

“ТАСВИРИЙ САНЪАТДА КОМПОЗИЦИЯ АСОСЛАРИ”

- ❖ ЎзДСМИ хузуридаги Тармоқ маркази
- ❖ “Графика” (турлари бўйича) йўналиши
- ❖ Профессор М.Собиров

**Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан
тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига
мувофиқ ишлаб чиқилган.**

Тузувчи:

Тузувчи:

К.Бехзод нимидаги МРДИ “Миниатюра ва китоб графикаси” кафедраси доценти
Сабиоров Мирхамид Мухамеджанович.

Такризчилар:

Хорижий эксперт: Тяджун Иун (Лужин Иун) -Ўзбекистондаги Корея Халқаро ҳамкорлик агентлиги (КОІСА) томонидан шартнома асосида МРДИ “Миниатюра ва китоб графикаси” кафедрасида волонтер ўқитувчи.

Хаджиметов Б.Б. – К.Бехзод нимидаги МРДИ “Миниатюра ва китоб графикаси” кафедраси профессори.

Ўқув -услубий мажмуа ЎзДСМИ Илмий методик
Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган
(2020 йил “29” январдаги 1-сонли баённома)

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР.....	3
II.	МОДУЛНИ ҰҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	10
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	14
IV.	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	72
V.	КЎЧМА МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ БАНКИ.....	80
VI.	КЕЙСНИ БАЖАРИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА ТОПШИРИҚЛАР... 	88
VII.	ГЛОССАРИЙ.....	95
VIII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	102

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Тасвирий санъатда композиция асослари” модули мақсади:

- педагог кадрларни инновацион ёндошувлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада лойиҳалаштириш, соҳадаги илғор тажрибалар, замонавий билим ва малакаларни ўзлаштириш ва амалиётга жорий этишлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, шунингдек уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантиришдан иборат.

“Тасвирий санъатда композиция асослари” модулининг вазифалари:

- “Графика”(турлари бўйича)йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш ва ривожлантириш;
- педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;

-мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали татбиқ этилишини таъминлаш;

-маҳсул фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш;

“Графика”(турлари бўйича)ўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Тасвирий санъатда композиция асослари” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалр доирасида:

Тингловчи:

- Композиция ҳақида умум тушунча;
- тасвирий санъатда композиция;
- композиция таркиби;
- композиция асослари;
- композицияда чизик, ритм, симметрия, асимметрия;
- композицияда силуэт, стилизация, статика ва динамика;
- композицияда марказ, мувозанат, диалог, “Олтин кесим“

тушунчаларининг ўрни:

- композицияда ранг, ёруғлик, рангни физик ва бадиий хусусиятлари, рангшунос олимлар (Ньютон, И.Гёте, Отто Рунге, И.Иттен)нинг қўшган хисалари;

- рангнинг инсон руҳиятига таъсири;
- композицияни тақдимотга тайёрлаш усуллари;
- фанни ўқитишда янги педагогик технологиялардан фойдаланишни

билиши керак.

- тасвир ишлашда чизик турларидан мақсадли фойдаланиш;
- композиция асос тушунчаларини ижодий фаолиятда қўллаш;
- композицияда ритм, симметрия, асимметриядан амалий қўллаш;
- чизматасвир ва рангтасвирнинг ўзига хослиги англаш;
- композиция марказини шаклан ва тусда кўрсатиб бериш;
- ахроматик, хроматик ранглар қоришмасида мураккаб рангларни тайёрлаш;

- тасвирий санъат асарининг сифатли кўриниши таъминлаш;
- сурат ишлашда бўёқ турларидан унумли фойдаланиш **кўникмаларига**

эга бўлиши лозим.

- мумтоз ва замонавий рассомлар асарларини таҳлил қилиш;
  - ижодий фаолиятда асос тушунчаларини амалда қўллаш;
  - бадий асар мавзусини очиб бериш;
  - санъат ихлосманди диққатини асарга жалб қилиш;
  - композиция таркибида турли фактураларни мақсадли қўллаш;
  - тасвирий санъат асарининг умрини узайтириш;
  - тасвирий санъат асарларини таҳлил қилаш;
  - ижро жараёнида бўёқ хусусиятини этиборга олиб ишлаш;
- малакаларига** эга бўлиши зарур.

- жойларда композиция асослари ҳақидаги маълумотларни етқизиш;
  - тасвирий санъат асарининг сифатли кўриниши тامينлаш;
  - ижодий фаолиятда композиция асосларини қўллаш;
  - композицияда ишлашда рангларнинг инсон руҳиятига таъсирини инобатга олиш;
  - музей, кўргазма залларида намойиш қилинган асарларни бадий таҳлил қила олиш;
  - замонавий санъат турлари, оқимлари, концепцияларини таҳлил қила олиш;
  - кўргазмалар ташкил қилиш;
  - юртимизага тасвирий санъат ривожига ютуқ ва муаммоларини ҳақида теран фикрлаш ва матбуотда баён қилиш;
  - замонавий педагогик технологияларни унумли қўллаш
- компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш бўйича тавсиялар

“Тасвирий санъатда композиция асослари” модули ҳозирги кунда таълимнинг замонавий методлари, ахборот коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган. Маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан, техник воситалардан, ҳамда илғор педагогик технологиялар ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Тасвирий санъатда композиция асослари” модули мазмуни ўқув режадаги, “Композиция фанининг анъанавий ва замонавий ашёлари”, “Композицияда услублар ва бадий таҳлил”, “Чизматасвирда академик мактаб услуби”, “Рангтасвирда академик мактаб услуби” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида номоддий маданий мероснинг ўрганилишини таъминлаш, замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат			
		Жами	назарий	амалий	қўчма
1.	Тасвирий санъатда композиция фанини шаклланиш асослари. Ритм, статика, динамика, силуэт, контраст, мувозанат, марказ ва масштаб, ранг тушунчаларининг ўрни, мақсадли қўллаш.	6	4	2	
2	Анъанавий ва замонавий композиция тузиш асослари ҳақидаги назарий билим ва тажрибаларни тингловчига эслатиш, таништириш. Амалий машқлар асосида ижодий композициялар ишлаш усулларини шакллантириш.	6	2	2	
3.	Талаба ва ўқувчиларни мутахассислиги бўйича аниқ ва тизимли равишда ижодий фаолиятга йўналтириш. Тасвирий санъат тур ва жанрларида композиция хусусиятларини ажрата олиш методлари.	6	2	4	
4	Рельефли композициянинг алоҳида хусусиятлари ва фарқини таҳлил қила олиш йўллари. Саноат графикаси, плакат ҳамда бадий безак санъати композицияларининг ўзаро уйғунлиги.	4	2	4	
Жами: 22		22	10	12	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Тасвирий санъатда композиция фанини шаклланиш асослари. Ритм, статика, динамика, силуэт, контраст, мувозанат, марказ ва масштаб, ранг тушунчаларининг ўрни, мақсадли қўллаш. (4 соат)

Тасвирий санъатда композиция асослари фанига кириш. Композиция ҳақида умум тушунча. Композиция таркибида- ритм, статика динамика,силуэт чизик тушунчаларининг аҳамияти. Ритмнинг табиатда, санъатдаги кўриниши, турлари(оддий метрик, диоганаль, доиравий). Ритм асоси чизик турлари аҳамияти. Композицияда статика ва динамика ўрни ва аҳамияти. Композиция илашда чизикнинг ўрни. Уйғониш даври рассомлари, шарқ мусаввирлари К.Бехзод ва ўзбек рассомлари Ч.Ахмаров, Т.Муҳаммедов, Б.Жалолов, Ж.Умарбеков, А.Мамажонов, А.Мирзаев, А.Алиқулов ижодлари мисолида.

2-мавзу: Анъанавий ва замонавий композиция тузиш асослари ҳақидаги назарий билим ва тажрибаларни тингловчига эслатиш, таништириш. Амалий машқлар асосида ижодий композициялар ишлаш усулларини шакллантириш. (2 соат)

Тасвирий ва амалий санъатда контраст- тушунчаси- шаклда, рангда ва тусда. Композицияда мувозанат тушунчаси, композиция марказ тушунчаси бадиий асар бетакрорлигини таъминлаш усуллари. Мумтоз миниатюра мусаввирлари ва бугунги кун рассомлар ижодида контраст, мувозанат ва масштаб, марказнинг кўрсатиш усуллари.

3-мавзу: Талаба ва ўқувчиларни мутахассислиги бўйича аниқ ва тизимли равишда ижодий фаолиятга йўналтириш. Тасвирий санъат тур ва жанрларида композиция хусусиятларини ажрата олиш методлари. (2 соат)

Тасвирий санъатда ранг тушунчаси. Рангшунослик асослари: нур турлари, ёруғлик, уни қабул қилишда кўзнинг ўрни, хроматик, ахроматик, субтрактив, аддитив ранглар, рангшунос олимлар – И.Ньютон, И.Гёте, О.Рунге, В.Освальд, И.Иттен ранг доиралари, асосий- бирламчи, иккиламчи, учламчи, ранглар, контраст ва уйғун рангларнинг инсон руҳиятига таъсири.

4 мавзу: Рельефли композициянинг алоҳида хусусиятлари ва фарқини таҳлил қила олиш йўллари. Саноат графикаси, плакат ҳамда бадиий безак санъати композициясиларининг ўзаро уйғунлиги. (2 соат)

Тасвирий санъат тур ва жанрларида композиция хусусиятларини ажрата олиш методлари: юртимиз тасвирий санъат босқичлари,темурийлар даври, китобат санъати-миниатюра мактаблари, хайкалтарошликдаги рельефли-икки ва уч ўлчамли асарлар Тасвирий санъат ривожланишида “Олтин

кесим”тушунчаси, тарихи- математика, меъморликда, миниатюрада.бугунги кун-кино,реклама йўналишларида. Саноат графикаси,плакат, бадий (китоб) безаш композициялар тарихи ва уйғунлиги.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Маърузадан сўнг режалаштирилган мавзуси асосида амалий машғулот ташкил этилади. Бунда тингловчилар мустақил равишда, шунингдек педагог томонидан таклиф этилган тасвирий ёки амалий санъат йўналиши бўйича амалий топшириқларни бажарадилар. Топшириқ тингловчининг мутахассислигига оид композиция ишлаш шаклида бажарилиши мумкин.

Амалий машғулотлар тингловчиларнинг таклиф этилаётган мавзуга бўлган муносабатини амалий кўринишларида ифода этишлари учун имкон яратиши кўзда тутилган. Амалий машғулотлардаги режалаштирилган масалалар педагог томонидан махсус тайёрланган тарқатма материаллар, кўшимча воситалар, шунингдек натурадан амалий ишлаш орқали тингловчиларнинг фаоллигини ошириш учун хизмат қилиши керак.

1-амалий машғулот. Тасвирий санъатда композиция фанини шаклланиш асослари. Ритм, статика, динамика, силуэт, контраст, мувозанат, марказ ва масштаб, ранг тушунчаларининг ўрни, мақсадли кўллаш. (2 соат)

Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар табиатдаги ритм, оддий, доиравий, диоганал ритм кўринишини чизадилар. Инсон,жониворларнинг статик шаклини динамикага айлантириб силуэт кўринишида машқларини бажарадилар. А4 форматли қоғозда турли жонли ва жонсиз чизиқларни турли график ашёларида чизиш машқларини бажарадилар.

2-амалий машғулот: Анъанавий ва замонавий композиция тузиш асослари ҳақидаги назарий билим ва тажрибаларни тингловчига эслатиш, таништириш. Амалий машқлар асосида ижодий композициялар ишлаш усулларини шакллантириш. (2 соат)

Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар Композиция ўлчамини аниқлаш усуллари, композиция майдонида геометрик шакллар воситасида мувозанатни ҳосил қилиш, Композицияда марказ ва бош қаҳрамонни ажратиш усулларини чизиш орқали бажарадилар.

3-амалий машғулот. Талаба ва ўқувчиларни мутахассислиги бўйича аниқ ва тизимли равишда ижодий фаолиятга йўналтириш. Тасвирий

санъат тур ва жанрларида композиция хусусиятларини ажрата олиш методлари. (4 соат)

Тасвирий санъатда ранг тушунчаси. Анъанавий ва замонавий композиция тузиш асослари мавзусига доир тингловчилар А-4 форматдаги қоғозда асосий, и.Гётте, О. Рунге ва И.Иттен ранг доираларини чизадилар.

4-амалий машғулот: Рельефли композициянинг алоҳида хусусиятлари ва фарқини таҳлил қила олиш йўллари. Саноат графикаси, плакат ҳамда бадиий безак санъати композицияларининг ўзаро уйғунлиги. (4 соат)

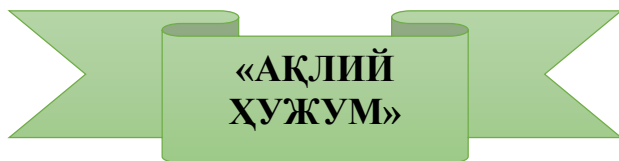
Тасвирий санъат тур ва жанрларида композиция хусусиятларини ажрата олиш методлари. Рельефли композициянинг алоҳида хусусиятлари ва фарқини таҳлил қила олиш йўллари. Саноат графикаси, плакат ҳамда бадиий безак санъати композицияларининг ўзаро уйғунлиги мавзусига доир икки ўлчамли геометрик шаклларни уч ўлчамли кўринишга айлантириш, ижодий композицияда “Олтин кесим” тушунчасини қўллаш бўйича машқлар чизадилар.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модуль бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш), кўчма машғулотлар;
- давра суҳбатлари (муаммо ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар, амалий машғулотлар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

Ақлий ҳужум (брейнсторминг – миялар бўрони) – амалий ёки илмий муаммоларни ҳал этиш фикрларни жамоали генерация қилиш усули.

Методнинг мақсади: ақлий ҳужум вақтида тингловчилар мураккаб муаммони биргаликда ҳал этишга интилишади: уларни ҳал этиш бўйича ўз фикрларини билдиради (генерация қилади) ва бу фикрлар танқид қилинмасдан улар орасидан энг мувофиқи, самаралиси, мақбули ва шу каби фикрлар танлаб олиниб, муҳокама қилинади, ривожлантирилади ва ушбу фикрларни асослаш ва рад этиш имкониятлари баҳоланади.

Ақлий ҳужумнинг асосий вазифаси – ўқиб-ўрганиш фаолиятини фаоллаштириш, муаммони мустақил тушуниш ва ҳал этишга мотивлаштиришни ривожлантириш, мулоқот маданияти, коммуникатив кўникмаларни шакллантириш, фикрлаш инерциясидан қутилиш ва ижодий масалани ҳал этишда фикрлашнинг оддий боришини енгиш.

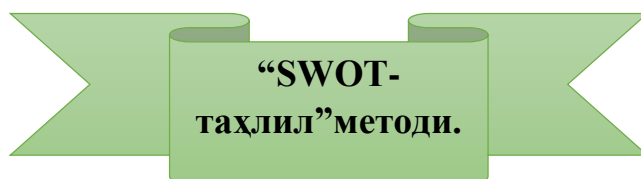
Тўғридан-тўғри жамоали ақлий ҳужум – иложи борича кўпроқ фикрлар йиғилишини таъминлайди. Бутун ўқув гуруҳи (20 кишидан ортиқ бўлмаган) битта муаммони ҳал этади.

Оммавий ақлий ҳужум – микро гуруҳларга бўлинган ва катта аудиторияда фикрлар генерацияси самарадорлигини кескин ошириш имконини беради.

Ҳар бир гуруҳ ичида умумий муаммонинг бир жиҳати ҳал этилади.

Намуна: Гуруҳга муаммоли вазият берилади, мисол учун оркестрни ташкил этувчи коллективдаги психологик вазиятёмонлашиб, конфликт чиқадиган даражага етиб келган. Муаммони ҳал қилиш бўйича жамоали ақлий ҳужум, иложи борича кўпроқ фикрлар йиғилиши ташкиллаштирилади.

Бу фикрлар танқид қилинмасдан, улар орасидан энг самаралиси, мақбули, яни вазиятни нормаллашувга олиб келиши мумкин бўлгани ва шу каби фикрлар танлаб олиниб, муҳокама қилинади, ривожлантирилади ва ушбу фикрларни асослаш ва рад этиш имкониятлари баҳоланади.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Намуна: Масалан 1-маъруза дарсида олинган назарий билимларни мустаҳкамлаш мақсадида “SWOT-таҳлил” методи асосида, кучли, кучсиз томонлари, имкониятлари ва тўсиқлари (салбий таъсир этувчи омиллари) таҳлил қилинади.

“Инсерт” методи.

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билимларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи тингловчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- тингловчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалядилар. Матн билан ишлашда тингловчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“√” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Намуна сифатида 2-маъруза материаллари тингловчилар томонидан Инсерт методи аксосида таҳлил қилиб чиқилади (ўқитувчи назорати остида).

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Рангтасвирнинг тасвирий санъатдаги ўрни. Илғор хорижий санъат таълим муассасаларининг тажрибаларини ўрганиш ва миллий кадрлар тайёрлаш тизимига тадбиқ этиш.

Режа:

1.1. Рангтасвирнинг ўзига хос жиҳатлари.

1.2. Рангтасвирнинг ривожланиш тарихи.

Таянч иборалар: *Тутанхамон мақбараси, Буюк Александр ва унинг триумфи ёки Мартин Лютер, Медузанинг хотиржамлиги, Пьерронинг маъюс кўриниши Ласко гориди “Авиньонские девицы” картинаси.*

1.1. Рангтасвирнинг ўзига хос жиҳатлари.

Рангтасвир.— кенг маънода санъатнинг асосий хусусияти бўлиб, бу хусусият санъатда ҳаётни акс эттириш ва билишнинг бошқа (масалан, илмий) формаларидан фарқ қилади. ҳаётни бадиий акс эттириш воқеликни образлар орқали акс эттиришдан иборат бўлиб, бу бадиийликнинг асосидир. Шу маънода бадиийлик образлилик (образ) тушунчасига мос келади.

Тор маънода бадиийлик сўзи адабиёт ва санъат асарининг ижтимоий-эстетик аҳамиятини белгиловчи сифати ва даражасига нисбатан қўлланилади. Бадиийлик асарда ҳаётнинг ҳаққоний акс эттирилиши, характерларнинг типиклиги, санъаткор талқин этган ижтимоий идеалнинг муҳимлиги, асарнинг аҳамияти, халқчиллиги, ёзувчининг шакл ва мазмун бирлигига эришишдаги маҳорати, асар ижтимоий-тарбиявий таъсирининг кучли ва баракали бўлиши билан белгиланади.

Бадиий рангтасвир санъати нима?

Бадиий рангтасвир санъати – тасвирий санъатнинг бир туридир. Унда реал ҳаётдаги нарса ва ҳодисалар мато, қоғоз, фанера, девор ва бошқа нарсаларда бўёқлар билан тасвирлаган мукамал бадиий асар ҳисобланади.

Рангтасвир санъати жуда қадимдан мавжуд. Бу санъат ибтидоий одамлар яшаш учун курашда тош қуроллар ишлата бошлаган пайтларда пайдо бўлган.

Ибтидоий одам тошда ранг-баранг бўёқлар билан хайвонларнинг, ўсимликларнинг характерли белгиларини акс эттиришга интилган.

Рассом бўёқлар ва махсус усуллар ёрдамида жисмнинг қандайлигини, маконли ҳажми тасвирини яратади.

Рангтасвир санъати асосан бешта асосий элементдан иборатдир. Бу элементлар буюм шаклини, рангини, ёритилишини, ясалган материални,

тасвирланаётган нарсанинг қандай шароит ва муҳитда эканини тасвирлашда намоён бўлади.

Рангтасвир санъатнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда рассом мавжуд воситалар ёрдамида нарса шаклини ва перспективасини, ранги ва материални, психологик ҳолати, анатомик тузилишини ва ҳоказоларни тасвирлайди.

Рассом ўзи яратаётган бадиий образида ҳаёт қонунларини, унга ўз муносабатини ифодалашга интилади.

Жуда қадим замонларда, меҳнат жараёнининг тараққиёти натижасида тасвирий санъат пайдо бўлди. Меҳнат жараёнида инсон тафаккури камол топди, гўзаллик ҳисси ортди, воқеликдаги гўзаллик, қулайлик ва фойдалилик тушунчалари кенгайди. Синфий жамият вужудга келиши билан эса ижтимоий тараққиётда катта ўзгаришлар содир бўлди; ақлий меҳнат жисмоний меҳнатдан ажралиб чиқа бошлади. Бу эса фан ва санъат ривожиди муҳим аҳамият касб этди.

Профессионал санъат ва санъаткорлар шу даврда пайдо бўлди. Санъат эса ўзининг ўзига хос хусусиятини, синфийлигини намоён этиб, ҳукмрон синфнинг идеологиясини тарғиб этувчи кучли ғоявий қуролга айланди. Лекин шунга қарамай, омма орасидан етишиб чиққан истеъдодли ижодкорлар меҳнаткаш халқ оммасининг орзу-истакларини, уларнинг гўзаллик ва худбинлик, олийжаноблик ва инсонпарварлик ҳақидаги тушунчаларини ифода этувчи асарлар яратдилар. Халқнинг турмуши, мулк ва одатлари, ютуқ ва мағлубиятлари уларнинг асарларида ўз ифодасини топди. Ҳар бир даврда мавжуд бўлган ана шундай санъат ҳаёт гўзалликларини тасвирлаб, одамларда юксак ҳислат ва фазилатларни камол топтирди, уларни тенглик, озодлик, биродарлик ёрқин келажакка интилишга даъват этди. Ҳақиқатдан ҳам инсоният яратиб қолдирган маданий қадриятлар оддий бойликлар бўлиб қолмай балки ўзида инсон ақл-заковати, ҳаёт тўғрисидаги фикр - ўйларини акс эттирувчи кўзгу ҳамдир.

Жаҳон санъати тарихини ўрганиш унинг тараққиёт қонунларини

тушуниш нодир ёдгорликлар билан танишиш, ўтмиш одамларнинг ҳис туйғу ҳаётий тажрибаларини ўрганиш ғоявий-эстетик қарашларнинг шаклланишини билиш демакдир. Бу сўзсиз, кишиларда ҳаётий тажрибаларнинг бойишига, ҳаётга янада кенг ва атрофлича ёндошишга ёрдам беради. Тасвирий санъат турларига рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик киради.

Рангтасвир тасвирий санъатнинг энг муҳим турларидан бўлиб, махсус **A**

Baker and His Wife¹

полотноларга, деворларга ишланади. Тасвирий ва амалий санъат асарларида ифодаланган мақсад ва мазмунни очиб беришда ранг муҳим ўрин эгаллайди. Тасвирий санъат турлари ҳар хил бўлиб rassomлар ўз ижодида турли жанр ва оқимларда асарлар яратиб келганлар. Жумладан:

Академизм - академик услубга оид бадиий йўналиш.

Автопортрет (грекча сўздан. Outos - ўзим) - rassom ўзини-ўзи тасвирлаган портрет. Бу ҳолда rassom ҳам, тасвирдаги шахс ҳам бир кишининг ўзидир.

Абстракционизм – мавҳум санъат асарларини ўз ичига олган бадиий йўналиш.

Авангардизм - XX асрда пайдо бўлган, янги шакл, услуб, усул ва бошқа тасвирий воситалар асосида ихтиро қилувчи, изланувчи (баъзида бу сўз билан янги бадиий йўналишларни ҳам аташади).

Dance (first version)²

¹ Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-17

² Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-163

Натурализм - тасвирий санъат йўналишларидан бир бўлиб, тасвирловчи, тасвирланаётган нарсаларнинг биринчи галда ташки кўриниши, сиртқи суратини тасвирлаш лозимлигини мақсад қилиб кўяди тўғридан тўғри шаклни кўчириб тасвирлайди.

Классицизм Аҳмонийлар давлатининг барҳам топишига сабаб бўлган Александр Македонский босқинчилик юришлари (эр.аввалги 334-326 йиллар) Марказий Осиё маданияти ва санъати тарихида янги давр эллинизм даври бошланишдан дарак беради. Эллинистик анъаналари Бахтрия санъатида (Далварзинтепа, Халчаён, Кампиртепа, Эски термиз) яққол намоён бўлди. Суғд

хамда Хоразмнинг бадиий маданиятида бир мунча камроқ ўз ифодасини топган. Антик дунё даврида меъморчилик, ҳайкалтарошлик, деворлардаги мажозий рангтасвир санъатининг энг кўп тарқалган ва характерли турлари бўлиб қолди.

Қадимги Ўзбекистон тасвирий санъатининг сюжет негизлари ягона бўлгани ҳолда улар турли минтақаларда турлича талқин қилинарди. Хоразм санъати бетакрор бўлиб, ўзига хос композицион режаларга эга будда мавзуларига оид ишлар учрамайди.

Ўрта асрлар бошларида Ўзбекистон худудининг бир қисми Турк хонлиги таркибига кирган. Бу даврдаги бадиий ҳунармандчилик асосан металлдан ясалган маиший буюмларда ўз аксини топган бўлиб, уларда

сосонийлар ва Узоқ Шарқ санъати анъаналари ўзига хос тарзда уйғунлашган. Ўрта асрлар бошидаги деворлардаги нақшлар тасвирнинг мураккаблиги, композициянинг бойлиги ва рангларнинг хилма-хиллиги билан ажралиб туради.

Суғдда қора пластика ва кандакорлик санъати анча тараққий этганди. Бир қатор ҳайкаллар турлари ишлаб чиқилиб, уларнинг бир қисми диний, бир қисми эса – эпик образлар билан боғланган.

Суғддаги жасадлар кули солинган хокдонлар ҳар хил қабарик тасвирлар туширилган тоштобут қора пластиканинг алоҳида турини намоён қилади.

Эрамининг VII-VIII асри бошида Ўзбекистон худудида тасвирий ва амалий санъатнинг ривожланишида ўз таъсирини кўрсатган ислом дини кенг

тарқала бошлади. Марказий Осиёда шу муносабат билан антик ва Ўрта асрлар бошидаги меросга муносабат ўзгарди.

XI аср ўрталарига бориб санъатда нақшли - безакли негиз тўла устунлик килди. Деворлардаги нақшлар ва ҳайкалтарошлик амалда барҳам топиб, бадий ҳунармандчилик биринчи ўринга чиқди. Ўзбекистон аҳолисининг маиший турмушидан кенг ўрин олган, IX – XII асрларда Бухоро, Самарқанд ва бошқа бир қатор шаҳарларда кўлөзма ҳаттотлиги китобларни безаш санъати ва муқовачилик ғоят ривож топди. Қадимги кўлөзмаларнинг бадий безатилиши жимжимадор ҳуснихат билан нафис нақшларни ўзида бирдек мужассам этганди. Бу ерда Шарқ миниатюра рангтасвирининг ажойиб бадий мактаблари таркиб топди.

Портрет жанри. - Инсон қиёфасини ички психологик олами билан боғланган ҳолда аниқ бир образда яратилиши портрет санъати деб юритилади. Портретда инсоннинг тўла гавдаси, ярми ёки юз қиёфасининг фақат ўзи ҳам бўлиши мумкин. Портрет санъатини яратишда бебаҳо ютуқларни кўлга киритган буюк рассомлардан Камолиддин Бехзод, Леонардо да Винчи, Рембранд, шунингдек, ўзбек рассомларидан Абдулҳақ Абдуллаев, Раҳим Аҳмедов, Чингиз Аҳмаров ва бошқа бир қанча рассомларни мисол келтириш мумкин. Портрет яратиш ўзига хос мураккаб жараён бўлиб, инсоннинг анатомик тузилишидан тортиб ички руҳий, маънавий, шунингдек, ташқи кўринишидаги барча жиҳатларини акс эттириши санъат даражасидаги асар бўлиши мумкин.

Анимал жанри - ҳайвонот дунёсини, жониворларни тасвирловчи тасвирий санъат тури.

Маиший жанри - жамият ва шахсий ҳаётдаги кундалик турмуш тарзини ўзида акс эттирувчи тасвирий санъат жанри. Бу жанрда рассом (ҳайкалтарош)

ўз замонасидаги кундалик турмушда бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни, одамларнинг яшаш тарзи, дам олиши, меҳнати ва спорт билан шуғулланиши, хуллас уларнинг кундалик фаолияти бу жанрнинг мазмунини ташкил этади.

Манзара жанри - Тасвирий санъатнинг лирик жанрларидан бири, унда

реал ёки ҳаёлий табиат кўринишлари орқали рассомнинг ҳис туйғулари, уй ҳаёллари, орзу истаклари ўз ифодасини топади. Бу жанрда инсон фаолияти билан ўзгариб бораётган табиат манзаралари, меъморий қурилмалар, тоғ манзаралари, денгиз тўлқинлари тасвирланади.

Баталь жанри (франц. bataille - жанг), жанг ва ҳарбий ҳаётга бағишланган мавзудаги тасвирий санъат жанри. Ўтмиш ва бугунги кунда бўлаётган жанг воқеалари (шунингдек денгиздаги жанг воқеалари), ҳарбий юришлар, жангчилар ҳаётидан олинган сюжетлар бу жанр мазмунини белгилайди. Бўлаётган жангнинг муҳим пайтлари, унинг моҳиятини, тарихий дамларини тасвирлашга интилиш бу жанрни тарихий жанрга яқинлаштиради ҳарбий жангчилар ҳаётига бағишланган асарлар эса маиший жанрга яқинлаштиради.

Натюрморт (франц. nature morte, итал. natura morta, улик табиат)

инсонни ўраб турган борлиқ — турли буюмлар, овда отилган қуш ва ҳайвонларнинг жонсиз таналари, ов, меҳнат ва жанг қуроллари, гул ва мевалар ва бошқа шунга ўхшаш буюмларларни ўзида акс эттирадиган тасвирий санъат жанри.

Декоратив санъат — уй-рузғор буюмларини бадиий жиҳатдан ишлаш, биноларнинг ташқи ва ички томонларини безаш.

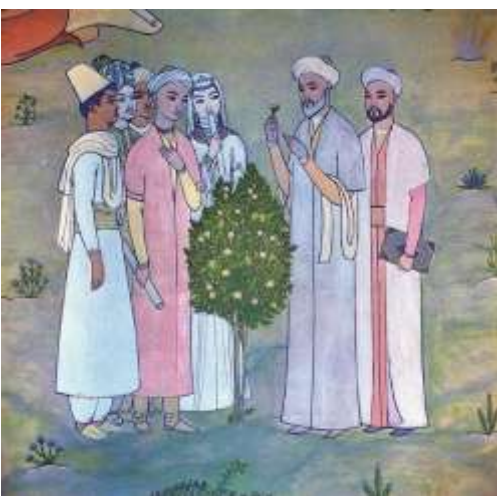
Архитектура биноларидаги безак, нақшлар, декоратив скульптура, мозаика, витраж, турли материалларга ўйиб ишланган нақшлар декоратив санъатга киради.

Монуменгал (маҳобатли) рангтасвир - Меъморлик санъати билан

боғлик булган рангтасвир асарларини монументал (маҳобатли) рангтасвир деб юритилади. Монуменгал рангтасвир меъморчилик мажмуида маълум микдорда безак вазифасини утайди, шунинг учун ҳам у монументал-декоратив рангтасвир деб ҳам юритилади. Монуменгал рангтасвир меъморчилик билан боғлик бўлиб, улар уйларнинг деворларини, шифтларини безашда қўлланилади. Катта ҳажмда узокдан кўришга мўлжалланганлиги учун булар яхлитлаштирилган

ҳолда ишланади, ранглар ҳам шартли равишда олинади.

Деворий рангтасвир (роспис)

Архитектурани безашда маҳобатли рангтасвирнинг бир неча турлари мавжуд: яъни, альфреско (фреско, темперали расм), рим мозакаси, флоренция мозайкаси, сграффито, рангли сувоқли инкрустация, рангли левкас, классик витраж, алюминий арматурали

витраж, елимланган витраж, бетонла витраж, қуйма витраж, мозайкали витраж, кундал, силикатли рангтасвир ва бошқалар ҳисобланади.

Мўъжаз санъат асарлари турли мамлакатларда шу жумладан Ўзбекистон худудида жуда ҳам қадим замондан тараққий этиб, қадимий қўлёзмаларга ишланган. Чунончи, Алишер Навоийнинг "Хамса" асарларига ишланган расмлар бунга мисол бўла олади.

Дастгоҳли рангтасвир асарлари кенг тарқалган бўлиб, махсус матолар, картон, ёғоч, ромкага тортилган мато-холст ва шу кабиларга ишланади. Дастгоҳли рангтасвир мойбўёк, гуашь, сувбўёк, темпера бўёкларидида махсус дастгоҳларга ўрнатилиб ишланади.

Графика - лотинча "графо" сўзидан олинган бўлиб, "ёзаман", "чизаман"

деган маънони англатади. Тасвирий ва амалий санъатнинг бу турига оддий ва рангли қаламда кўмир, пастель, сангина, сувбўёқ, гуашь ва тушда ишланган безаклар, турли плакатлар, ҳажвий расмлар ва ҳаказолар киради.

Икона санъати қоидалари христиан дини билан унинг анъана ва қонуниятлари билан боғлиқ равишда кириб келган. Лекин бу санъатга албатта Византия тимсоллари ва Византия анъаналари манбаа бўлиб хизмат қилган.

Рассомнинг альбомдан ўрин олган асарлари унинг ижод йўли ва бадиий образлар олами, қизиқишлари, мавзулари билан яқиндан танишиш имконини беради. Улар воситасида биз туғма истеъдод соҳибасининг ижодий изланишлари ва санъаткор сифатида шаклланиш жараёнини кузатишимиз мумкин.

“Манзара жанрида барча рассомлар ижод қиладилар бироқ, манзарачи рассом сифатида эса ягона рассомгина бу йўналишни танлаши, фақат шу йўналишда ижод қилиши мумкин”.- деб айтган эди Ўзбекистон бадиий академияси раиси, Ўзбекистон ҳалқ рассоми Акмал Нур.

Бугунги кунда Н.Гилманова ҳам ўзининг манзара жанрида ижод қилиб келаётган истеъдодли рассомлардан биридир. Унинг бу йўналишда бетиним ижод қилиши ва йиллар давомида қилган меҳнатининг натижаси унинг асарларида ўз аксини топган.

Манзарачи рассомнинг ижодидаги тоғлар ва дарёлар, шаршаралар, тинч гуллаётган водийлар, мусаффо чашмалар, кузнинг сокин лавҳалари – бу рассомнинг севган мавзуларидир, ҳар бир асарда бошқача ранглар уйғунлиги, фасллар жозибаси ўз аксини топади.

Манзара – ўзига хос жанр. Уни узоқдан туриб англаш зарур, зеро шу йўл билангина бутун бир шаклни кўриш, руҳиятини ҳис қилиш мумкин. Рангтасвир ҳақида фикр юритувчилар: шундай тоғ ва дарёлар борки, улар орасидан ўтса бўлади, шундайлари борки, уларга кўз узмай тикилса бўлади. Яна шундайлари борки, у ерларда сайр қилса, унда яшаса бўлади дейишади. Айнан шундай асарни ҳақиқатдан ҳам нафис ва руҳиятимизни хушнуд қилади.

Рассомлар табиат қўйнига чиқиб асар яратишни хуш кўрадилар. Табиат ҳар бир ижодкор учун илҳом манбаи. Рассом бир масканда бир неча бора бўлса-да, унинг учун бу маскан ҳар доим ўзининг турли қирралари билан намоён бўлади. Рассом ўзининг янгидан-янги асарларини назаримизда бир нуқтадан яратаётгандек бўлса-да, уларнинг ҳеч қайсиси бир-бирига ўхшамайди ва ўзига яраша жозибалидир. Балки, бу табиатнинг нақадар

Ўзгарувчанлигининг исботидир. У доимо сукунатга тўла. Лекин, шунга карамай тоғ ён–бағирлари сувнинг шивирлаши-ю, тоғлардаги акс-садо ўзига хос бир мусиқани яратади. Тоғлар табиати ҳам ўзгарувчан балки, шуниси билан ҳам рассом учун қизиқарлидир. Рангтасвирчи табиат кўйнида бўлганида ҳаёлидан ўтган руҳий ҳолатлар шиддатини ўз манзараларида: тоғлар, дарёлар ва булутлар образлари силсиласида ифодалайди.

Тасвирий санъатда кўплаб жанрлар бор. Ана шуларнинг ичида энг кўп меҳнат, умуман манзара жанрига бошқача бир муносабат талаб қиладиган бир жиҳати борки, у ҳам бўлса, рассомнинг табиатга бўлган муносабати. У ўз асарларига юраги, муҳаббатини бера олган рассомдир. Унинг асарларидаги сокинлик, табиатни энг илғаш қийин бўлган қирраларини сеза билиши яққол кўринади. Асарларни томоша қилган ҳар бир мухлис гўё табиатнинг у яратган гўшасида ўзини ҳис қилиши, табиатнинг бундай гўзаллигидан асарга қараб баҳра олиш мумкин. Асарларда табиатни ўз кўринишида эмас, балки яратаётган ҳар бир асарига ўз нуқтаи назари, дунёқараши орқали қалбини, меҳрини бериб ишлайди. Табиатнинг ҳар фаслидан, ҳар лаҳзасидан илҳом олади.

1.2. Рангтасвирнинг ривожланиш тарихи.

Тасвирий санъат асари адабий асардан шуниси билан фарқ қиладики, у фақат томоша қилиш орқали идрок қилинади, чунки сурат матонинг бир томонига ишланади, у бир қарашда, бир йўла идрок этилади.

Бир қарашда идрок этиладиган асарни яратишда рассомга катта ёрдам берадиган нарса асар композициясидир, яъни асар композицияси шундай қуриладики, унда алоҳида инсон қомати ва нарсалар бир-бирига боғланиб кетади. Натижада муаллиф фикри томошабинга яхши етиб боради. Тасвирий санъат асарларида калорит–нафис рангларнинг ўзига хос уйғунлашуви – ритм, нисбат, ранг – ҳаво перспективаси ва ҳоказолар ҳам катта аҳамиятга эга.

Миниатюра нафис тасвирий санъат бизнингча, нафис ишланганлиги, ўлчами кичиклиги билан фарқ қилади. Аммо унинг номи кичиклиги ва

нафислигидан эмас, балки қадим замонда—қўл ёзма китоблардаги бош ҳарфлар бўяладиган қазил бўёқдан олинган.

Миниатюрада рассомларнинг тасвирлайдиган асосий объекти портрет ҳисобланган. Кейинчалик кўп қоматли, манзрали кўринишлари ҳам пайдо бўла бошлаган. Миниатюранинг ўзига хусусиятлари: инсон қоматларида соя йўқ, шакл беришда тусдан фойдаланилмайди. Инсон қоматлари, бинолар ва манзаралар икки ўлчамли бўлиб, чеккалари тўқ рангдаги нафис чизиқлар билан ишлов берилган³.

Тасвирий санъатнинг рангтасвир турлари ва услублари хилма хилдир. Ҳар бир ижодкорнинг ўз услуби мавжуд бўлиб рассомлар изланиш олиб бормоқдалар.

Дунё бўйича хилма хил услубий ёндошувлар ҳам бепоён дир. Шунингдек Европалик рассомлар асарлари шунга мисол бўла олади. Рангтасвир асарини ўқиш ва талқин қилиш бугунги кунда ёш авлодни маънавий жиҳатдан камол топтиришга қаратилган илғор йўналишлардан бири уларнинг онг ва салоҳиятини таркиб топтиришдан иборат эканлиги ҳеч кимга сир эмас.

Миллий ва маънавий қадриятларни қайта тиклаш борасида олиб борилаётган ишлар тасвирий санъат соҳаси вакиллари қалбида ҳам алоҳида ғайрат ва шижоат уйғотмоқда.

Шу ўринда бугунги кунда Ўзбекистон тасвирий санъати тараққиётига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшиб келаётган Ўрол Тансиқбоев, Чингиз Ахмаров, Рахим Ахмаедов, Гофир Қодиров, Жамол Усмонов, Шаҳноза Абдуллаева, Алишер Аликулов, Зебинисо Шарипова, Бобур Исмоилов, Татьяна Ли, Дилором Мамедова сингари кўплаб талантли ва ажойиб мўйқалам усталари номлари кўпчиликка маълум.

Мукаммал яратилган бадий асар юксак ғоявий, мазмунли, халқчил, юксак бадий маҳорат билан ҳаққоний яратилган санъатгина бизнинг ақл ҳамда ҳис-туйғуларимизга таъсир этади.

Ўзбек ва чет эл rassomларининг гўзал асарларини ким мароқ, билан томоша қилмаган, улардан завқ олмаган? Музей ва кўрғазмаларда атиги бир марта бўлган одам rassomларимиз томонидан яратилган гўзал асарларни томоша қилишдан баҳраманд бўлади албатта, кўнглига ўтирган асарларни яна бир бор кўриш мақсадида шошилади.

Ўтмиш ва ҳозирги замон тасвирий санъат асарларини томоша қилишни ҳаммамиз ҳам яхши кўраемиз. Бунинг жуда кўп сабаблари бор. Шу ўринда машҳур rassomлардан бири шундай деганди: «Биз санъатни шунинг учун ҳам севаемизки, у инсонни ўраб

A Useful Thing, Peace! Siena and the Allegory of Good Government⁴

олган борлиқнинг гўзал томонларини очиб беради, инсонга куч-

қувват, севинч бахш этади, уни руҳий, маънавий жиҳатдан бойитади, ҳаётини завқ-шавқга тўлдиради. Биз санъат асарларини шунинг учун ҳам қадрлаймизки, улар шоирона ҳис-туйғуларга бой бўлади, rassom ўз юрак ҳароратини, туйғуларини камёб, такрорланмас, оригинал, ҳаётий бўёқлар билан ифода этади».

Яқин ўтмишдаги реалистик санъат намояндалари ижодининг энг муҳим хусусиятларидан бири шунда эдики, улар ўз асарларида халқ

⁴ Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.- 40

ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ бўлган, халқда ўз кучига ишонч уйғотувчи муҳим мавзуларни акс эттирарди.

Рассом Раҳим Ахмедовнинг «Тонг. Оналик» асаридаги қаҳрамоннинг юзига бир қаранг-а. У эрта тонгда хотиржам ўз чақалоғини эмизмоқда. Она юртимизга хос таниш манзара, енгил шабада эсмоқда. Тоғ этагидаги қишлоқ осмони мусаффо тиниқ, эндигина тонг оқариб қуёш чиқиши арафасида. Картинадаги оила хотиржам ҳаёт гўзал рангларда акс эттирилган. Она образи инсон ўзи яшаётган муҳитнинг тинчлиги қанчалик қадри эканлигига ёрқин намуна бўла олади. Бу картина ҳар бир томошабин қалбида ўчмас из қолдиради албатта.

Раҳим Ахмедовнинг бу асарини томоша қилар эканмиз, биз тинч ҳаётда яшаётган одамларни кўрибгина қолмай, гўё уларнинг водий бўйлаб таралаётган қушлар ноласини ҳам эшитаётгандек бўламиз.

Рассомларнинг фақат турмуш эмас, шўнингдек табиат манзаралари тасвир этилган асарларидаги ҳаёт ҳақиқати кишини қаттиқ ҳаяжонга солади.

Ўрал Тансиқбоевнинг «Тоғда» номли асари сеvimли ўлка табиатига чексиз меҳр-муҳаббат ҳисси билан суғорилган. Суратда баланд тоғ этакларидан гул тераётган болаларни, эрталабки қуёшнинг заррин нурлари ёритиб турган чексиз водийни ўраб олган тоғлар понарамасини кўрар эканмиз, кўз ўнгимизда кишининг иродаси ва меҳнати билан боғу-бўстонга айланаётган Ўзбекистон ерларининг ёрқин манзараси гавдаланади ва ҳаётга бўлган интилишини оширади. Ўзбекистоннинг гўзал табиати Ў.Тансиқбоев ва ҳозирги пайтда ижод қилаётган замондош рассомларимиз ижодида марказий ўринни эгаллайди.

Бундай ажойиб табиат манзараларини кўрар эканмиз, рассомнинг куйидаги сўзларини эшитаётгандек бўламиз: «Одамлар, қаранг, биз яшаётган олам қандай гўзал, уни мен каби севинг, ана шу муқаддас севги билан уни ўзингизга асир этинг, бу боқий дунёда ундан бир умрга лаззатланинг, тинчликни қадрига етинг, буюк ишларга белингизни маҳкам боғлаб олға интилинг».

Рассомларимиз ватан ва жаҳон прогрессив санъатига суянган ҳолда ўзининг чуқур ғоявийлиги, шаклининг мўкамаллиги, халқ турмушига боғлиқлиги билан ажралиб турувчи санъат йўлида дадил қадам ташламоқдалар.

Тасвирий санъатни янада ривожлантириш учун ўзида илғор ғояларни мужассамлантирган меҳнатсевар кишиси рассомларнинг энг сеvimли ва асосий қаҳрамонларига айланган.

Натюрморт жанрида Рассом А.Икромжанов ўз ижодида мумтоз натюрморт, яъни нидерланд мактабининг машхур вакиллари Питер Класс, Виллем Хеда бадий анъаналарига эргашишга, уларни ўзига хос тарзда ривожлантиришга интилади. Шу билан бирга, асарларига ўзбек халқ амалий санъати ва миллий қадриятларни олиб киришга, уларни юксак савияда тасвирлашга интилади. Унинг энг яхши асарлари Ўзбекистон тасвирий санъатининг натюрморт жанри тараққиётида ўзига хос ва мос ўринга эга.

Натюрморт жанри асарларида тасвирланаётган предметлар ҳаётий реализмга асослангандир. Уларни яратаётганда ижодкор ўз дунё - қараши нуқтаи назаридан муносабатда бўлади. Натюрмортдаги шакл ва рангларда шоирона талқин кўзга ташланади. Натижада, гўзал ва бетакрор табиат неъматлари расмларда рассомнинг ижоди самарасига айланиб, барҳаётлик касб

этади, томошабин кўзини қувонтиради, дилига эстетик завқ бағишлайди. Бу асарлардаги мукамал чизгилар, ёрқин, нафис ранглар ўзаро уйғунлиги узоқдаги бетараф ёки қорамтир фон асосида алоҳида ажралиб туради.

Бу асарлардаги нур ва соянинг талқини, тасвири, уларнинг ўзаро уйғунлиги ҳам ижодкорнинг юксак маҳоратидан дарак беради.

Рассом Н.Гилманова эса “Мен ранг ва нур ҳамоҳанг бўлишини яхши кўраман”, - деб айтган эди. Ҳақиқатдан ҳам, “Лимонли натюрморт”, “Учта кўза”, “Бойчечаклар”, “Кўзги гулдаста”, “Ноклар”, “Мандаринли натюрморт”, “Олмалар ва хурмолар”, “Увайсий хотирасига” каби жуда кўплаб натюрморт

асарларида ранглар мутаносиблиги, ҳаёт давомийлиги, кузги барглар ҳаётнинг кузи эканлиги, тахи бузилмаган оппоқ дастурхонлар оқ йўл эканлиги, қўйингки, нур борки, соя борлиги унинг натюрмортларида ўз аксини топган. Натюрмортларда жуда кўп конструктив шаклларга ранг бериб, мукамал асарга айлантирилганлигини кўришимиз

мумкин. Масалан, “Увайсий хотирасига” деб номланган натюрмортда ранглар уйғунлигини, композицион тузилишнинг тўғрилигини, нур ва соянинг ўйноқчилигини кўришимиз мумкин.

Назорат саволлари

1. Рангтасвирда шакл ва қиёфалар чизма тасвирини бажариш қандай амалга оширилади.
2. Рангтасвирда шакл ва қиёфалар композицияси деганда нимани тушунасиз?
3. Рангтасвирда шакл ва қиёфалар образи қандай яратилади.
4. Шакл ва қиёфалар яратиш учун тингловчилар нималар керак бўлади?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Paintings: that Changed the World. -Munich. Berlin, London, New York. - 2003.
2. Andrew Paquette. An Introduction to Compyuter Graphic for Artist.- Springer Publihing Company, Incorporated, USA 2013.
3. Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception:A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of Californiya Press, USA 2004.

2-мавзу: Анъанавий ва замонавий композиция тузиш асослари ҳақидаги назарий билим ва тажрибаларни тингловчига эслатиш, таништириш. Амалий машқлар асосида ижодий композициялар ишлаш усулларини шакллантириш.

Режа:

- 2.1. Тасвирий фаолиятда кўникма, маҳорат ва тажриба.
- 2.2. Тингловчиларда кузатувчанликни ривожлантириш.
- 2.3. Ижодкорнинг индивидуаллик хусусияти.

Таян иборалар: *визуал санъаткор, ўзгартириш йўналиши, прогнозлар, картон, проекция, шакл.*

2.1. Тасвирий фаолиятда кўникма, маҳорат ва тажриба.

Санъат мавзу бўйича барча турдаги ўзи фақат мазмун, муайян бир шаклда муҳим рол ўйнайди, чунки албатта, мазмуни, мавзу маҳсулот билан бир хил эмас. Бироқ, Визуал модели объектларини тасвир доимо рассомлари қарши шакллантириш муаммолари, бири ҳисобланади. Объект тасвир таққослаш, объект модели ва унинг визуал тасвир корреляциясини назарда тутати. Имага идрок объект аниқ механик нусхалари эмас. Шу муносабат билан, саволларга бир қатор. Нима шартлари таниладиган тасвири бўлишга учрашди керак? Визуал санъаткор тушунчаларни тасвири объектларни фойдаланади нима? Визуал тушунчалар улкан турли сабаблар нима?

Сўзлар "шакли" (шакли) ва «шакли» (шакли), кўпинча бир-бирининг ўрнига ишлатилади. Тили бир ўзгариш учун бу китобда ва уни қайта жонлантириш мен ҳам шартларини фойдаланинг. Аслида, улар орасидаги муҳим фарқ бор. Мавзунинг асосий йўналиш (шакли) билан муомала аввалги боб, яъни шакли идрок объект фазовий жиҳатлари ҳисобланади. Лекин ингл идрок модел нафақат субъект кўриниши ҳисобланади. Объектининг таркиби ҳар доим унинг ташқи шакли бир оз кўпроқ бўлади. Бу бежиз ҳар бир кўриниши муайян мазмун шаклидир, деб айтиш эмас. Мавзу асосида расм чизиш жараёнида композицияни муваффақиятли ҳал этиш учун аввало расм чизишни уфқ чизиғидан бошлашнинг роли катта. Уни осмон билан ерни ажратиб турувчи чизиқ сифатида қараш керак. Уфқ чизиғини тасвирладиган объектнинг мазмунидан келиб чиқиб белгилаш мақсадга мувофиқдир. Уфқ чизиғини қоғоз бетига уч хил жойлаштириш мумкин. Биринчисида уфқ чизиғи қоғоз юзасининг юқорисидан, иккинчисидан пастидан учинчисида эса унинг ўртасидан ўтган бўлади. Рассом юқори уфқ чизиғини кенг манзара ёки катта объектни акс эттирмоғчи бўлган тақдирдагина танлайди. Шунингдек, рассомлар кишилар тасвирини ер фонида яхши кўрсатиш мақсадида ҳам шундай уфқ чизиғини танлайдилар. Иккинчи ҳолда уфқ чизиғи қоғоз юзасининг пастки қисмида ўтказилиши рассомнинг осмондаги ёки юқоридаги нарса ёхуд ҳаракатни кўрсатиш билан боғлиқдир. Уфқ чизиғининг “Фазога

парвоз”, “Кузда дарахтлар”, “Турналар учиб келди” каби мавзуларда расм чизганда пастдан олинса тўғри бўлади.

Перспективага оид учинчи ҳолда уфқ чизиғини дафтар юзасининг пастидан ўтказилади. Рассом уфқ чизиғини бундай ҳолатда олишининг сабаби томошабинга суврат унинг юқори қисми билан пастки қисмидаги деталлар мувозанати сақлашга бўлган ҳаракати билан боғлиқдир.

Шунингдек уфқ чизиғи рассомнинг ғояси, суврат мазмуни ва композицияси билан ҳам боғланади.

Ўзгартириш йўналиши

Қандай текислиги унинг ҳаракати икки ўлчовли модели тан таъсир қилиши мумкин? Унинг геометрик шакл Шу қолади, лекин унинг фазовий йўналишини ўзгартиради фақат ушбу модел бир хил кўринишга эга бўлади?

Қачон бир томонга эгилган нисбатан яхши белгиланган эксенел тузилиши билан модель, натижада, одатда, кўрсаткич янги тузилишини яратиш эмас. Фиг. 58 Биз Тилт уларга кишиси қарамай бир учбурчак ва тўртбурчак шакл, бир хил қолади, деб қаранг. Улар янги субъектлари билан бизга кўринади, ва фақат янги ўрнини қабул қилиш, бир хил қолади эмас. Бу ҳодиса аниқ тажрибалар билан кўрсатилган қилинган Лейсис В. Геллерманна [1]. Кичик болалар ва ҳампанзелерде улар маълум бир тарзда муносабат ўргандим турли учбурчак бор. Учбурчак жойлаштириш 60 даража ўзгариши бўлса, болалар, шунингдек, ҳайвонлар кўрсаткич бошидан "нормал" йўналиши билан бир хил бурчак юзланди қайта.

Edouard Manet. The Guitarist, 1961, Metropolitan Museum of Art, New York.-

Объект йўналиши - ҳодиса мутлақ, лекин нисбий эмас. Бўшлиқда жойлашган мавзуда, биз, ҳеч қандай бошқа нарсалар ҳам бор, деб у, остин-устун ўнг бўлган, ёки бу мумкин объект йўналтирилганлигига боғлиқ аниқ жавоб келишга қилиш бир таққослаш айтиш мумкин эмас. Биз имаге жисмоний дунёга нисбатан тескари кўзнинг тўр пардасига, устига режалаштирилган, деб аслида хабардор эмас. Ва бу тасвир "миядаги қайтаради", чунки эмас, балки (Агар сиз ҳали ҳам айрим китобларда бу ҳақда ўқиб мумкин каби) "бола унинг бурилиш ўрганган", лекин, чунки дунёнинг ўзи ингл идрок тасвир, чунки бу ҳеч қандай тўғри ёки нотўғри ўрнини бор.

⁵ Edouard Manet. The Guitarist, 1961, Metropolitan Museum of Art, New York.- Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.76

Фақат космосда, шунингдек вақт бўлгани каби, у нисбатан бўлиши мумкин бўлган бошқа бир нарса бор. Шунинг учун, ҳар қандай йўл-ёриқ ҳар қандай бошқа кўра яхшироқ ҳисобланади. Фақат, бу тасвир доирасида юқори ва пастки ўртасидаги фарқни пайдо бўлади. Шундай қилиб, биз айтиш мумкин: "Бу маймунлар тесқари пастга осилиб атрофидаги объектларни боғлиқ."

Бу ҳолатда таъсир объект таркибида фақат нисбий бор. Объект мавқеини идрок аслида нафақат бир, лекин бу тузилмалар уч таъсир: объектларини ингл идрок дунё 1) таркибий асоси, 2) Расмни режалаштирилмоқда мия, ингл майдони ва кузатувчи тананинг 3) таркибий хусусиятлари мушак томонидан кинестетик идрок эга ҳис-туйғулар ва ички кулоқда жойлашган мувозанат органи. Ингл юксак йўналиши мажмуи таркибида ўқи дунёни идрок. Мисол учун, хонада деворлари, шип ва замин йўналиши вертикал ва горизонтал ўрнини белгилайди. Тозалаш сўнг, расм хонада таркибига нисбатан обликуэлий осилиб мумкин. Мен ўнг эмасман бўлса, осилган қийшиқ расм бурчак ва мия ингл майдони сифатида режалаштирилган. Мен бир оз бошимни Нишаб бўлса, тўғри йўналишда мен томонга хонасига ҳурмат билан мойил кўринади бўлса-да, лекин, кейин эҳтимол, мен, деб тасвирда. Модомики (улар миянинг тегишли соҳада туфайли сифатида) вертикал паттерн ўқи ички вертикал дала менинг тажриба билан мос бўлиб, расм у деворга осилган ёки йўқлигини у қатъий назар, бир стол устига ёки бирон ётибди тўғри жойлаштирилган пайдо бўлади бошқа ноодатий маҳсулот.

Жалб кучга нисбатан тўғри ҳолат менинг кинестетик ҳис ёрдам беради. Кундалик ҳаётда, бу туйғулар ингл идрок экологик тузилмалари пайдо ўша мувофиқ одатда. Мен энг баланд бино боқиб, кўз идрок дунё оғиш орқага ташлаб бошининг кинестетик туйғуси билан ифодаласа, ва натижада вертикал нисбатан позициясини мойил бир туйғу бор бўлади. Кино шу турдаги экранда пайдо бўлганда, менинг вазият вертикал расм рамкалар вертикал ҳолатда билан биргаликда ташкил қилинган обликуэлий соҳили дунё босилган каби қараш қилади.

Бу ҳолатда таъсир объект таркибида фақат нисбий бор. Объект мавқеини идрок аслида нафақат бир, лекин бу тузилмалар уч таъсир: объектларини ингл идрок дунё 1) таркибий асоси, 2) Расмни режалаштирилмоқда мия, ингл майдони ва кузатувчи тананинг 3) таркибий хусусиятлари мушак томонидан кинестетик идрок эга ҳис-туйғулар ва ички кулоқда жойлашган мувозанат органи. Ингл юксак йўналиши мажмуи таркибида ўқи дунёни идрок. Мисол учун, хонада деворлари, шип ва замин йўналиши вертикал ва горизонтал ўрнини белгилайди. Тозалаш сўнг, расм хонада таркибига нисбатан обликуэлий осилиб мумкин. Мен ўнг эмасман бўлса, осилган қийшиқ расм бурчак ва мия ингл майдони сифатида режалаштирилган. Мен бир оз бошимни Нишаб бўлса, тўғри йўналишда мен томонга хонасига ҳурмат билан мойил кўринади бўлса-да, лекин, кейин эҳтимол, мен, деб тасвирда. Модомики (улар миянинг тегишли соҳада туфайли сифатида) вертикал паттерн ўқи ички вертикал дала менинг тажриба билан мос бўлиб, расм у деворга осилган ёки йўқлигини у

катъий назар, бир стол устига ёки бирон ётибди тўғри жойлаштирилган пайдо бўлади бошқа ноодатий маҳсулот.

Жалб кучга нисбатан тўғри ҳолат менинг кинестетик ҳис ёрдам беради. Кундалик ҳаётда, бу туйғулар ингл идрок экологик тузилмалари пайдо ўша мувофиқ одатда. Мен энг баланд бино боқиб, кўз идрок дунё оғиш орқага ташлаб бошининг кинестетик туйғуси билан ифодаласа, ва натижада вертикал нисбатан позициясини мойил бир туйғу бор бўлади. Кино шу турдаги экранда пайдо бўлганда, менинг вазият вертикал расм рамкалар вертикал ҳолатда билан биргаликда ташкил қилинган облиқули соҳили дунё босилган каби қараш қилади.

2.2. Тингловчиларда кузатувчанликни ривожлантириш.

Тасвирий санъат асарини яратишда **нарсалар тузилишини** ҳисобга олиш ниҳоятда муҳим бўлиб, усиз саводли ишланган тасвир бўлиши мумкин эмас. Маълумки, тасвирланган барча, жонли ва жонсиз мавжудотларни тузилмаси (контрукция) бўлади. Уларнинг асосида у ёки бу хандасий шакл (куб, призма, конус, перамида, шар в.б.) ёки уларнинг аралашувидан ҳосил бўлган мураккаб шакллар ётади. Мавжудотлар ёки уларнинг тасвирида у ёки бу хандасий шакл кўзга яққол ташланса, бошқасида у бутунлай сезилмаслиги мумкин.

Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, ҳарбир мавжудот (предметлар, қушлар, ҳайвонлар, одамлар) нафақат ўз тузилишига балки шаклига ҳам эга, Улар шу жихатлари билан ҳам бир-бирларидан фарқ қиладилар. Тасвирда уларнинг тузилишива шакллана тўғри акс этдирилмаса расм тасвирланаётган мавжудотга ўхшамай қолиши мумкин. Натижада тасвир томошабинда яхши таасурот қолдирмайди.

Шунинг учун ҳам расм чизишни ўрганишнинг дастлабки босқичларида хандасий шаклларни тасвирлашга алоҳида эътибор берилади. Натижада оддий нарсаларнинг расмини саводли қилиб ишлаш анча енгиллашади. Кейинчалик мураккаб тузилиш ва шаклдаги нарсалар расмини ишлашга ўтилади. Нарсаларни хандасий шакллар асосига қуриб чизиш перспектива ходисаларини тўғри тасвирлашга ҳам ёрдам беради.

Маълумки, борлиқдаги ҳар бир мавжудот ўз ўлчови ва пропорцияларига ҳам эга бўлиб, у нарсаларнинг шакллари ва тузилиши билан узвий боғланади.

Мавжудотларнинг пропорциялари уларнинг ўлчовларидаги нисбатларни назарда тутати. Бунда мавжудотларнинг эни, бўйи, қалинлиги, баландлиги кабиларнинг бир-бирларига нисбатан катта ёки кичиклиги назарда тутилади.

Айтайлик, аниқ бирон нарса расмини ишлаганда, уларнинг ўлчовларидаги пропорцияларни тўғри олинмаслиги, унинг характерини расмда нотўғри ифодаланишига олиб келади. Натижада теракни расмини ўрикникига, қовунники тарвузникига ўхшаб қолади.

Хуллас, ҳар қандай расм чизганда уларнинг тузилиши, шакли, ранги, ўлчовлари ва ўлчов нисбатлари (пропорциялари) албатта инобатга олиниши лозим.

Висуал ёки омил ҳолати - биз йўналиш омиллари билиш бўлсангиз кўпроқ таъсир кўрсатади, биз бир-бирига қарши ҳаракат қилишга махсус экспериментал шароитда уларни ҳосил қилиш керак. Х.А.Уиткин қуйидаги тажриба қўйилган. Бутунлай қоронғи хонада ўтирган мавзу, ёрқин чизиқлар томонидан ташкил ва бурчак остида мойил квадрат рамка кўради. Квадрат ичида унинг йўналиши турли йўллар билан ўзгартирилиши мумкин, шундай қилиб, унинг маркази атрофида қайтарилсам порлаб род ҳисобланади. Туфайли бир порлаб рамка қисқартирилди баланси кўз билан қабул дунё кинестетик маънода, бундай шароитда, у тест тана тузилиши нисбатан тесқари кўринади. Мавзуси: « тик ҳолатда новда қўйиш сўради, у худди шу вақт ичида мос ёзувлар иккала тизимлари қондириш учун шундай бир ҳолатда эмас эди. Энг мавзулар, бир квадрат сатрини оқи ўзгарувчан даражалилардан мослашиш, тананинг ҳолатда бўлишига қарамай ёзувлар тизими сифатида визуал майдонини олиб давом этди. Уларнинг вазиятни маънода мувофик синов қисми жисмоний вертикал учун род кўпроқ ёки камроқ яқин эга. Бошқа сўзлар билан айтганда, улар кўз идрок тузилиши таъсирини енгиб. Шу билан бирга, айрим ўзгаришлар бир ёки бошқа жинсий аъзолигига қилинган: аёллар анча тез-тез ўз хатти-ҳаракатлари тана тажриба ички дунё ҳақида кўпроқ суяниб эрқак, дунёда ташқарида, бир Малумот визуал дала рамка сифатида амал қилиш давом этди.

Санъат ҳар қандай қисми унинг иш йўналиши туфайли, аслида, ишнинг асосий оқлари, хусусан бир расм рамкалар вертикал ва горизонтал чизиқлар. Бироқ, таркиби доирасида тез-тез, бир Малумот маҳаллий рамка сифатида ҳаракат кичик фарқлари, бир обликуэлий ташкил шаклланишини мавжуд. Бир неча юз томонига ўгирилиб бўлса, бурун у вертикал қўлдан нисбатан кўрган, лекин тасвирнинг марказига бир оз нисбий томонга бурилмаган қилинади. Шакл тасвир. Фазовий идрок ўрганиш учун тажриба олинган 59, кўрсаткич бир рамка йўқлигида, у тобора бир дўртген сифатида кўрган бўлса-да, таъсири остида тўртбурчаклар, рамка, бир эгимли майдонида сифатида пайдо ичида жойлашган, деб кўрсатади. Фиг. 60 Пабло Писассо ҳаракатсиз ҳаётида дастурхон устида тасвирланган безак бир қисм ҳисобланади. Бу кўрсаткич олмос тасвирланган параллел қараш, балки бутун расмда контекстида, улар бир хил йўналишини бор.⁶

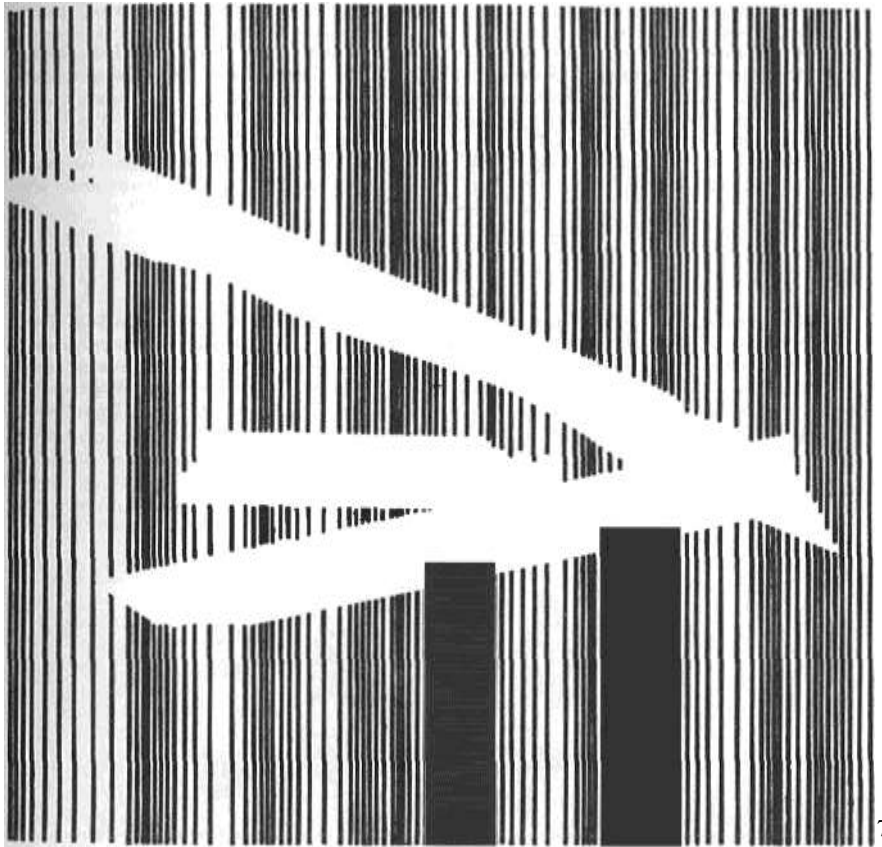
---

⁶ Figure 60// Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-84

Фиг. 60

Фиг. 60

Болалар тез-тез улар мойил ҳолатда бу найчани тасвирлашга керак ҳам, том мойил ҳафа перпендикуляр найчани чизиш. Қоида тариқасида, санъат дона фазовий йўналиши турли таъсирлардан бир сони билан аниқланади. Рассом, бир-бирига томонидан керакли таъсир эришиш, балки бошқа эришиш учун ёки бир изэрархик бўйсунушидан бу таъсири куч тақсимлаш, ёки улар учун товон нафақат юрсин, лекин ҳеч бир ҳолатда мутлақ Ишончсизликни юзага келмади. Мисол учун, биз сек маркази линияси хаотик ва ноаниқ йўналишини солиштириш мумкин. 61..

Маҳсулот настга тескари ўгирилиб

Оқи бири аслида барча бошқалар устидан ҳукмронлик бўлган моделини кўриб чиқамиз. Бу модел 180 даража қайтарилур бўлса, у геометрик шакл Шу қолмоқда бўлса ҳам, яна бир кўз оласиз. 180 даража айлангириш вертикал ҳолатда, бир бурилиш, биланоқ ўз барқарор базаси билан янги модел сифатида

⁷ Figure 61 Pio Semproni. *Analisi de/lo Spazio*, 1971.- Rudolf Arnheim. *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye*.- Univercity of Califomia Press, USA 2004.-P.-85

идрок эмас. Герсэкүстүсү фильмлар инсон юзлари кўпинча тескари кўриниши. Натижада кўркув туйғуси. Биз директорининг трик хабардор бўлса ҳам, аммо, бу оғиз ўз кўзи юқорида жойлашган, қовоқлари эмас топ-пастга ёпилади шахснинг янги тури, бир хайвон, бир хил, деб таассурот қочиб мумкин эмас, аксинча, соч Бундан ташқари, бир жойда, қуйида ўсади. Бу жуда мустақил ва тўғри йўналишини эга бўлиши кўринади, бу, ўз носимметрик тасдиқлади шахснинг янги тури эканлигини фикр. Кам таниқли мисоллар тенг ёнли учбурчак (Фиг. 62) тақдирда, масалан, бошқа жойда топиш мумкин.⁸ Уларнинг шакллари жуда бошқача идрок қилиниши мумкин бўлса-да, хатто, агар икки рақамлар, учбурчак асосий хусусиятлари хос. Хат билан кўрсатилган рақам "а" мустақкам пойдевор устида турибди ва ўткир чўққисига эга. Кенг энг кўрсаткич «б» базасида бир нуқтага оғир ва хавfli мувозанат.

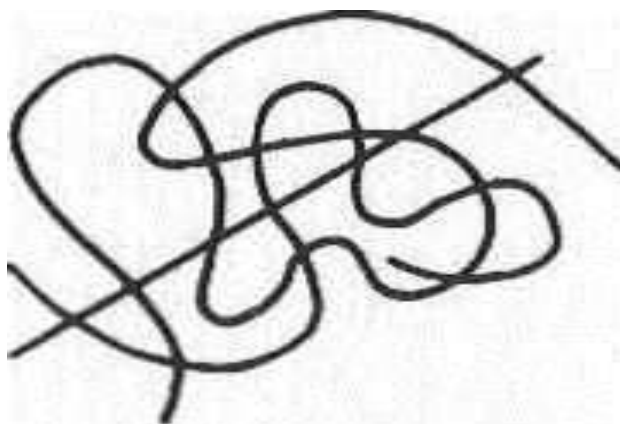

Figure 62

Йўналтирилганлигига ўзгариши объекти, унинг кўриниши шаклининг ўзгариши олиб келади Нима учун? Ташқи кўринишига кўра, мия ингл соҳаларда, хусусан, вертикал ўқи деб аталади нарсага бирон бир йўналишини ўсади. Сабаби, бу ориентация ичида энг фарқ пастки ҳисса қўшади муайян йўналишда, оғирлиги бор. Унинг ўқи вертикал ташкил қачон, масалан, модели уйғунлиги тўлиқ фақат амалга оширилади: вертикал линияси идрок бошқа ҳамма нарсани боғлиқ бўлган базасини шакллантиради қачон. Бу вертикал жойлаштирилган идрок бўлса Скрипка, энг мувозанатли кўринади қилади. Бундан ташқари, бир вертикал ҳолатда (бўйин юқорига) ва скрипка тескари пастга штамп бўлиши, скрипка ўртасида шаклининг бир фарқ бор.

Биз, шунингдек, жисмоний космосда стендлари вертикал йўналиши бу тортишиш кучи йўналиши билан ва тортишиш кучлари ҳам бу йўналтирилганлигига доирасида номутаносиблиги йўналиши ҳисса тўғри, чунки, аслида қочирмаслигимиз керак. Тортишиш қарши кетади воситаларини юриш ва пастга ҳаракат - бу тортишиш кучи итоат демақдир. Шунинг учун, бу ходиса идрок механизмини ички хусусиятлари оқибатидир ва жисмоний дунё

⁸ Figure 62// Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-86

бизнинг кузатувлар натижаси эмас, деб айтиш мумкин. Биз космосда позиция (соябон суяк, калит, карнай) турли кўриш учун ишлатиладиган маҳсулот, яна эркин одатда фақат битта ҳолатда топилган ўша кўра йўналтирилганлигига, ҳар қандай тизимида биз эътироф этилади (мушук, қуён, ўйинчоқ қурол ўтирган, қуёшдан хонимнинг хет). Шу билан бирга, у қачон махсус ўқув йўналишини каби кундалик ҳис ориентация каби тез сотиб эмас, деб топилди.

2.3. Ижодкорнинг индивидуаллик хусусияти.

Ёш болалар ориентация бу фарқларга оз эътибор беринг. Улар, тасвир назорати қарши тескари пастга тескари эмас, улар бу фарқларни кўрмайди, деб тахмин қилиш учун ҳеч қандай сабаб йўқ. Шубҳасиз, ориентация фақат олти ёшгача орага киради. Тажрибалар 90 даража матн айланиш Вояга нисбатан ўн бир ёшгача болаларда бир кам даражада унинг ўқиш тезлиги таъсир қилади, таклиф. Қисмлари кўпинча бир ажабланарли курси ва мувозанат ҳисси билан байрок қарамай, алоҳида қисмлари, умумий макон ақл ҳеч далил иборат ёш болалар, рақамлар. Барча йўналишларда арбоби устидан этказдим ва хавфсиз ҳолатга, баъзи ҳолларда, турли тана қисмлари бутун космик нақш устидан тасодифий сочилган. Болалар эркин бир варақ қоғоз ағдаринг, юқорига ўз-ўзидан ва ориентация ўзгариш эътибор бермасдан кўрсаткични тескари оёқларини чизиш. Улар аста-секин пайдо умумий фазовий тузилиши ғояси.

Бу ҳақиқат баён қилиш учун жуда қийин бўлади. Балки биз бу эрда бор, балки ўрганиш кўра, психологик камолотга сабаб асаб тизими ривожланиши билан, деб, бир ", ўсади кўпроқ этук" натижасида эмас, балки бўлади. Бироқ, ориентация бефарқ ҳам ривожланиш ибтидоий даражада турган катталар одамлар кузатилди. Курт Коффка [2] негрос Банту сезмаган ва қатъий назар охирги вазиятни тенг осонлик билан маълум объектлар ўз моделларини тушуниш ёзмоқда. Йўналтирилганлигига Уларнинг эътиборсизлик тескари таржима матн биноан, ўқишимиз қилганлар сизнинг ўқиш тезлигини ўзгартириш эмас, ҳақиқатдир.

Баъзи бир шартлар остида, албатта, субъектив ориентация айрим ўзгаришлар бўлиши мумкин. Машҳур тажрибасида ҳафта давомида Жорж М. Страттон тескари тасвирини берди кўзойнак, кийган. Шундан сўнг, у ўз нормал ҳолатда нарсаларни кўриш бошлади. Атроф-муҳит билан таққослаш, турли йўналишини эга, аслида (эксперимент Страттон бўлгани каби) йўқ, лекин нисбатан мустақил объект устида бир марказида чекланган эмас, бошқа вазиятларда, афтидан, бир хил натижа, яъни, тескари объект бор бу унинг нормал ҳолати қаралади. Курт левин унинг ўрганиш, улар марта иккинчи этарли микдордаги учун олиб бўлса тескари ҳарфлар ёки сўзлар, уларнинг нормал ҳолатда идрок этилади, деб топилди. У босма матбуот кўрсаткич тескари пастга кўчиб эса, нормал Фон расми тасвир учун суратга олиб typesetter, мисол келтиради.

Прогнозлар

Ориентация ўзгариш ҳақиқий геометрия бир ўзгариш сабаб бўлмайди, чунки ингл идрок объектини фазовий ориентация бир оз ўзгариши билан, деб эътироф этилади. Қилди, деб, унинг ўрнига, янги йўналиши, маълум шартлар остида биринчи жойда олдинга лойиҳани геометрик шаклининг янги мулк энгил оғиш сабаб бўладиган ўзгаришларни беради, янги таркибий асосларини кўйиш, бундай "эгиловчан" ўзгариш таъсир қилиши мумкин, ёки таъсир мумкин эмас, деб кўрсатади тан модель. Барча бу эрда бу ўзгариш таркибий асосларини таъсир қайси даражада боғлиқдир.

Картон, балки катта қутидаги кесиб бир шам ёки бошқа кичик ёруғлик манбалардан улар томонидан ташлаб соя қараш. Сиз тўртбурчак саноксиз прогнозлар олишингиз мумкин. Уларнинг баъзилари шакл бир шакли каби бир оз бўлади. Ҳаёт учун моделлар сабаб манбаи, бир ва бир хил, улар жуда бошқача кўриниш қарамай 63.. Шакл тасвир. Бошқа икки тасвирлар ҳам масофадан оригинал формасини ўхшамайди эса ўз-ўзидан бир вертикал тўртбурчак, бир бурилиш сифатида 63 авоспринимаэтся. Шакл таркибий асоси. 63 ва умумийлик ва томонлар икки жуфт бир хил узунликдаги каби хусусиятларга эга. Бу бир тўртбурчак сифатида қабул қилинади; бошқа икки тасвирлар ўз бутунлай бошқача тузилишга эга.

Бир картон тўртбурчак идрок тахминан деворга соялар каби, гапириш, бор тўр пардасига ҳосил прогнози (вилоят прогнозлар), асосланган. Уни идрок мавзуга объект нисбатан позицияси қарам, сетчатка ўз, аниқ тузилишга эга бўлган проэкцияси яъни, "яхши" ёки атипик проэкциясини кўради. Ҳақиқат бу тўртбурчак ингл моделлари бир қатор орқали сотиб олинади, ва уларнинг ҳаммаси эмас албатта, тўғри бурчакли бўлади қолади. Муайян нон-тўғри бурчакли шакллар тўртбурчаклар, тескари ёки космосда обликуэлй жойлаштирилган сифатида аслида идрок этилади.

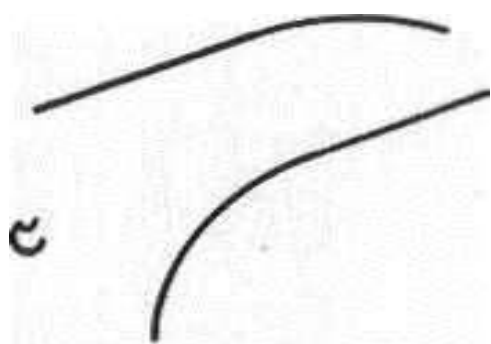

Figure 63

Биз текис объект билан муомала қилинади-да, бир картон қутига ўхшаб, ноёб биз объектини ташкил қилган, бир ингл вакиллик мос, фақат битта виэw бор. Бу ҳолда, биз ингл идрок объектини ва бир хил, унинг проэкциясини кўриб мумкин. Биз объект самолёт томошабин кўзига тик асосида бўлса олинади тик проэкцияси, назарда этилади. Бундай шароитда, объект ва кўзнинг тўр пардаси унинг лойиҳа тахминан бир хил шаклга эга.

Бу томошабин проэкцияси бир ўзгариш шаклини ўзгартириб эга бўлган объект кўради кутилмоқда. Субе аста-секин бир майдонда ва Ҳеҳагон жуда турли нисбатларда айланади. Эмас - у айрим ҳолларда тузилиши ингл акс бўлади, бу тарзда объектни идрок, чунки абадий ўзгариб визуал тасвир сифатида умидсиз вазият эса бошқалар, этарли вакили доимий жисмоний объект бўлади бўлади. А бузиб кўзгу оқибатида оғир ҳисси, барча экологик объектив муҳит объектлари учун нормал визуал жавоб бўлади. Яхшиямки, бу

содир бўлмайди. Нормал кундалик шароитда доимий тўр пардасига проекцияси шакли бир хил шаклда билан уч ўлчовли куб ҳиссини ишлаб чиқаради ўзгармоқда. Бу ҳодиса у "шаклидаги доимо" деб психологлар маълум, бешинчи бобда батафсил аталади.⁹

Назорат саволлари

1. Прогнозлаш нима?
2. Ўзгартириш йўналиши
3. Тасвирий фаолиятда кўникма
4. Ижодкорнинг индивидуаллик хусусияти
5. Уч ўлчовли куб деганда нимани тушунасиш?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004
2. Paintings: that Changed the World.- Munich. Berlin, London, New York.- 2003.
3. Andrew Paquette. An Introduction to Computer Graphic for Artist.- Springer Publishing Company, Incorporated, USA 2013

---

⁹ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-86

3-мавзу: Талаба ва ўқувчиларни мутахассислиги бўйича аниқ ва тизимли равишда ижодий фаолиятга йўналтириш. Тасвирий санъат тур ва жанрларида композиция хусусиятларини ажрата олиш методлари. (2 соат).

Режа:

- 3.1. Ижодкорнинг тасаввур олами.
- 3.2. Ижодкорнинг тасаввури ва кўриш хотираси хусусиятлари.
- 3.3. Ижодкорнинг тасаввурни акс эттира олиш қобилияти.

Таянч иборалар: *Идрок, ингл тасвирларини, концепцияси, куб, Сфенкс тасвири, Миср санъати, Форешортен, Ташиқи ва ички идрок.*

3.1. Ижодкорнинг тасаввур олами.

Уч ўлчамли органининг визуал тушунчаси

Идрок асосида олинган объект, ингл тушунчаси учта муҳим хусусиятга эга. Бу ҳар қандай, хусусан проэкцияси чекланган уч йўналишларини, доимий шаклини эмас, балки эга бир объект сифатида объектини билдиради. Мисол сифатида, биз Франсис Галтон ингл тасвирларини ўрганиш мумкин. У баъзи одамлар, ҳар томондан улар сезувчи кўриш дейилади кўпинча бу салоҳиятини мустақкам тана тасвирни тасаввур мумкин ", деб баҳс юритади. Кўпчилик албатта, бутун дунё тасаввур қила олмайман, катта батафсил буни, лекин.

Ҳозирги замон жаҳон тасвирий санъати тез ва турли оқим, ҳамда йўналишларда ривожланмоқда. Лекин бу жараён ҳамма мамлакатларда бир хил кечмоқда деб бўлмайди. Бир мамлакатда реализм, бошқасида импрессионизм, яна бошқасида абстракционизм шуҳрат қозонмоқда.

Умуман эса XIX аср охири ва XX аср тасвирий санъати тараққиётида Франция, Мексика, АҚШ, Испания, Россия каби мамлакатлар етакчилик қилмоқдалар. Жаҳоннинг илғор тасвирий санъати вакилларида франциялик П.Гоген, О.Ренуар, А.Матисс, О.Роден, Испаниялик П.Пикассо, Америкалик Р.Кент, Мексикалик Д.Сикейрос, Д.Ривера, Италиялик Р.Гуттузо, Россиялик И.Шишкин, С.Коненков, И.Репин, И.Айвазовский, Ўзбекистонлик Ў.Тансиқбоев, Ч.Ахмаровларни кўрсатиш мумкин. Бу ва бошқа бир қатор рассомлар тасвирий санъатининг асосий оқимлардан ҳисобланган реализм, романтизм, импрессионизм, формализм каби оқимларда ижод қилмоқдалар. Бу йўналишларда юксак бадиий савиядаги асарлар яратилди. Улар П.Пикассонинг “Шар устидаги қизча”, Уч мусиқачи (Испания), Салвадор Далининг “Уруш қиёфаси”, Р.Кентнинг “Ноябр ойидаги Шимолий Гренландиянинг кўриниши”, Э.Уорхолнинг “Автопортрет”, А.Поздеевнинг “Театр кишилари” (Россия), С.Алибековнинг “Дўппили автопортрет”

(Ўзбекистон), Д.Сикейроснинг “Янги демократия”. Мехикодаги миллий кадрлар тайёрлаш мактаби деворига ишланган сувратларидан; С.Далининг “Мадонна Порт-Лигат” (Мексика), П.Гогеннинг “Кечув”, О.Ренуарнинг “Жанна Самара” портрети, А.Матиссинг “Идиш ва мевалар”, П.Сезаннинг “Пентуазедаги тегирмон манзараси” (Франция), И.Шишкиннинг “Буғдойзор”, С.Коненковнинг “Поганини” (Россия), Ван Гогнинг “Адирдаги ўрим-йиғим”, О.Роденинг “Мутаффакир” (Франция), И.Айвазовскийнинг “Тўққизинчи вал” (Арманистон), Р.Гуттузонинг “Саҳродаги отиш”, “Худо бизга ёр” (Италия), Д.Риверанинг Халқ маорифи вазирлиги биносига ишланган фрескалар (Мексика), Ири Моруки, Тосуки Морукиларнинг “Херосима фожеалари” (Япония), И.Репининг “Садко” (Россия), А.Лентуловнинг “Зангори қувача ва мевалар” (Франция), Уста Мўминнинг “Чўпоннинг туши”, Р.Ахмедовнинг “Тонг”, “Оналик” (Ўзбекистон) асарларидир.

Бир тажрибали минералогист у бир вақтнинг ўзида унга кристал маълум барча партиялар тасаввур мумкин, деб мени ишонтирган "[3]. Бу мисолда, тасаввур ва ингл хил нарса эмас. Йўқ объект образли қобилияти унинг визуал тузилмасини тушуниш учун талаб қилинмайди. Бироқ, Галтон мисоллар муддатга нимани далил бор "уч ўлчамли вакиллик". Бир киши биллур ёки сайёрамизнинг умумий бир фикр бор бўлса, у ҳолда унинг ишлаши объект идрок ҳар қандай таъсир нуқтасини йўқ бўлади. Бу шубҳасиз, чунки объект ингл тушунчаси асосан турли томондан идрок универсаллиги асосланган бўлади. Бироқ, бу Висуал тушунчаси, ўрнига оғзаки баёни, сезувчанлик тажриба орттирган билим натижасида руҳий ажралмасликка бўлади. Интеллигент билим лекин фақат тушунчаси визуал сифатлари таржима қилиниши мумкин даражада, бир Висуал контсепциясини шакллантириш учун баъзан ёрдам беради.

Сирасини айтганда, жисмнинг визуал тушунчаси, қобилиятига эга эмас, у бундай ҳайкалтарошлик ёки меъморий сифатида, фақат уч ўлчамли муҳитда вакили мумкин. Биз бир текис сирт устида суратга олиш бўлсангиз, у ҳар доим амалга оширилиши мумкин. Шу мақсадда, у бир тузумдан бошқа тузумга дан тасвирни узатиш учун фақат зарур, сиз визуал тушунчаси таркибий хусусиятлари айрим икки ўлчовли тасвирни орқали кўрсатиш керак. Шундай қилиб олинган тасвирлар болалар расмлари каби, текис пайдо, ёки Уйғониш бўяш каби, макон қанчалик кучли бор, лекин ҳар ҳолда, муаммо ҳал этилмаган қолмоқда мумкин - тўлиқ ингл бевосита самолётда орқага ўйнаган бўлиши мумкин эмас.

Нима яхши лойиҳа?

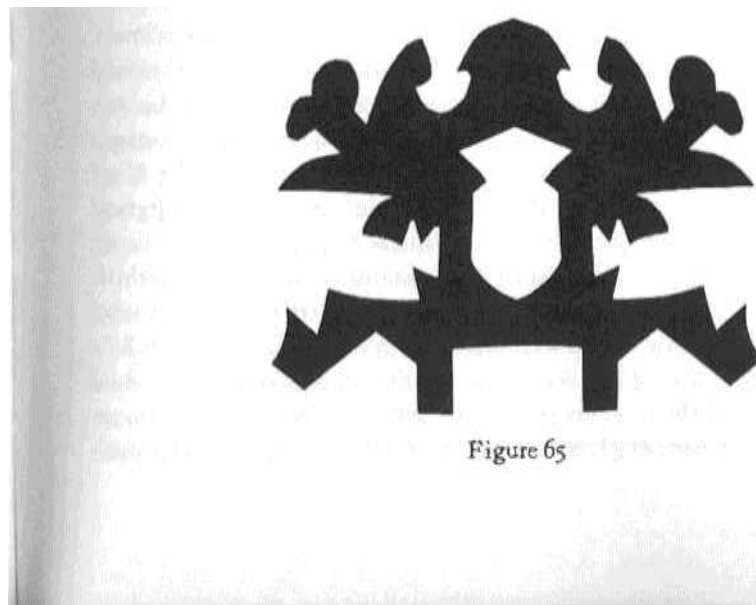
Бундай узатиш учун бир усул бир ёки бир неча прогнозлар танлаш учун ва объект кейин улар биргаликда билдирди рамзи эканини эришилади. Савол кейин мен нима лойиҳа танлаш керак, пайдо?

Баъзи объектлар, ёки барча прожексийлар бундай соҳа ёки тош тартибсизлик шакл каби, тенг яхши. Одатда, шу билан бирга, айрим фарқлар бор. Куб олти томон ҳар қандай тик лойиҳа ўз фарқ бор. Прогнози бўйича оддий оғишлар бир квадрат шаклига ҳузурида да тўр пардасига шаклланади

сифатида Албатта, қийшиқ лойиха куб юзлари идрок этилади. Бу фарқ оддий қисман формасини эга бўлган аниқ лойиха моделлари шакллантириш каби соддалиги тамойилига асосланади.

Ушбу оддий қисман ва визуал лойихалаш текис тасвир билан ўйинида таржима керакли визуал вакиллигини амалга ошириш учун кўпроқ мос афзал оласизми? Уларнинг баъзилари - ҳа. Энг объектларини Бизнинг ингл таркибий симметрия, объект энг бевосита аниқланиши хос прогнози билан ифодаланеди. Шунинг учун, масалан, инсон шахслари ифодали фазилатлар унинг олд нуқтаи тасвир пайдо бўлади.

10

Лекин, шакл, тасвир қарайлик. Сомбреро - 65. Эҳтимол, бу кўрсаткич Мексика кийимини энг оддий тасвир иложи борича кўп. Шу билан бирга, бундай талқин фақат тасвир аниқлиги ва объект ўзи бу нақш номувофиқлик ўртасидаги қарама натижасида туриб бир ҳазил, деб оқланган. Унга кўра, бундай қайроқ ёки қовурилган Донут деб мавзуларда Мексика бош кийими ажрата қилиш мумкин эмас, деб бу шаклнинг (меҳмонхонада учинчи қаватда жойлашган деразадан, чиқиб сарв сомбреро олишингиз мумкин) рост, лекин кўп жиҳатдан ҳақиқатга мос келмайди. Ишончли ва ифодали бўлиши учун, тасвир таркибий асоси шакл. 65, бу ифода қаратилган визуал тақдимот, таркибида билан умумий оз бор. Аксинча, у йўлдан бизни жорий этиш, бошқа бирлашмалар сабаб бўлади.

Албатта, санъат асарларининг энг имаге объекти тузилиши фақат аниқлик кўпроқ ўз ичига олади. Бироқ, объект, тасвир ҳеч модомики имаге визуал объект асосий ғояси бир оғиш бўлгани каби, бизнинг кўзлари бевосита талқин этилиши мумкин эмас, деб санъат ва тасвирий фикримизга бўлишдир. Бизнинг

¹⁰ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. - University of California Press, USA 2004. - P. - 87.

кўзларимиз фақат интеллектуал билим орқали ўнг фикр букланган мумкин Мексика шляпалар бир нақш билан бу операцияни бажариш мумкин эмас.

Ҳақиқат жуда қийин бўлиши учун чиқади бошланғич вазифа, бир текис сирт устида объектлар шаклининг асосий хусусиятларини тасвирлашга. Инсон портрет профил ёки тўлиқ юзига кўрсатиш керак? ГК Честертон у бир аёл ҳақида айтган "бир аниқ курул четини фарқланган сифатида ақлий ҳар доим унинг профил тасаввур." (Антропометрик бўйича) муҳим кишилик хусусиятлари фақат расмлар бирида содир бўлиши мумкин, чунки полиция эҳтиёжлари учун ҳар доим, ҳар икки суратлар (тўлиқ юзи ва профили) керак бўлади. Бир хил бурчак - А янада асорат объектининг айрим қисмлари эса бошқа бир бурчакдан яхшироқ кўринади, аслида томонидан жорий этилади. Буффало, одатда, бир шакли энг яхши томондан намоён бўлади. Тўғри, сиз унинг шохлари томонидан ташкил бир лйре, характерли шакли кўриш мумкин эмас. А учиб ўрдак ёйилган қанотлари бўлса фотосурат унинг профил, кўриш мумкин эмас. Танлаш керак бурчаги, бир шиша илдиз ўрганиш ва кўзойнақлар бўйин давра шаклини ва кеманинг базасини бузиб. Қандай, бир расм ховузда фақат бир бирдъс-кўз нуқтаи билан олиниши мумкин бўлган асосий негизини тўғри фикр тасвирлашга, ва дарахтлар, намунавий шакли қайси профили ягона пайдо: Бу муаммо объектларини комбинацияси тақдирда содир бўлади? Ташқи кўринишига кўра, оддий объектга олинг - бир стул (Фиг 66.). Топ виэw (а) ўриндикқа шаклига мос келади. Фронт виэw (б) Кафедра юз ва олд оёқлари учун унинг симметрик жойлаштириш нисбатан шаклини кўрсатади. Бу хусусиятлар барча (билан) ён виэw махфий қилсангиз, лекин у яна бир муҳим хусусияти касб - бир кафедра, қайтиб унинг оёқлари ва тўртбурчак орқа ўрнини. Фақат Ниҳоят, бир пастки (д) а квадрат шакли ҳисобланади ўриндикқа, бурчакларида тўрт оёқ симметрик тузумига аниқлаш мумкин. Ушбу маълумотларнинг барчаси субъектнинг визуал вакиллик тўғри таълим учун зарур. Қандай қилиб бир хил тарзда ўтиши мумкин?

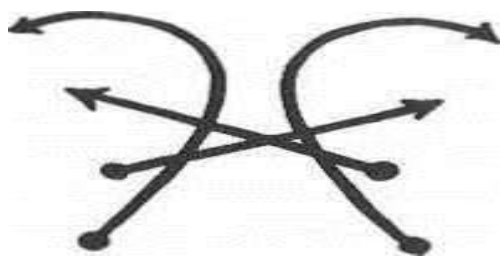

Figure 66

Бу вазифа билан боғлиқ қийинчиликлар ҳақида, олинган ўрнига баландпарвоз маълумотлар Жорж Кершенштайнером [4] (Фиг. 67)

томонидан бўлган. Улар хотира дан ўйнаш берилди кейин бу рақамлар эса, схематик шаклда талабалар томонидан қабул қилинган қарорларнинг хос вариантларни кўрсатади "ҳисобга тўғри нуқтаи назар олиб, кафедра уч ўлчамли тасвир."¹¹

Мисрликлар усули

¹¹ Figure 66// Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-87

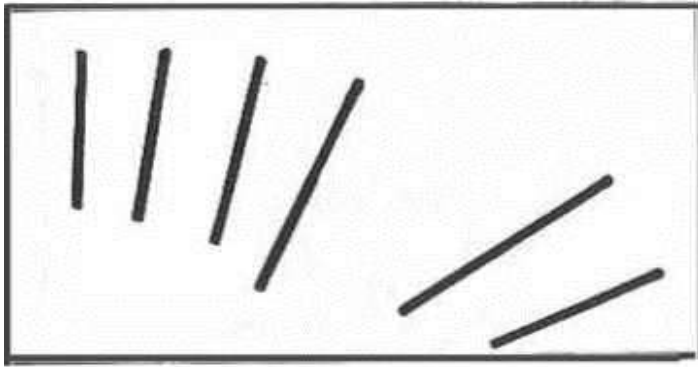

Figure 67

Бир ечим бизга девор чизгилари ва қадимий Миср ёрдам тасвирлар ёки болалар расмлари мисол беради. Бу прожекторини учун бир мавзуни ёки энг яхши тасвир гол мос мавзуларда бирлашмасидан танлашда иборат. Бир вақтнинг ўзида, шу тариқа олинган рақамлар ҳукм, ёки энг яхши паст навли маҳсулот сифатида кўриб чиқилди.¹²

Figure 68

Бизнинг вақт ичида бу усул бир бефарқ шаклида баъзи рассомлар томонидан "хизмати олинган" ва Миср ва болалар расмлари бадиий қиймати ҳақида гапирганда қилинган бўлса. Бироқ, бу усул этарли психологик талқин ҳали мавжуд эмас.

3.2. Ижодкорнинг тасавури ва кўриш хотираси хусусиятлари.

Умуман олганда, биз мисрликлар, шунингдек, қадимий юнонлар, Этрүск ва шу график услуби ишлатилади. Бобилликлар, техник қийинчиликлар туфайли учун олдини-мос кесилган ҳаракат деб ўйладим.

Юқорида қайд қилганидек ҳозирги замон тасвирий санъати ниҳоятда турли туман оқим ва йўналишларда ривожланмоқда. Шундай оқимлардан бири реализм оқимдир.

Реализм ибораси кенг маънода ҳаётни тўғри, ҳақиқатда қандай бўлса шундайлигича ўзига хос бадиий шакллар ёрдамида тасвирлашни назарда тутуди ва у XIX аср ўрталарида Францияда пайдо бўлди. Реализм фотография каби борлиқни кўчириш эмас, балки уни ифодалашга ижодий

ёndoшиб, ҳаётдаги энг характерли, қизиқарли кўринишларни танлаб олиш, шу асосда асарлар яратишдан иборат эди. Реализмнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши рассомлардан Домье, Курбе, Репин, Гуттузолар катта роль ўйнайдилар. Реализм оқимида яратилган асарларнинг ёрқин намунаси

¹²Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. - University of California Press, USA 2004. - P. - 89

Америкалик рассом Р.Кентнинг “Ноябр ойидаги Шимолий Гренландиянинг кўриниши”, Хитойлик рассом Чжао Пэйчжининг “Қийғоч гуллади”, россиялик ҳайкалтарош С.Коненковнинг “Поганини” каби сувратлари мисолида кўриш мумкин. Р.Кентнинг Москвадаги А.С.Пушкин номидаги тасвирий санъат музейида сақланаётган “Ноябр ойидаги Шимолий Гренландиянинг кўриниши” номли сувратида Американинг Шимолий Шарқидаги Шимолий муз океани ва Атлантика океани яқинидаги оролнинг бир чеккасининг кўриниши тасвирланган. Унинг мазмунида бу совуқ иқлимли жойларнинг ўрганиш учун борган тадқиқотчиларнинг яшаш шароитлари ва океanning кўриниши ўз аксини топган.

Ҳозирги замон ҳайкалтарошлик санъатининг ёрқин намунасини сифатида машҳур рус ҳайкалтароши С.Коненковнинг “Поганини” портретида кўриш мумкин. Поганини XIX аср иккинчи ярмида Италияда яшаб ижод этган скрипкачи ва композитор ҳисобланади. Мазкур асар 1956 йилда дарахт шох ва илдизларини қайта ишлаш орқали яратилган. Асар шунчалик муваффақиятли ишланганки, ҳайкалтарошнинг фантазияси ва қобилятига қойил қолмасдан иложи йўқ.

Сувратда ижрочини шарт бўлган асосий қисмлари ҳисобланган боши, кўллари, шунингдек скрипкаси акс эттирилган. Ҳайкалдаги скрипка уни камони, скрипкачининг умумий ҳолати, бармоқларнинг, сочларининг, унинг юзидаги ҳиссиётларга тўла кўриниши фақат Поганинига хослиги яққол сезилади. Ҳайкал рангсиз, ташландиқ ёғоч парчаларидан ишланган бўлсада кишига моҳир скрипкачи ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилади.

Мазкур ҳайкал орқали томошабинлар моҳир скрипкачига нисбатан ўзининг юксак ҳурматини акс эттиради. Ҳайкал Москвадаги рассомлар уюшмаси биносида сақланади.

Реалистик рангтасвир оқимида яратилган ишлардан яна бир хитой рассоми Чжао Пейчжининг “Қийғоч гуллади” номли натюрмортидир. Мазкур иш 1980 йилда яратилган бўлиб, уни ишлашда рассом кумуш рангли фолга, тухум пўчоғи, садаф увоқлари ва лакдан фойдаланган.

Бу аргумент кўрсатди Генри Счаэфер томонидан рад этилди [5] Миср санъат тарихи давомида истисно бўлиши давом этмоқда, инсон елка томони кўриниши, аллақачон Олтинчи сулоласи даврида баъзи Миср расмлари мавжуд эканлигини. У мисол қилиб кесиб ёки тош ҳайкал тортиб икки ёрдам тасвирланган ишчи келтиради. Бу ишчилар элка проэкцияси олдида тўхтатиб қилинади ва ҳайкал истиқболли "ўнг" томони кўриниши (Фиг. 68). Шундай қилиб, жонсиз кучайиб тасвирлайдиган, Мисрликлар XIX асрнинг санъат ўртасида, ҳаётийлиги катта таъсир ўқитувчи фикрича, яратадиган техниканинг солдилар. Бундан ташқари, Счаэфер у тош бир Сфенкс тасвирни ёъниб ясаган учун зарур бўлган пайтда, унинг профили тўртбурчаклар блок томондан тасвирланган ишора; Бу техникаси узоқ орқага 1500 эрамиздан аввалги каби,

ва, эҳтимол, аввал сифатида ишлатилган. Табиийки, тасвир профил учун истиқболли ўйинининг билим ¹³талаб қилади.

Барча бу улар вариант йўқ эди, чунки мисрликлар, тик прожекторини усули ишлатилади, лекин улар тасвирнинг бошқа усуллар билан бу усул афзал, чунки бу таклиф. Бу усул уларни профили имаге Кўз олд проэкцияси характерли элка ва кўкрагидаги носимметрик ва юзини сақлаб қолиш учун рухсат берилади.

Ушбу ибора баҳолашда, биз бадий тасвир, бир бутун сифатида уч ўлчовли объектни визуал вакиллик асосида эканлигини унутмаслиги лозим. Тез содир муайян нуқтаи назаридан (бу каби бир нарса камера содир) билан объектлар объектини ёки ўрнини нусха усули қадимий Миср рассомлар хос эмас эди. Модели бевосита расм ёки бўяш, санъат тарихида жуда кам ходиса. Ҳатто Ғарб санъати Италия Уйғониш даври дастлабки тайёргарлик хомаки чекланган кўп жиҳатдан бир модел билан ишлаш ва, албатта, бир фотография нуқтаи назар фойдаланманг, чунки. Миср санъат арбоблари Аслида натижасида ", бу, албатта," Мисрликлар инсон танасини намойиш қилиш имкониятига эга бўлмаган, балки, чунки, замонавий томошабинлар учун "сунъий" туюлиши мумкин, деб бутунлай бошқача методологияси стандартлари бўйича ўз ишлари бўйича замонавий томошабинлар ҳакамлар. Бу нотўғри уни олдини олишга томошабин бепул сўнг, у "нореал" деб Миср кўрсаткични сезмаган қийин бўларди.

Бир сўраши мумкин: нима учун биз бу муаммо бутунлай нуқтаи қонунлари ёрдамида ҳал қилиниши мумкин ҳақиқатни нусха кўчириш учун ибтидоий уринишлар билан тамирсилик керак? Фиг ҳисобланади. 66 Керакли ингл идрок сифати билан изчил Кафедра тасвирни ўз ичига олмайди? Ушбу саволларга жавоб бериш учун, мен Мисрликлар нуқтаи қонунлари билан бўялган бир расмда ифода мумкин объектларни қайта тиклаш учун ҳаракат қилади. Фиг. Квадрат ҳовузга, дарахтлар билан ўралган - қозонлари Шу объект икки версиялари устида 69 ва схематик шаклида 70. Бу кўрсаткичлардан бири марказий нуқтаи қонунлари остида ҳовуз кўрсатади тўғрисида (Фиг 69.), бошқа томондан - Миср ва бошқа қадимий қанор турлар ишлатиладиган усул, шунингдек, дунё бўйлаб болалар расмлари бўйича (расм 70) мувофиқ.

---

¹³ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of California Press, USA 2004.-P.-90

Plate I. Pablo Picasso. Seated Woman. Gouache, 1918.

Museum of Modern Art, New York.¹⁴

"Бу расм ҳам чалкаш ва жуда нотўғри: нуқтаи қонунлари томонидан амалга расмлари миннатдорлик, Миср қуйидагича ифодаланиши мумкин. Ҳовуз формасини бузиб. Балки, у майдонда нисбатан тўрт томонлама тартибсизлик шакли ҳисобланади. Аслида, дарахтлар симметрик шаклда Ҳовузнинг атрофида жойлашган ва эрга нисбатан, улар тўғри бурчак остида бўлади. Ҳамма бир хил ҳажми ташқари. Расмда, баъзи дарахтлар сув жойлашган. Бошқалар кучли мойил эса уларнинг баъзилари, ерга тик чизилади; Улардан баъзилари бошқаларга нисбатан анча юқори. " Замоनावий рассом Миср, деб ҳовузни баҳслаша бўлсангиз, уларни бўялган, фақат самолётда кўриш мумкин ва негадир ҳамма дарахтлар, эрга текис ёлғон деб, Мисрликлар бинобарин, тушуниш, уни тасаввур эмас, балки бўлиши мумкин.

Ташқи кўринишига кўра, тасвир визуал тақдимот таркибий асосини қайта ишлаб, ҳозирги талаб, ҳалокатли оқибатларга олиб келади. Миср, сим метр билан носимметрик таққослаб, майдонда ғояси билан квадрат виэw, том маънода бу талабни бажаради.

Бу ҳолда, тўғри, истиқболли анормал нақш квадрат, бир квадрат каби кўринади, деб эмас, балки фақат у реал нарса сифатида нуқтаи қонунлари томонидан амалга ўйинида қараш ўзини олиб эмас, балки каби бўлиши мумкин, агар, замоनावий цивилизация пахтакорлари, балки Миср бўлган киши учун унинг тасвир. Счаэфер унинг эгаси уни томоша, немис деҳқон ўйини бўялган рассом хотиралар олиб келади. Рассом эгри чизиклар истиқболлари бўялган бўлса, деҳқон протест: «Ўйимга жуда тўғридан-тўғри, чунки Нега, бир эгри томи чизиш», дедилар. У кейинчалик тайёр суратини кўриб, кейин у хайрат билан хитоб қилди: "А ғалати нарса - бинони! Энди, у, албатта, менинг ҳақиқий уй эмас! "

Истиқболли тасвир оригиналлиги, уларни тўғри қараш учун, нотўғри объектларни акс эттириши ҳисобланади. Тасвир икки кўриб усуллари

¹⁴ Plate I. Pablo Picasso. Seated Woman. Gouache, 1918.

Museum of Modern Art, New York.// Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. - University of California Press, USA 2004. - P. -90

ўртасида муҳим фарқ бор. Миср ёки бола майдонида, хусусиятлари уларнинг реал рақамлар майдонида қайта такрорланиши, аслида кўради. Бу йўлда собит қолиб, сезувчанлик таъсири. Биз бу рақамларда расм, албатта нима, деб айтиш мумкин. **Сюрреализм-француз** тилидан олинган бўлиб, ўрта реализм деган маънони билдиради. Дастлаб у адабиётда XX асрнинг бошларида Францияда пайдо бўлиб, кейин у санъатнинг бир қатор турларига ўтган. Бу оқим вакиллари санъатда ақл-заковат, мантиқ, эстетик ва ахлоқий хиссиётларни тасвирлашга қарши чиқарилади.

Улар ғояларида ақлий фаолиятдаги ва жамият ҳаётидаги шаклланган тизимни тубдан ўзгартиришни даъво қиладилар. Бу оқим вакиллари ижодкор онгига илк бор келиб қолган сўз, ғоя, фикр, турли тасаввурларнинг дастлабкиси, кутилмаган ҳолатдаги шакли асарнинг асоси бўлиши керак деб ҳисоблаганлар. Бу оқимга исёнкорлик руҳидаги, ҳаётдаги тартиб ахлоқий қоидаларни маъқул кўрмайдиган, жамиятни ўзгартириш ғоясида юрган ижодкорлар кўшилишган.

Импрессионизм оқими XIX аср охири XX аср бошларида пайдо бўлиб, уни вакиллари реал борликни ҳаракатда, ўзгарувчанликда, ҳаётнинг қисқа дақиқаларини ҳаётий тасвирланиши ғоясини илгари сурганлар.

Импрессионизм-французча бўлиб, “таасурот” сўзидан келиб чиққан. XX асрнинг иккинчи ярмида француз рассомларидан Э.Мане, О.Ренуар, Э.Дега кабилар бу оқимга асос солдилар. Улар ўз асарларида мавжуд ҳаётдаги мураккабликларни ва тоза ва осон идрок этишга ундадилар. Уларнинг асарларига деталларнинг мувозанатда бўлиши, композицияни бўлақлардан ташкил топиши, одам қоматларини рама билан кесилгандек кўринишида тасвирлаш хос эмас. Бу оқимда кейинчалик рангтасвирчи К.Моне, ҳайкалтарошликда эса О.Роден, П.Гоген, С.Дали, П.Пикассолар ижод қилдилар.

Ана шу оқимда яратилган машҳур асарлардан бири Пабло Пикассонинг “Шар устидаги қизча” номли сувратидир.

С.Далининг “Уруш қиёфаси”, О.Ренуарнинг “Жанна Самара портрети”, Э.Уорхолнинг “Автопортрет”, Л.Гавиранинг “Экология”, П.Гогеннинг “Кечув” каби сувратлар импрессионизм оқимидаги ёрқин асарлар намунасидир.

С.Далининг “Уруш қиёфаси” номли сувратида, рассом киши бош суяги тасвири орқали урушни одамзодни қандай қиёфага олиб келиши мумкинлигини образли тарзда ифодалайди.

Импрессионизм оқимидаги асарлардан яна бири ўзбек рассоми С.Алибековнинг “Дўппили автопортрет” номли сувратидир. Асар 1986 йилда яратилган.

Бу асардан тамошабин қандай таасурот олиши мумкин. Бу таасурот кўпроқ реалистик рангтасвирдан фарқли ўлароқ турли деталларнинг

(дўппилар, қуш, кул, гул, табиат, рассом ва аёл бошлари ва бошқалар). бетартиб жойлашуви, бироқ улардаги ниҳоятда ёқимли ва тоза ранглар кишига завқ бағишлаши билан боғлиқдир. Бу деталлар ўртасидаги умумийлик ва уларни боғлаб турувчи жиҳати шундан иборатки, унда рассом, аёл, қуш, гул, дўппи, улар ўртасидаги муҳаббатни билдириши эҳтимолдан ҳоли эмас. Шу мақсадда рассом қизил рангдаги мато орқали уларни бир-бирига боғлашга қилади.

“Постимпрессионизм” оқими Францияда импрессионизмдан сўнг XIX охири XX аср бошларида пайдо бўлди. У санъатда асарларида бадиий шакллarning маълум қонуниятлар асосида яратиш, фазовийлик, хажм, декоративлик, стилизацияга мутахасислар эътиборини қаратди.

Постимпрессионизмнинг етакчиларидан бўлган П.Сезанн дунёни маълум қонуниятлар асосида тузилганлигини, унинг моддийлиги ва буюмлигини очишга ҳаракат қилган. П.Сезанн билан бир вақтда ижод қилган голландиялик рассом Ван Гогнинг эҳтиросли ижтимоий қарашлари, кескин, шиддат, хаяжон билан тасвирий техникада яратган асарларида ўз ифодасини топди. У ўз орзуларини турмуш ва афсонавий мавзулардаги сувратларда кишилар ва табиат бирлигини ифодалашга ҳаракат қилди. Унинг ижодий изланишлари символизм ва модерн стилини пайдо бўлишига йўл очиб берди. Уни янада тараққий этишда Гогеннинг М.Дени, П.Боннар исмли шогирдлари катта ҳисса қўшдилар.

Постимпрессионизм оқимининг яна бир йирик вакилларида бири А.Тулуз-Лотрек эди. Унинг суврат ва график ишларида актёрлар, циркчилар, ошхона ходимларининг ҳаёти ўткир ифодали композиция, расм, ранг, доғ ёрдамида кинояли қилиб тасвирланар эди.

Постимпрессионизм оқимига неоимпрессионизм французча “ажратиш” маъносида ва пуантилизм (французча “нуқта”) ҳам киритилади. Бу оқим Ж.Сёра, П.Синьяк, К.Писсарролар нуқта ёки квадратлар ёрдамида тасвирий шакллarnи ифодалаганлар.

Пуантизм оқимида ўзбек рассомларидан З.Исломшиков ҳам ижод қилади. Раасомнинг “Шоҳимардон” номли асари шу оқимда яратилган.

Романтизм ҳам тасвирий санъатдаги оқимлардан бири. У XVIII аср охири XIX асрнинг биринчи ярмида Европа ва Амеика маданиятидаги ғоявий ва бадиий йўналишидир. Бу йўналишнинг асосида маънавий-ижодий эркинлик, кучли эҳтирос ва шиддатларга талпиниш, миллий маданият ва халқ оғзаки ижоди мурожаат этиш, узоқ юртларга ва халқларга интилиш ғоялари ётади. У тасвирий санъатда ниҳоятда ёрқин ифодасини топди.

Романтизм мактаби Францияда шаклланган. Унинг тасирини рангтасвирчи рассомлардан Т.Жерико, Э.Делакруа, шунингдек, И.Репин, Ф.Рюд, К.Брюлов, И.Айвазовский кабиларнинг ижодида кўриш мумкин. Уларнинг асарларида ғалати, кутилмаган ўткир драматик ҳолатлар, хусусан, инқилобий курашлар, тарихий ўтмиш, қаҳрамонона афсоналар, шарқнинг

кизиқарли кўриниши ва воқеалари ифодаланар эди. Француз романтиклари ўз асарлари учун эҳтироси кучли ҳарактердаги кишиларни танлаб олишар эди.

Бу оқим яратилган машҳур асарлардан бири рассом К.Брюловнинг “Помпейнинг сўнгги куни” ҳисобланади ва у 1827-1833 йиллар давомида яратилган. Унга асримизнинг 79 йилида Италиядаги Помпей шаҳрида ер силкиниши натижасида рўй берган воқеа асос қилиб олинган.

Бу воқеа натижасида 30.000 аҳолидан 2.000 киши ер остида қолиб кетгани ҳақида маълумотлар бор. Сувратда ер силкиниши натижасида шаҳарликларни бу воқеадан саросимага тушиб, ундан қутулиб қолиш учун ҳаракатлари ифодаланди. Асарнинг асосий ғояси табиатнинг бешафқат инжиқликлари ва унга қарама-қарши бўлган кишилардаги гўзаллик, ҳаёт ва ўлим ўртасидаги зиддиятдан иборат. Буни суратнинг чап томонида сағана зинапоялари атрофида тўпланган фигуралар гуруҳида кўзга яққол ташланади.

Асарнинг биринчи планида учта кишилар гуруҳи бор Биринчиси икки ўғил ўзларининг касал оталарин кўтариб қочяптилар, иккинчисида она ва бола. Ниҳоятда учинчиси ёш эр-хотинлар тасвирланганлар.

Асар марказида зинапоядан йиқилиб, ўзини йўқотган она ва гўдак тасвирланган. Бу тасвирда эскилик, қариликнинг ҳалокати ҳамда янгилик ва ёшликнинг ривожини ифодаланган.

Бу ғоя том устидан йиқилаётган ҳайкал, будпараст ва христиан рухонийлар тасвирида ҳам кўзга ташланади.

Асарда К.Брюлов суратнинг чап юқори бурчагида ўзининг расмини бошига этюдникни қўйиб олган ҳолда тасвирлаган. У Помпей рассомнинг ҳалокатдан ўзини олиб қочишдаги ҳаракатини билдиради.

Романтизм оқимида асарлар яратган график ўзбек рассомларидан бири А.Циглинецвдир. Унинг кўпгина юксак бадиий асарлари орасида “Абу Али ибн Сино буюк аллома” номли туркум асарлари диққатга сазовордир. У 1980 йилда линогравюра техникасида яратилган бўлиб. “Китоб билим манбаи”, “Устоз ва шогирд”, “Жарроҳлик” мавзуларига бағишланган. Бу асарларнинг биринчисида математика ва астронмия фани, иккинчисида мусиқа ва учинчисида жарроҳлик жараёни акс этган. Уларнинг уччаласида ҳам устоз ва шогирд ўртасидаги муносабатлар баён этилади. Бу триптихни мустақил кузатганда эътиборни сувратлардаги мазмун, улардаги кишилар, уларнинг ўзаро мулоқоти, тасвирланган нарсалар ва уларнинг тасвирланишларининг сабаблари, тасвирланган воқеа ва кўринишларни қайси даврларга хослиги, воқеа содир бўлаётган жой, йилнинг фасли ва куннинг вақтига қаратилади.

Шунингдек, асарлар композицияси, унинг ифодалилик воситалари, ундаги тасвирларнинг ўлчовлари, ўлчов нисбатлари, ёруғ, соя, ёруғсоя нисбатлари, рассом маҳоратини ҳам унутмаслик лозим.

Кейинги йилларга тасвирий санъатда кенг тарқалган оқимлардан бири **формализм** ҳисобланади. Бу оқимда мазмунга қараганда шакл (форма)

устивор ҳисобланади. Бу оқимда ягона энг қимматли бадиий элемент сифатида шакл тан олинади ва рассомлар ўз асарларини геометрик шакллар ёрдамида ёки унга асосланган ҳолда тасвирлайдилар. XX аср бошларида Европада пайдо бўлган бу оқимнинг тараққиёти натижасида футуризм, экспрессионизм, кибиизм, абстракционизм каби йўналишлар пайдо бўлди.

Абстракционизм лотича мавҳум деган маънони англатади. У XX асрда пайдо бўлиб, унинг вакиллари дастгоҳли рангтасвир, ҳайкалтарошлик ва графикада нарсалар ва ходисаларни реал тасвирлашдан воз кечдилар. Бу санъат бадиий асарни ҳаётни билишдаги аҳамиятини инкор этади. У 1910 йилда пайдо бўлиб, жамоатчилик дидларига қарши алоҳида шахсларнинг санъатга муносабатларини билдиради. Бу санъат туридаги сувратларда доғ, ҳажм, чизикларнинг тартибсиз ҳаракати тасвирланади.

Абстракционистларнинг дастлабки вакиллари В.Кандинский (рус), Саймур Ликтон, Дейвид Смит, Жексон Поллока (америкалик), Пьер Сулажа (француз), Карела Аппела (голланд) эдилар.

Бу оқимдаги асарлардан бири 1988 йилда яратилган бўлиб, у А.Райтбурднинг “Авлиё Антонининг васвасаси” деб номланади. Сувратда тушуниб бўладиган ва тушуниб бўлмайдиган шакл, ранг, кўриниш ва воқеалар тасвирланган.

Абстракционизм оқидамида фақат рассомлар эмас, ҳайкалтарошлар ҳам ижод қилганлар. Бу борада О.Цадкиннинг “Композиция” деб номланган асари диққатга сазовордир.

Классицизм–лотинча сўз бўлиб, “Намунавий” деган маънони билдиради ва у ХУП-ХІХ асрларда Францияда шаклланди. Бу оқим вакиллари ўз ижодлари учун қадимги дунё маданияти ва санъатини ўзлари учун намуна қилиб олдилар. Бу оқимда яратилган асарларда мазмунни мантикий ривожланиб бориши, композицияда мувозанатни аниқ ифодаланиши, зих чизикни умумлашган равон бўлиши, ҳажмни аниқ андоза асосида ифодалаш талаб этилади. Ранг эса ғояни ифодалашда ёрдамчи вазифани бажариши лозим эди. Бу оқим вакилларида Н.Пуссен, К.Лоррен, А.Менчс, А.Лосенко кабиларни кўрсатиш мумкин.

Символизм-ХІХ аср бошлари-XX асрда шаклланган Европа ва Америка санъатидаги оқимдир. Бу йўналишдаги рассомлар ижодининг асосини символли-образ ташкил этади. Бу символлар турли маънони билдириб, асарда яширинган ҳолда ифодаланади. Айниқса дунёни бошқараётган сирли ғайритабиий мистик кунлар асарда асосий ўринни эгаллайди. Бу оқим вакиллари рангтасвирчи Франциялик П.Шаванна ва Германиялик Х.Маре, А.Фейербах эдилар. тасвирий санъатда 1860-1880 йилларда Франция ва Германия рангтасвирида шаклланди. Улар рангтасвирчи Франциялик П.Шаванна ва Германиялик Х.Маре, А.Фейербах эдилар.

Кубизм XX асрнинг биринчи чорагида Францияда пайдо бўлди. У хандасий шакл-куб сўзидан келиб чиққан бу йўналишдаги рассомлар

реалистик санъат анъаналаридан воз кечиб, реал предмет шаклларини хандасий шакллар-куб, шар, цилиндр, конус ва уларнинг қўшилмасидан ҳосил бўлган шакллар ёрдамида тасвирлар эдилар. Бу йўналишдаги санъат намоёндаларидан П.Пикассо, Ж.Брак, Х.Грис, А.Лентулов кабиларни кўрсатиш мумкин.

Кубизм оқимида оид ва характерли ишлардан бири 1987 йилда яратилган А.Поздеевнинг “Театр кишилари” деб аталади. Уни синчиклаб кузатилганда суврат мазмунидаги ҳар бир детал у ёки бу хандасий шакл асосига қурилганлигини кўриш мумкин. Бу нарса асосан кубизм оқимидаги рассомлар ижодига мансуб. Қани, бир ўйлаб кўрин-чи? Театр артистлари нечта ва улар қандай ишлар билан машғул. Асар композицияси мақсадга мувофиқ тузилганми? Суратда ранглар тўғри танланганми? Асар ҳақида ўз таассуротингизни билдириш.

Футуризм-лотинча “футурм” сўзидан олинган бўлиб, келажак маъносини билдиради. Бу оқим вакиллари “келажак санъати” ни яратиш мақсадида анъанавий маданиятни, унинг барча ахлоқий ва бадиий моҳиятини инкор этдилар, катта шаҳарни машиналашган ютуқларни, уларнинг ҳаракати, куч-қувватини улуғладилар. Футуризм тасвирий санъатда ўз мазмуни билан кубизмга жуда яқин туради. Футуристлар ўз асарларида шаклларнинг кесишуви, сурилиши, тўқнашувларини, мотивларни кўплаб қайтарилишини ифодалар эдилар. Бу билан улар томошабинда замонавий шаҳарлардаги шиддатли ҳаракатни тасвирини кўрмоқчи бўлдилар. Футуризм биринчи бор Италияда пайдо бўлиб, унинг асосчиси Филиппо Маринетти ва Уго Боччони, Карло Карра эдилар. Бу оқим Европадаги бир қатор мамлакатларда кенг тарқалди.

Футуризм оқимида яратилган асарлардан бири сифатида германиялик рассом Ш.Хубернинг “Тўкин-сочинлик жамиятидаги иш” номли сувратни кўрсатиш мумкин. 152-расм. Асар 1987 йилда яратилган бўлиб, у орқали футуризм оқимининг ғояларини осон тушуниб олиш мумкин.

Примитивизм-“примитив”, яъни содда маъносин билдиради. У XIX аср охири XX аср бошларида пайдо бўлган тасвирий санъатида тасвирий воситалар атайлаб жўнлаштириб, ибтидоий, ўрта асрлар, халқ санъати, болалар ижодига яқинлаштириб асар яратишдир.

Примитивизмнинг пайдо бўлиши буржуа санъатда ижодкор томонидан ҳаётни реал акс этдиришдан узоқлашуви, шунингдек, Европада ХУІ асрдан бошлаб шаклланган турли бадиий услублардан воз кечиш йўлидан ҳаракатлар билан боғлиқ.

Касбий маҳсус маълумот олмаган, осон тасвирий воситалардан фойдаланиб сувратлар яратган рассомлар қаторига франциялик А.Руссо, грузиялик Н.Пиросманавили кабиларни киритиш мумкин. Бу оқимда яратилган П.Пикассонинг “Раққоса” суврати ҳам бор. Хусусан. Унинг 1907-

1908 йилларда яратган “Раққоса”, Н.Пиросманашвилининг “Кичик балиқчи”, “Жираф” номли асарлари примитивизмга хосдир.

Модернизм, францизча “Модерн” сўзидан олинган бўлиб, энг яхши, замонавий деган маънони англатади. У бир қатор маданият ва санъат йўналишидаги оқимларнинг умумий номи бўлиб, унинг шаклланиши XIX-XX асрларга тўғри келади. Бу оқим вакиллари мумтоз санъатнинг инсопарварлик анъаналаридан воз кечадилар. Уни дастлабки шакллари кубизм, сюрреализм, абстракционизм ҳисобланади.

Бу йўналиш мутхассислари ўтмиш меросдан бутунлай воз кечиш ва мавжуд бадиий дид ва эстетик тушунчалар асосида шаклланган нормаларга қарамақарши бўлган янги принципларни яратиш ғояларини илгари сурадилар. Кейинчалик XX аср бошларида модернистик оқимларнинг ривожланиши асосида абстракционизм оқими пайдо бўлди. Уни предметсиз санъат ҳам дейишади. 1940 йилларда АҚШда “Тинч океан абстракционизм мактаблари” ни пайдо бўлиши унинг бошқа оқимлар орасида юқори ўринга чиқиб олишга имкон берди. 1940-1960 йилларда модернизм кўп мамлакатларга тарқалди ва ўша даврларда илғор ҳисобланган реализм қарши кўринишга эга бўлди. Санъатдаги бу оқимнинг мақсади маънавий эркинлик, ҳар бир расомдаги ўзига хосликни ифода этиш. модернизмнинг чуқур асосларини очиб ташлашдан иборат эди.

3.3. Ижодкорнинг тасаввурни акс эттира олиш қобилияти.

Визуал идрок этиш учун мўлжалланган ҳар қандай тасвир кучи, биринчи навбатда, йўл қиёфада объектини ўзи хос хусусиятлари билвосита бу хусусиятлари идрок фақат кейин идрок ва йўқлигига боғлиқ. Шундай қилиб, энг самарали ва ишончли санъат ҳал - бу квадрат квадрат ёрдамида хусусиятларини тасвирланган¹⁵. Шунинг учун у, натижада, бу санъат истиқболли тасвир қонунларига рад васф кўп йўқотиш мумкин эмас. Бу уни рад қилганлар учун кўпроқ нуқтаи қонунларига асосланган санъатини ривожлантиришга кишилар учун муҳим эмас, балки бўларди эди, янги ифодали имкониятларни, ҳимоя қилиш учун амалга оширилади.

Форешортен

Бундай хатти ҳаракат билан ошкор қилинган сезувчанлик жараёни психологлар томонидан хали ҳам “умумлаштириш” деб қабул қилинади. Бу термин олдиндан маълум назарий ёндашув бўлиб, у шу борада ўтказилган экспериментни ўзи билан рад этилган. Фараз қилинганки, англаш бу индивидуал ходисаларни ёзиб олиш билан бошланади, ва уларнинг умумий хусусиятларини фақат тушунчаларни интеллектуал шакллантира оладиган

¹⁵ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of California Press, USA 2004.-P.-123.

тирик мавжудотлар орқали тасаввур этса бўлади. Шунинг учун, хар хил хажм, ориентация ва рангдаги учбурчакларнинг ўхшашлигини фақат миясида учбурчак тизимини умумий тушунчасини хар хил индивидуал кузатишлар асосида чизиб ифодалай оладиган кузатувчиларгина топа олади. Логик абстракция тажрибаси йўқ ёш болалар ва хайвонлар шу каби вазифаларни қийинчиликсиз амалга оширганликлари жумбоқли хайратни юзага келтирди.

Эксперимент натижалари сезги назариясини тескарисига суриб юборишни талаб этди.

Энди шундай туюлдики, кўриш қобилиятини биз хечам бирон деталдан умумийга ўтадиган тушунча деб қабул қила олмаймиз. Аксинча, шу нарса ойдин бўлдики, умумий таркибий хусусиятлар сезгининг асосий маълумотлари хисобланади, шунинг учун учбурчаклик тизими бу интеллектуал абстракцияни охирги махсулоти эмас, бироқ у индивидуал маълумотни ёзиб олишга нисбатан тўғридан тўғри ва кўпроқ бошланғич тажриба билан боғлиқ. Ёш бола бир итни бошқа итдан ажратиб танигунга қадар у “итга ўшаш” жонни кўради. Мен хозир шуни кўрсатмоқчиманки, ушбу психологик кашфиёт бадиий шаклни тушунишда хал қилувчи муҳим қадам хисобланади.

Бу янги назария ўзига хос муаммо туғдиради. Умумий таркибий хусусиятлардан бири сезги очиқ ойдин конкрет стимул намунаси билан берилмаган деб хисобланади. Агар масалан, бир одамни боши ёки бир қанча бошлар думалоқ бўлиб кўринса, ушбу юмалоқлик стимулнинг қисми деб хисобланмайди. Хар бир бош юмалоқликни ташкил қилувчи ўзининг мураккаб контурига эга. Агар бу юмалоқлик фақат интеллектуал равишда қабул қилинмасдан, балки ҳақиқатда кўрилса, қандай қилиб биз уни сеза биламиз? Эҳтимолий жавоблардан бири стимул конфигурацияси сезувчанлик жараёнига шу махнода кирадики, у мияда умумий хиссий категорияларнинг ўзига хос намунасини уйғотади. Бу намуна стимуляцияни англатади, худди илмий тавсифга ўхшаб, умумий тушунчалар тармоғи кузатилган феномен деб хисобланади. Илмий тушунчаларнинг табиати уларни феноменни “ўзини” эгаллаб олиш эҳтимолини инкор қилади, перцепция объекти стимул материални ўзига бутунлай ёки қисман эга бўлолмайди. Олим олмага яқинлаша оладиги, қачонки у уни вазнини, хажмини, шаклини, жойлашган жойини, ва мазасини ўлчаб синай олса. Перцепция объекти стимул “олмага” яқинлаша оладиги, қачонки у уни махсус тарзда юмалоқлик, оғирлик, мевалик тами, пишмаганлик каби умумий сезги хислатлари орқали ифодолай олади

Биз бу оддий, мунтазам шакл – квадратга қараганимизда, ушбу сезгини шакллантирувчи фаолият сезилмайди. Квадрат формаси, муболағасиз стимулда берилганга ўхшайди.

Агар биз яхши белгиланган ва инсон ясаган шакллар дунёсини тарқ этиб атрофимиздаги ҳақиқий табиат манзарасига назар ташласак, биз айнан нимани кўрамиз? Балким, жуда хаотик оммавий дарахтларни ва чакалакзорларнидир. Бази дарахт таналари ва шохлари бирон аниқ йўналишларни кўрсатиши мумкин, ва кўзларимиз уларга ёпишиб қолиши мумкин, ва бир бутун дарахт

ёки бута одатда бизга тушунарли доира ёки конус шаклида намоён бўлиши мумкин. Биз уларнинг япроқлилик ва кўкимтирлик текстурасини ҳам кўриб чиқишимиз мумкин, лекин табиат манзарасида шунчалик кўп нарсалар борки, кўзларимиз уларни хаммасини илғаб олиш қобилиятига эга эмас. Ва базида аралаш панорама бизга аниқ йўналишлар, хажмлар, геометрик шакллар, ранглар, ёки текстуралар конфигурацияси бўлиб кўриниши мумкин, ва биз уларни ҳақиқатда англай оламиз деб айтишимиз мумкин.

Агар бу тасвирлаш тўғри бўлса, биз шуни айта оламизки, нарсаларни англамоқ “сезувчанлик тушунчалари” маълумотидан иборат. Одатдаги стандартлар бўйича балки бу унчалик тушунарсиз терминдир, чунки сезгилар конкрет нарсалар билан чегараланиши керак, тушунчалар бўлса абстракт нарсаларга боғлиқ. Биров, юқорида қайд этилгандай, кўриш жараёни тушунчани шакллантириш ҳолатларига тўғри келади. Кўриш тажриба материали билан боғлиқ бўлиб, у тегишли шаклдаги умумий формаларни яратади, ва уларни биз биз фақатгина бирон бир индивидуал ҳолатларда қўллабгина қолмай, шунга ўхшаш бир неча бошқа ҳолатларда ҳам қўллашимиз мумкин¹⁶.

Лекин биз ҳечам “тушунча” сўзини ишлатган ҳолда, бир нарсани англашни интеллектуал жараён сифатида назарда тутмаймиз. Биз кўриб чиқаётган жараёнлар асаб тизимининг визуал секторига тегишли эканлигини назарда тутишимиз лозим. Лекин тушунча термини бўйича базида хисларнинг бошланғич фаолияти ва ундан юқори поғонадаги фикрлаш ёки мулоҳаза қилиш орасида жуда катта ўхшашлик борлигини англатади. Шунинг учун ҳам ушбу ўхшашлик шунчалик зўрки, кўп психологлар хисларимиз ютуқларини интеллект орқали уларга берилган сирли ёрдам билан боғлиқ дейдилар. Бу психологлар онгсиз ҳулосалар ва ҳисоблашлар тўғрисида сўзлайдилар, чунки уларнинг фарази бўйича, хис қилишни ўзи фақатгина ташқи дунё зарбаларини механик қайд қила олади. Энди шундай туюладики, худди шу механизмларнинг ўзи иккала сезувчанлик ва интеллектуал даражада фаолият кўрсатади, шунинг учун тушунча, баҳолаш, логика, абстракция, ҳулоса, ҳисоблаш каби терминлар бизни хисларимизни ишлашини тасвирлаш учун зарурдир.

Яқинда психологларни билдирган фикрларига кўра, биз кўришни инсон онгини ижодий фаолияти деб атасак бўлади. Амалга оширишларни хис туйғу даражасида англамоқ бу фикрлаш маконида тушунишни англатади. Ҳар бир одамни кўриш аъзоси расомни лол қолдирадиган қобилиятини шохиди бўлади, ва бу тажрибани ташкиллаштирилган форма орқали яққол интерпретация қилиб беради. Кўриш бу тушуниш қобилиятидир.

Шакл нима дегани?

Объектни жисмоний шакли уни чегаралари билан белгиланади – масалан, қоғоз парчасининг тўғри бурчакли томонлари, конуснинг ён ва пастки томонларини чегаралайдиган икки юзаси. Жисмоний шаклни одатда назарга

---

¹⁶ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of California Press, USA 2004.-P.-287.

олинмайдиган хусусиятлари бу унинг бошқа фазовий аспектларидир: предмет ўнг ён томони билан тепага қараганда ёки тўнтариб қўйилганда, ёки бошқа предметлар хозир яқин жойлашганда. Ва аксинча, сезувчанлик шакли сезиларли даражада ўзгариши мумкин, қачонки уни фазовий ориентацияси ёки уни ташқи кўриниши ўзгарса. Визуал шакллар бир бирига таъсирини ўтказди. Бундан ташқари, биз яна кейинчалик шуни кўрамизки (72 Расм) , предметни шакли фақатгина уни чегаралари билан бедгиланмаслигини; чегаралар туфайли юзага келган склетни визуал кучлари , ўз навбатида чегаралар қандай тарзда кўринишига таъсир қилади.

Сезувчанлик шакли бу жисмоний предмет, маълумот етказиб берувчи ёруғ.Муҳити ва томошабиннинг асаб тизимидаги устунвор холатоар орасидаги ўзаро алоқа натижасидир. Ёруғлик шаффоф предметлардан ташқари бошқаларини кесиб ўтмайди.

Бу шуни англатадики, кўзлар фақат ташқи шакллар хақида маълумот ололади, ички шакллардан эса ололмайди. Бундан ташқари, ёруғлик тўғри чизиқлар бўйича ҳаракатланади, шунинг учун кўз қора чизиғида пайдо бўлган расм проекциялари фақат кўзларга тўғри чизиқлар билан боғланган предметни ташқи юзаси томонларига ўхшайди. Масалан кемани олди тарафи ён тарафидан қараганимиздан бошқача кўринади.

Бироқ, биз кўриб турган предметни шакли, фақатгина аниқ пайтдаги кўз қорачиғида юзага келган проекцияга боғлқ бўлмайди. Жиддий сўзлаганда, сурат биз бу предметда кўрган визуал тажрибиларимизни, ёки бутун хаёи давримиздаги бутунлиги билан аниқланади. Масалан, бизга қовунни кўрсатишса, лекин биз буни фақатгина бўш овқат қолдиғилигини билсак, яни бу ярим қобиқ бўлиб, елишмаётган қисми кўринмайди. У бутун қовунга асло ўхшамаслиги мумкин, ва унинг сирти бўлса бизга худди шундай шаклда кўринябди. Масалан, мотори йўқ бўлган машина мотори бор машинадан кўринишида фарқи бўлиши мумкин¹⁷.

Шу каби, агар бирон шахс ўз таасуроти асосида тирон суратни чизса, у бу суратга қанча шакллар киритишини танлаши мумкин. Уйғониш даври пайтда юзага келган расм чизишни ғарбий стили кузатиш доимий нуқтасидан кўринадиган шаклни чизишни тақиқлаган. Мисрлик, Америка хинду расомлар ва кубистлар бундай тақиқни инкор қилишган. Масалан болалар она қорни ичидаги чақалоқ расмини чизадилар, бушменлар кенгуруни тасвирлаганда унинг ички аъзолари ва ичакларини там чизадилар, кўр хайкалтарош лойдан яслган бошда кўз бўшлиқларида кўвак ясаб ва кейин унинг ичига кўз соққаларини жойлаштириши мумкин Бу худди мен айтган нарсага ўхшайди, шахс предметни чегараларини тушириб қолдириши мумкин, бироқ шунда бўлса ҳам у таний бўладиган расмни чизади (19 Расм).

Шахсдан бурама зинапоя қандай кўринишда бўлади деб сўралганда, у бармоғи билан кўтарилаётган спирални кўрсатади, у уни шаклини кўрсатмаябди, бироқ у объектда мавжуд бўлмаган асосий оқларини

---

¹⁷ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-231.

кўрсатаябди. Шундай қилиб, объектни шакли уни фазовий хусусиятлари билан тасвирланади, ва бу муҳим ҳисобланади.

Хар бир визуал тажриба макон ва вақт контексти ичида туради. Худди объектларни кўриниши маконда қўшни объектлар таъсирида бўлгандай, у ҳамда олдинги вақтда кўринган жойлар таъсирида бўлади. Лекин бу таъсирларни қабул қилмоқ предметни ўраб турган барча нарсалар уни шаклини ёки рангини автомат равишда ўзгартира дегани эмас, объектни ташқи кўриниши ўзини ичига фақатгина ҳамма таъсирларни мужассамлантирган. Фазовий муносабатларга қўлланган бундай қараш нотўғри бўларди, лекин шунда бўлса ҳам у тез тез вақтда муносабатларга алоқаси бўлган. Бизга айтишларича, ҳозир шахс кўраётган нарса, бу фақатгина уни ўтмишда кўрган нарсасидир. Агар мен ҳозир 26 Расмда тўртта нуқтани квадрат сифатида кўрсам, бу мени ўтмишда жуда кўп квадратларни кўрганимни англатади.

Шаклни ҳозирги пайт билан ўтмиш орасидаги муносабатларига ғўллик билан қараш керак эмас. Биринчидан, биз маъсулиятни ўтмишга рўқач қилиб ўтказишни давом эттира олмаймиз, чунки биз тан олишимиз керакки, барибир ҳар нарсани бирон жойда бошланиш нуқтаси бўлган. Гаetano Канисса бу ҳақида шундай дейди: “Биз ўзимизни атрофимиздаги нарсаларни аниқ таний олганмиз, чунки улар улар бизга сезувчаликни ташкиллаштириш кучлари орқали тажрибадан қатъий назар мустақил намоён бўлиб, уларни ҳис қилишимизга йўл қўйадилар”. Иккинчидан, ҳозирги шакл билан ўтмишдаги кўрган нарсаларимиз орасидаги ўзаро таъсир автомат ва универсал тарзда равишда рўй бермайди, балки бу муносабат улар ўртасида қабул қилинишига боғлиқ бўлади. Масалан, 20д расм ўз ўзидан худди вертикал чизиққа боғланган учбурчакка ўхшайди.

19 Расм

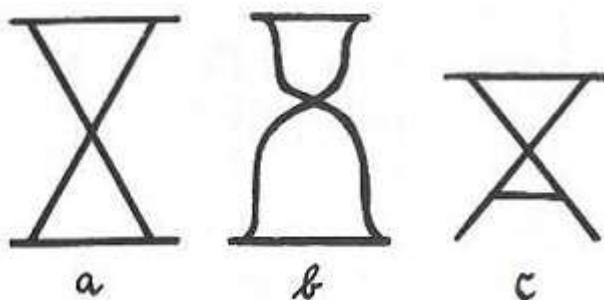
20 Расм

Лекин 20а,б ва с расмларда у балким девор орқасига йўқолаётган квадрат бурчаги бўлиб кўриниши мумкин. Бу эффект фазовий контекст орқали пайдо бўлади 20 расмда кўрсатилгандай, ва хатто яққол дунёвий нуқтаи назаридан, масалан, агар а, б, с, д худди анимацион филмга ўхшаб бир биридан кейин келса. Бундай эффект юзага келадики, чунки етарлича кучли тизилмавий ўхшашлик шаклларни бир бирига боғлайди. Шунга ўхшаб, 21 Расм бирдан ўзини шаклини ўзгартириши мумкин, қачонки бизга бу ойна орқасидан ўтиб кетаётган жираф деб айтишса.

21 Расм

Бу ерда оғзаки тасвирлаш визуал хотира изини юзага келтиради, ва у алоқа ўрнатиш учун чизмага етарли даражада ўхшайди. Хамма психология талабаларига маълум бўлган экспериментда, ноаниқ шаклларни идрок қилиш ва такрорлаш оғзаки кўрсатмалар орқали таъсир кўрсатилган. Масалан, 22а Расм 22б расмда такрорланган, қачонки объектга қум соати экранда бир зумга пайло бўлади деб айтилди, ва бу ерда С натижада жадвалда кўринди. Бундай экспериментлар биз кўриб турган нарса бутунлай биз олдинроқ кўрган нарса билан белгиланишини исботламайди. Уларни кўрсатиши бўйича таниш объектларни хотридаги излари биз кўраётган шаклга таъсир қилиши мумкин, ва улар бизга бошқача шаклда кўриниши мумкин, агар уни тизими бунга йўл қўйса.

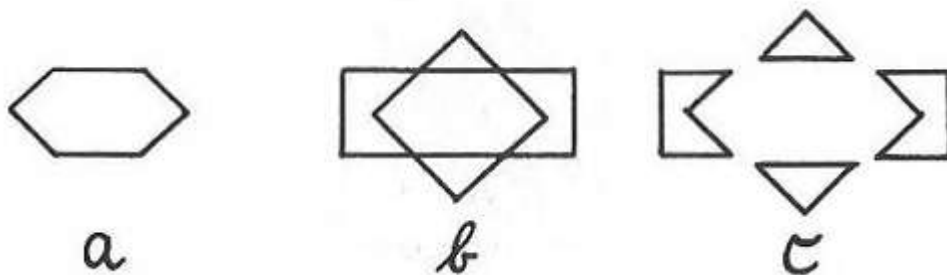

22 Расм

Кўпчилик стимул намуналари бир томондан ноаниқдир. 22а расм хар хил маънода талқин қилинса бўлади, чунки у бир қатор эркинликни таклиф

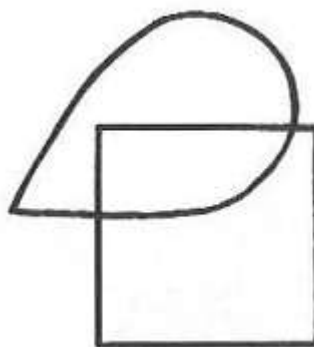

этадики, унга кўра олдинги тажороба ва кутиш хал қилиши мумкинки, унда кум соат ёки стол кўриняптими. Лекин ўтмишнинг хеч қандай қудрати биз бу расмни жираф сифатида кўришимизга мажбур қила олмайди. Бошқа экспериментларни кўрсатишича, агар бирон бир шакл кузатувчиларга 100 марталаб кўрастилган тақдирда ҳам, у барибир янги контекста тақдим этилганда кўримсиз бўлиб қолиши мумкин. Масалан, 23а расм синчиклаб ўрганиб чиқилгандан кейин, Б ўз ўзидан хали ҳам учбурчак ва квадрат бўлиб кўринади, лекин бошқа шакллар бтлан ўралган таниш олтибурчак бўлиб эмас С расмда кўрсатилгандай.

23 Расм

Кузатувчи ҳам яхши маълум 4 рақамини 24 Расмда дархол кўра олмаслиги мумкин. Бундай холларда ниқоблаш эски усуллар ўрнига янгиларини ишлатиб амалга оширилиши мумкин, бурчакларни кесишган чизиқларга алмаштириб, ва ўхшашликларни манипуляция қилиб, масалан тизимли оқларни ва симметрияларни. Хатто ўтмишдаги етарли тажриба ҳам бундай айёрликни еча олмастиги мумкин. Амин бўлиш учун, квадратлар ва учбурчаклар бизга олти бурчак ва тўртбурчакларга ўхшаб танишдир. Ахамиятлиси шундаки, ушбу конфигурацияга қайси тизимларни тўғри келишидир. Хотранинг таъсири таъсири кучаяди, қачонки кучли шахсий зарурият кузатувчини берилган сезувчанлик хусусиятларини кўришга мажбур қилади. Горнбрех шундай дейди:

24 Расм

“Предмет бизга нисбатан қанчалик каттароқ биологик ахамият касб этса, биз уни шунчалик кўпроқ танишга интиламиз, ва шунинг учун биз расмий ёзишмалар стандартига бағри кенглироқ муносабатда бўламиз.” Кўча бурчагида туриб ўз ёрини пойлаётган эркак хар бир ўтиб кетаётган аёлда ўз

ёрини кўради, ва ушбу хотира изи зулми дақиқалар ўтган сари мустахкамлашиб боради. Психоаналитик ҳар битта санъат асарида жинсий аъзоларни ва бачадонларни кўради. Роршах тестини ўтказадиган психологлар стресни идрокка кўрсатадиган таъсирини ўрганиб чиқадилар. Ушбу тестда ишлатилган сиёҳ доғларининг таркибий ноаниқлиги кўпгина турли талқинларга сабаб бўлади, шунинг учун индивидуал кузатувчи ўз рухий холати ишора қилганни ўзи танлайди.

Шаклни кўрмоқ

Шаклни фазовий хусусияларини қандай қилиб тасвирлаш мумкин? Бунинг энг аниқ йўли ушбу хусусиятларни юзага келтирадиган ҳамма нуқталарни жойлашувини белгилаб чиқишдан иборатдир. Ўзининг Делла Статиа рисоласида Леон Баттиста Алберти уйғониш даври хайкалтарошларига 25 расмда кўрсатилган жараённи жуда ҳам маслаҳат берди. Чизма линейкаси, протрактор ва вертикал чизиқ ёрдамида, хайкалнинг ҳар қандай нуқтаси бурчаклар ва масовалари нуқтаи назаридан тасвирланса бўлади. Шундай ўлчамларнинг етарлича сони ёрдамида, хайкални нусхасини осонликча яшаш мумкин. Ёки, Албертини айтишича, шаклни ярим қисми Парос ороилида ясалиши мумкин, қолган ярми эса Каррара тоғларида ясалиши мумкин, ва шунда ҳам уни икки қисми бир бирига тўғри келиб бирлашади. Ва айнан шу услубнинг мохиятлари индивидуал объектни репродукция қилишга йўл беради, ва бунинг натижалари одамни хайратда қолдиради. Хеч бир тарзда хайкал шаклининг табиати майда чуда ўлчовлардан йиғилолмайди, чунки бу ўлчовлар натижа маълум бўлишадан аввал қўлланиши лозим¹⁸.

Ушбу жараён худди аналитик геометрия жараёнига жуда ўхшаб кетади, қачонки фигурани шаклини аниқлаш учун, фигура ташкил топган нуқталар: улар фазовий тарзда вертикал (у) ва горизонтал Картезиан координатидан ўз масофалари орқали аниқланадилар.

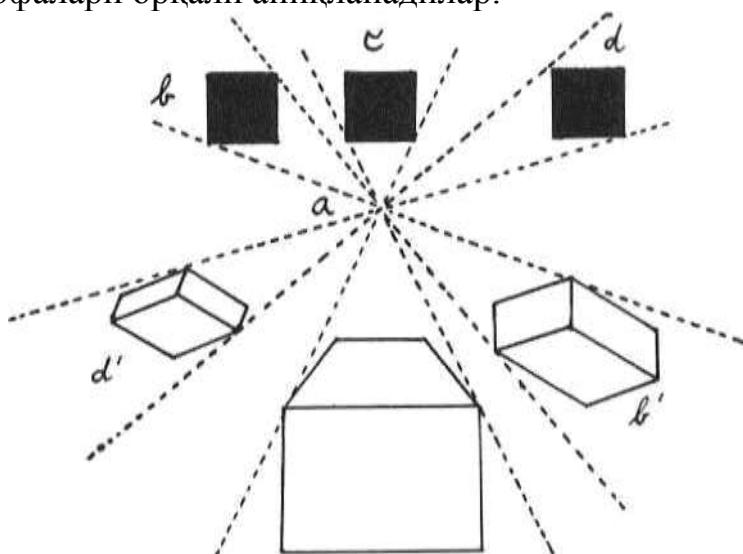

Figure 8 1

¹⁸ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-201.

¹⁹ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-106

Ошкоралик

Оддийлик тушунчаси остида биз нимани англаймиз? Биринчидан, оддийликнибиз тақдим этилган нарсани қийинчиликсиз тушунадиган кузатувчининг субъектив тажрибаси ва ҳукми деб белгилашимиз мумкин. Оддийликка биз Спиноза тартиб ҳақида айтган тушунчасини қўллашимиз мумкин. Этикадан олинган парчага кўра, биз нарсаларда тартиб борлигига маҳкам ишонамиз, хатто биз бу нарсалар ва уларнинг табиати тўғрисида ҳеч нарса билмаасак ҳам. “Нарсалар шундай тартибда жойлаштирилганки, улар бизга тақдим этилганда, биз шз хиссиётимиз билан уларни тасаввур қила оламиз, ва натижада уларни осонликча эсда сақлаб қоламиз, биз уларни яхши тартибда жойлашган деб атаймиз, ёки қапама қарши тарзда уларни ёмон ёки нотўғри тартибда жойлашган деймиз”. Эксперимент олиб борувчи кузатувчилар учун баъзи шаклларни тушуниш қанчалик осон ёким қийинлигини аниқлашда объектив мезонларни қўллаши мумкин. Кристофер Александер ва Сюзан Кэри қуйидаги саволларни сўрадилар: Шакллар тўпламида, қайси бил шаклни тезроқ таниб олиш мумкин? Шакллар оддийлиги бўйича тартиб бўйича қандай қўйишимиз мумкин? Қайси шаклларни осонлик билан эслаб қолишимиз мумкин? Қайси шаклларни бошқалари билан адаштиришимиз мумкин? Қайси шаклларни сўз билан тартифлаш осонроқ?

Ушбу экспериментларда тадбиқ қилинган субъектив реакциялар бизнинг муаммоимизни фақат бир аспектидир. Биз визуал объектларнинг хусусияларини таҳлил қилган ҳолда уларнинг объектив оддийлигини ҳам аниқлашимиз зарур. Объектив ва субъектив оддийлик ҳар доим бир бири билан параллел юрмайди. Тингловчи хайкални оддий теб топиши мумкин, чунки у уни чалкашлигидан хабари йўқ; ёки у уни мураккаб деб топиши мумкин, чунки у хатто ўрта нозик тизимлар билан ҳам кам таниш бўлиши мумкин.

Ёки у хайрон бўлиши мумкин, чунки у янги, “замонавий” стилдаги шаклларни кўришга одатланмаган, хатто ушбу стил кўриниши бўйича оддий бўлса ҳам. Хусусан томошабинлар қандай муносабатидан қатъий назар, биз шундай савол беришимиз мумкин: Бир нақш ташкил этувчи шаклларни таҳлил қилиб оддийликни қандай аниқлаш мумкин? Бунда оддий ва аниқ йондашув бу фақат элементлар сонини санаб чиқишдир:

Ушбу расм қанча чизиклар ва ранглардан иборат? Бироқ бундай мезон билан ёндашиш адашишга олиб келади. Агар элементлар сони бутунлай олганда оддийликка таъсир қилса ҳам, 30 расмдаги мусиқий мисоллар шуни кўрсатадики, узок кетма-кетлик қисқа кетма кетликка қараганда оддийроқ бўлиши мумкин. Тўлиқ оханг кўламли етти элемент шаклга бирлашади, ва бу шакл изчил йўналиш ва тенг қадамлар билан ўса бошлайди (расм 84, 6.)

4-мавзу: Рельефли композициянинг алоҳида хусусиятлари ва фарқини таҳлил қила олиш йўллари. Саноат графикаси, плакат ҳамда бадиий безак санъати композициясиларининг ўзаро уйғунлиги.

Режа

4.1. Рангтасвир, графика, дизайн ва амалий санъат фанларини ўқитишда индивидуал ёндашув.

4.2. Тасвирий ва амалий санъатга оид асарлар.

4.3. Тасвирий ва амалий санъатнинг ривожланиши.

Таянч иборалар: Тасвирий санъат, амалий санъат, картина, рангтасвирда жанрлар, мойбўёқ, акварель, гуаш, бўёқларнинг солиштирма хусусиятлари, компоновка, перспектива, умумийлик, яхлитлик, ахроматика, хроматика, совуқ ранг, иссиқ ранг. колорит.

4.1. Рангтасвир, графика, дизайн ва амалий санъат фанларини ўқитишда индивидуал ёндашув.

Умрида бир карра илҳом чашмасидан баҳраманд бўлиб, дилидан чиқариб расм чизолган одам бахтли одамдир. Ҳар биримиз ҳам, болалик чоғларимизданок кўлимизга мўйқаламу - бўёқ олиб, қуёш, гуллар, қушлар, дарахтларнинг расмини солишга уринганмиз. Худди ана шу нарса кишининг бевосита ҳаётдан олган бахтиёр ва фахрли туйғуларининг ёрқин ифодасидир.

Камолотга эришган рассом эса ўзининг тўплаган тажрибасига таяниб, табиатдан илҳом олиб, гул ва япроқлардан турли-туман шакллар ясайди, уларга жимжимадор бўёқлар беради, турли нақшлар ва чизиқлар билан безайди. Ўзбек усталарининг рангтасвир ва амалий санъатга оид асарларида халқ маданияти, турмуши ўз аксини топган. Санъатнинг бу тури асарлар оша такомиллашиб келди ва бизнинг кунларда ҳам тобора камол топаётир.

Мустақиллик даврида Ўзбекистонда янги маънавий – ғоявий йўналишларнинг шаклланиши замонавий санъатнинг барча соҳаларига самарали таъсир этди, ижодий изланишлар доирасини кенгайтирган ҳолда, бадиий тафаккур ривожини янада жадаллаштирди. 1991–2012 йиллар давомида маҳобатли ва ландшафтли ҳайкалтарошлик, интерьер ва жиҳозлаш, деворий рангтасвир турлари; витраж, мозаика ва меъморлик билан узвий боғлиқ маҳобатли - безак санъати жамоа ва уй - жой муҳити эстетикаси шаклланишига салмоқли ҳиссасини кўша олишга эришди. Шу даврда барпо этилган йирик иншоотлар маҳобатли рангтасвирчи, ҳайкалтарош, бадиий кулолсоз, шишасоз, ганч ва ёғоч ўймакорлиги ҳамда бошқа ижодкорларнинг фаол иштирокида бунёд этилди.

Рангтасвир, графика, дизайн ва амалий санъатда бадиий жараён бир мунча шиддатли ва серҳаракат кечди. 1991-2012 йилларда бўлиб ўтган кўп сонли кўرғазмалар шуни тасдиқлайдики, мазкур давр рангтасвири услуб ва композицион ечимнинг турли - туманлиги билан алоҳида ажралиб туради. Бу

эса рангтасвирчиларга ижодий эркинлик, шунингдек бадий тасвирни акс эттиришда шакл ва воситаларни мустақил танлаш имконини яратди.

Сўнги йиллар давомида узоқ ва яқин хориж, шунингдек, республикада ўтказилаётган халқаро миқёсдаги бадий кўргазмалар асосини анъанавий ҳамда ноанъанавий тарздаги дастгоҳли рангтасвир асарлари ташкил этади.²⁰ Мамлакатимиз Мустақиллик кунига бағишланган,

доимий ўтказилиб келинаётган бадий кўргазмалар бу борада энг етакчи бўлиб келди. Бу кўргазмада республика миқёсида тасвирий ва амалий санъатнинг барча турларида юзага келган етук ва намунали асарлар намойиши этилди.

Дастгоҳли рангтасвир услубий йўналишлари ва оқимлари ҳақида сўз юритиладиган бўлса, улар орасидаги чегаралар шартли хусусиятларга эга бўлишига қарамай, анъанавий ва ноанъанавий, яъни тарихий-маданий меросга миллийликни сақлаган ҳолдаги мурожаати, шунингдек, биргина рассомнинг бир неча йўналишларда ижод қилишини ҳам таъкидлаш лозим. Реалистик, академик йўналишни ўз ижоди ва педагогик фаолиятида кенг қўллаган равишда сермахсул ижод қилаётган кекса ва ўрта авлод рассомлар ижодига хосдир. Булар Ўзбекистон халқ рассомлари ва фахрий академиклар (марҳумлардан: Р.Аҳмедов, Н.Қўзибоев, Б.Бобоев, Д.Имомов, О.Муинов) С.Абдуллаев, В.Бурмакин, Б.Жалолов, А.Мирзаев, Ж.Умарбеков, А.Икромжонов, С.Рахметов, Й.Турсунназаров, шулар қаторида ўз махоратларини ёшларга ўргатаётган таниқли рангтасвирчилар Р.Худойберганов, М.Нуриддинов, Э.Машарипов, А.Маматова, Р.Ризамуҳаммедов, М.Тошмуродов, А.Аликулов, М.Эргашев, И.Мансуров, Н.Шоабдурахимов ва бошқалардир. Уларнинг асарларида бу йўналиш учун анъанавий бўлган - тарихий ва жанрли картиналар, портрет, манзара натюрморт - жанри ва мавзулар ўз ифодасини топмоқда. Мустақилликнинг қўлга киритилиши ва янги мафкуранинг ўз мавқеига эришуви натижасида миллий тарихимиз саҳифаларининг янгитдан яратилиши бадий жараёнда алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Давлатимиз равнақи ва мустақиллигига улкан ҳисса қўшган Ўзбекистоннинг кўзга кўринган маданият ва тарих намоеңдалари сиёсий унутишдан ва йўқликдан қайта туғилиши билан санъатда уларнинг портретлари галереяси вужудга келишига туртки бўлди.

¹Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York. - 2003. – p.46.

Замонавий ҳаётда асосий мавзу бўлиб келаётган Амир Темир образи, мазкур давр фаолиятлари бу галереяларда асосий ўрин эгаллайди. Буюк Соҳибқирон образига республиканинг йирик рангтасвирчилари академиклар М.Набиев ва Н.Қўзибоевлар мурожаат қилдилар. Мусаввирлар ўзига ишонган, жаҳонгир ҳукмдор образини яратдилар. М.Набиев томонидан яратилган Амир Темур (1999) образи ўзининг сеҳрли жозибаси ва кучли таъсири билан замонавий тарихий рангтасвирнинг ўзига хос мумтоз асарига айланиб, эталон сифатида қабул қилинди. Темурийлар сулоласининг бошқа

вакиллари ҳам рангтасвирчилар томонидан катта қизиқиш билан тасвирланади. М.Набиев мўйқаламига мансуб Заҳириддин Бобур портрети романтик тарзда ечилган. Бобур ижод жараёнида, қўлида қалам, кўзлари эса олисларга қадалган. Таниқли портретчи rassom С.Рахметов Темурийлар даври тарихий шахслар образларини маҳорат билан яратади. Ўзбекистон Миллий Банки ва Темурийлар тарихи Давлат музейи 1999 йилда Ўзбекистоннинг етакчи портретчилари иштирокида Темурий шахзодалар портретлари танловини эълон қилди ва Темурийлар авлодининг кўзга кўринган давлат арбоблари портрети яратилди.

4.2. Ўзбекистон рангтасвир, графика, дизайн ва амалий санъатга оид асарлар.

Rassom ижодида замонаси руҳини тимсоллаштирувчи, умумлашма тарздаги рамзий-портретлар вужудга келмоқда. Т.Курязовнинг "Жалолиддин Мангуберди"га (1997) бағишланган портрети (эталон сифатида қабул қилинди), М.Йўлдошевнинг "Алпомиш" (1998 — 2000) достони қахрамонига бағишланган туркум асарлари, Э.Машариповнинг "Алпомиш" (1998), Р.А.Худайбергановнинг "Спитамен" полотнолари шулар жумласидандир. Тарихий меросимизни бадиий ёритишда 2000 йилда бўлиб ўтган "Шаҳидлар хотираси" кўргазмасида жадидлар портретлари

туркумлари билан иштирок этган А.Икромжонов, Т.Қўзиёв, М.Нуриддинов,

С.Рахметовлар ҳам катта ҳисса қўшдилар. Э.Машарипов ва А.Алиқуловларнинг "Амир Темурнинг Тўхтамишхон устидан ғалабаси" (1996), З.Фахриддиновнинг "Зафар" (1997), М.Нуриддиновнинг "Саид Барака Амир Темурни ҳокимият рамзи - ноғора ва ғалаба байроғи билан тақдирламоқда" сингари сюжетли асарларда Амир Темур енгилмас саркарда, ўз халқининг шавкатли ўғлони сифатида гавдалантирилган. Бу кўпфигурали композициялар ўзида очиқ ҳаракат майдонини намоён этадики, Амир Темур доимий тарзда марказий, бош қиёфа тарзида талқин этилган. Буюк саркарданинг яратувчанлик фаолияти С.Абдуллаев полотноларида акс этган бўлиб, мазкур асарларда у буюк меъморий обидалар фонида тасвирланади ("Амир Темур Бибиҳоним масжиди қурилишида", "Осмонинг беғубор бўлсин, буюк Туркистон").

Рангтасвирнинг реалистик **жанрида** ижод этган ўтмиш ижодкорларимизнинг бой меросини тан олинганлиги, шунингдек, жаҳон санъати илғор тажрибасини чуқур ўрганишдан далолат бериб, бутун дунёда авангард йўналиш билан бир қаторда, айнан, реалистик йўналиш ривожига эътибор билан қаралганлигини кўп жиҳатдан намоён этади. Жумладан, академик Р. Аҳмедов ўз портретларида эпик кенглик ва теранликка эришса-да, унинг қахрамонлари оддий инсонлар бўлиб, айнан, уларда мусаввир донишмандликни, маънавий покликни, юксак ахлоқий қоидаларни гавдалантирса ("Жиззахлик аёл", 1992; "Нигина" 1993), рангтасвирчи А.Икромжоновнинг портретлари юксак маҳорат ва диққат билан ишланганлиги, колоритга бойлиги, шунингдек, образнинг руҳий тўлақонлилиги ("Малика портрети" (1993), "Мадина" (1993) билан ажралиб туради. 1990 йилларда **портрет жанрида** Б.Жалолов фаол ижод қилди. Шуни таъкидлаш жоизки, реалистик чизмалар яратишда у мислсиз даражага эришадими, бу борада унга ҳеч ким тенглашолмайди. Охириги ўн йилликда яратилган "Саудия Арабистони қироли Аравий Фахд ибн Абдул Азиз" (1992), "Академик С.Азимов портрети" (1998) ва бошқа полотноларни мусаввирнинг ўзбек рангтасвирчилар орасида дунё талаблари даражасида яратган асарлари қаторига киритиш мумкин. С.Рахметов ижодида портрет асосий ўрин эгаллайди. Охириги ўн йилликларда яратган энг яхши портретлари қаторида "Юнус Ражабий портрети" (1993), "ГФРнинг Ўзбекистондаги элчиси Г.Кун портрети" (1999) алоҳида аҳамият касб этади. 1990 йилларда ўзбек рангтасвирининг ўзига хос бўлган рамзий - романтик услубда миллий ўзига хосликни талқин этиш авж олди. А. Мирзаев, О. Қозоқов, Н. Шин, И. Валихўжаев, И. Мансуров, С. Раҳметов ва бошқалар ёрқин безакдор ва чизиқли-шаклий асарлар яратдилар. Бу даврда бўлиб ўтган турли кўرғазмаларда - миллий романтиклик бироз ёрқинроқ ранглар ва мураккаблаштирилган композицион ечимда шакллантирилган асарлари билан — О.Қозоқов фаол иштирок этади. Мусаввирнинг аксарият асарлари халқ фольклори ва дostonлари асосида вужудга келгандир ("Канизаклар" триптихи 1996 й). Шунингдек, академиклар: Б.Жалолов, Ж. Умарбеков, Л. Ибрагимов, рассомлар Н. Шоабдурахимов, Ж.Рахмонов

ижодида фалсафий - таҳлилий ва ассоциатив - мажозий йўналишлар ўзининг тўла аксини топди. 90-йилларда рангтасвир санъатига кўпгина графикачи рассомлар ҳам мурожаат қиладилар.

Н. Шоабдурахимов рангтасвир муҳитини, унда жойлаштирилган фигураларни рангли мозаикага ўхшатади, бунда ранглар ўзаро зид ҳолда ёхуд ягона тусга бўйсундирилади ("Одам Ато олган олма", 1992; "Икар", 1997; "Ёлғиз", 1997; "Рақс", "Минотавр туши", 1998). Ўзбекистон дастгоҳли графика санъати ривожини умуммаънавий восита сифатида кўп йиллар хизмат кўрсатган рассомлар сингари ёш рассомлар ижодида томошабинлар эстетик қарашларини ифодалашга интилиш ҳамда жамиятдаги маънавий саволларга жавоб беришда намоён бўлмоқда.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг юртимизнинг қадимий тарихини ёритувчи китоб ва рисолалар кўплаб нашр этила бошланди. Уларда Ўрта Осиёнинг буюк шахслари Амир Темур, Аҳмад Яссавий, Хожа Аҳрор, Ал - Бухорий, Ал - Фарғоний, А. Чўлпон, А. Фитрат кабилар ҳақида маълумот берилди. Бугунги кунда Ўзбекистонда ўндан ортиқ нашриётлар фаолият кўрсатмоқда. Бадиий адабиётларнинг асосий қисми Ғ. Ғулом нашриёти, «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, «Чўлпон», «А.Қодирий»

чош этилмоқда.

номидаги нашриётларда чош этилмоқда. «Медицина» нашриёти ҳам ушбу соҳада фаол хизмат қилмоқда. Ушбу нашриётда, замонавий ўзбекистонлик муаллифлар билан бир қаторда аجدодларимиз қаламига мансуб, шунингдек, хорижий муаллифларнинг асарлари ҳам

Тажрибали устоз графикачи - рассом марҳум А. Маҳкамов томонидан «Шарқ халқлари эртақлари» китобига ишланган иллюстрациялар бадиий

жихатдан юксак бажарилган бўлиб, улардаги реалистик чизма асосида Шарқ миниатюраси таъсири яққол сезилади.

1.3. Тасвирий санъатнинг ривожланиши.

Ўзбекистон рангтасвир ва монументал безак санъатига оид ажойиб асарларнинг шон-шухрати бутун дунёга ёйилган. Бирок жаҳонга машҳур бу санъат намуналари, асосан Варахша, Тупроққалъа, Болаликтепа, Афросиёб саройларидаги деворий ёзув ва нақшлар, ҳамда Ўзбекистон музейларида намойиш этилаётган, сўнгги пайтларда топилган XIX —

XX асрга оид уй-рўзгор буюмларидаги нақш ва гуллари билан чекланиб қолмоқда. Ҳолбуки, кўпгина тураржой биноларидаги, ўртача маҳаллий мачитларидаги, сўнгги асрларда бунёд топган иншоотлардаги, замонавий меъморчилик услублари узвий равишда уйғунлашиб кетган иморатлардаги ранго-ранг безаклар, асрлар мобайнида юзага келган нафосат дурдоналари, ёрқин ва қувноқ рангларда ўта юксак дид билан адо этилган безаклар деярли панада қолган.

Ҳар бир давр тасвирий санъатга ўзининг муносиб улушини кўшиб келди. **Меъморчилик ва тасвирий санъат** ривожланиши билан узвий боғланган ҳолда ўз услубини такомиллаштирди²¹. Эрамиздан олдинги давридаёқ ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида жойлашган Бактрия, Сўғд, Хоразм, Шош ва Паркана вилоятларида монументал нақшу - безаклар ривожланган эди. Археологлар томонидан Сурхондарё вилоятидаги Фаёзтепа (I—II аср) ва Далварзинтепа (I аср) будда ибодатхоналари, Хоразмдаги Тупроққалъа саройи (III аср) ва бошқалардаги деворий расмларнинг қолдиқлари шундан далолат беради. Шу давр Ўзбекистон безак санъати деворга туширилган воқеабанд расмларнинг нақш ва ҳайкалтарошлик шакллари билан уйғунлашуви камолот даражасига кўтарилган эди.

Илк ер эгалиги даврида (VI—VII аср) қасрлар, ибодатхоналар ва бойларнинг уйлари панно, хошия сингари безаклар билан обдон безатилган. Усталар маъдан бўёқларни елимли сувда аралаштириб, уни қуруқ мато юзига сурганлар, шу тариқа афсона ва эртак йўлида хаёлдаги нарсаларни ҳақиқат билан йўғириб, турли - туман шакллар чизганлар²².

Шу нарса диққатга сазоворки, бу давр ибодатхоналари ва қасрларидаги деворий расмлар меъморчиликка қаттиқ боғлиқ бўлган. У четидан бу четигача супа бўйлаб турган чорбурчак меҳмонхона деворларига тўлдириб расм ишланган. Рассомлар ҳар ер - ҳар еридан эшиклар билан бўлиниб турувчи яхлит айлана манзара яратган деса бўлади. Тантанали маросимларга мўлжалланган бундай улуғвор хоналар дераза - дарчадан холи бўлиб, ёруғлик

²¹ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004. -P. 82

²² Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York. - 2003. - P.52

фақат юқоридан тушиб турган. Шу кунларгача сақланиб қолган деворий нақшу безаклар бамисоли ўша даврдаги мураккаб, жўшқин ҳаётнинг даракчисидек намоён бўлади. Бу нақшу тасвирларни икки йўналишга бўлиш мумкин: бири ҳаётининг асосий мазмуни илоҳий Будда эътиқодидан иборат қадимги будда санъати оқими бўлса, иккинчиси дунёвий оқим бўлиб, бунда рассомлар уруш, базм, ов сингари манзараларни тасвирлаганлар. Илк ўрта аср давридаги бутун Ўрта Осиё тасвирий санъатининг умумий хусусияти — бу безакчиликни ташкил этган расмларда одатдаги «кенглик», «бўшлик» деган гапларни учратмаймиз, соя йўқ, бироқ улардаги ҳажм моҳирона ишланган расмда мана мен деб туради. У айниқса, расмнинг умумий тузилишида ва деталларда яққол кўзга ташланади. Одатда кўп миқдордаги жонли

маҳлуқларнинг тасвири биргина ранг билан ифода этилган, таги ё кўк, ё қизил рангда бўлган чизматасвирнинг тархлари эса гоҳ гоҳ, гоҳ тўқ қизил тусда берилган.

Афросиёб ва Варахшадаги қасрларнинг зеб-зийнатлари, Кувадаги будда ибодатхонасининг ва Болаликтепадаги қишлоқ кўрғонининг безаклари ҳам нақшу безаклар, ҳам ҳайкалтарошлик, ҳам ганчга ўйиб ишлаш санъатининг чинакам намуналари бўлиб, ўша давр маданий ҳаётининг энг ажойиб ютуқларидан шоҳидлик бериб турибди. Бу санъат асарларининг сеҳр кучи ҳақида бир неча аср кейинроқ Шарқнинг энг машхур шоирларидан Фирдавсий ҳам илҳом билан байтлар битгани маълум.

Ўша йилларда бунёд этилган бино деворларидаги нақшлар, умуман олганда, Ўрта Осиё **тасвирий санъат**ининг хусусиятини ўзида намоён этар эдилар. Элчиларнинг тантанали суратда шоҳ қабулида бўлишлари, шоҳ саройи, қаҳрамонона жанглар мардона тасвирланган бири-бирдан мароқли манзаралар мусаввирлар ёқтирган асосий мавзулар бўлиб, Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилувчи илк ўрта аср аҳолиларининг ижтимоий, маданий ва ахлоқий идеалларини ўзларида тўла акс эттирар эдилар.

IX—X асрларда Ўзбекистон ҳудудида безакли нақшлар, айниқса, кенг тус олди. Аста-секин нақшли шакл ва композицияларнинг маълум қонунлари ишлаб чиқиладиган бошланди. Мусаввирлар кашф этган санъатнинг янги бир оламида биз рамз ва тасаввурлар, тимсол ва дуо-афсунлар, ташбих ва таносибларнинг нақадар мўллагини кўрамиз.

Ўрта аср Ўзбекистонининг рангтасвир, безак санъатида ранг ва нақш рамзийлиги биринчи ўринга қўйилади. Қайси бир тасвирни олмайлик, унинг замирида, албатта, қандайдир рамзий маъно яширинган бўлади. Ғоят мураккаб нақш композициясини бунёд этар эканлар, мусаввирлар, маълумотли киши бир қарашдаёқ илғаб олиши мумкин бўлган яхши тилакларни акс эттирганлар.

Хусусан, нақшдаги рангларнинг ўзларига хос маънолари бўлган. Масалан, гулсафсар осойишталик ва умр узоқлик тимсоли, тўлқинсимон гул пояси — бойлик ва фаровонлик тимсоли, новда ва япроқлар эса тўкинчилик ҳамда табиатнинг баҳор чоғида уйғонишини англатган. Безакли нақшу нигорлар мусаввирларнинг она табиатга чуқур муҳаббатларини ифода этиб, уларнинг жўшқин ҳаёт билан доим ҳамнафас эканликларини билдирган.

Гуллар ва нақшлар борасидаги халқ тасавури доим сеҳр - жоду, акидалар, урф - одатлар ва панд - насиҳатлар билан қоришиб кетган. Масалан, оқ ранг бахт ва омадни билдирган, зангори ранг — олий эътиқодни, қизил ранг

— хушчакчақлик ва шодликни ва ҳоказо. Ранглар бир - бирига чаплаштирилмай, ҳар бири ўз ҳолича ғоят тиник берилсада, ҳатто бир - бирига энг зид ранглар ҳам қандайдир яхлитликка эга бўлган.

Ранглардаги бу рамзийлик Ўзбекистон халқларининг либосларига, заргарлик буюмларига, уй - рўзғор ашёларига ва уй - жой безакларига ҳам узвий равишда кўчиб ўтган.

*Амалий санъат*нинг энг кенг тарқалган шакли бўлмиш орнамент (нақш, гул, расм) башарият маданиятининг ҳамма босқичларида унга ҳамроҳ бўлиб келган. Унинг энг оддий принциплари — булар уйғунлик, бир - бирига мутаносиблик, йўсин ва усулларнинг қайта - қайта такрорлашуви. Нақш (расм) даги йўсин(мотив)лар аксарият барқарор бўлиб, ўзининг орнаменталлик шаклини йўқотмагани ҳолда бир буюмдан бошқа буюмга кўчиб юради. Бу хилдаги безакларга кўпроқ хос бўлган мотивлар мебелларда, уй - жой, рўзғор ашёларида, девор ва шифтга ишланган кенг ҳажмдаги безакларда яққол кўринади²³.

Темур ва темурийлар даврида санъатнинг барча тури, жумладан, безакли нақш юксак даражада камол топди. Воқеабанд (сюжет) нақшлар қайтадан жонланди. Ҳатто эндиликда у биргина миниатюра соҳасида эмас, балки монументал санъатда ҳам ривож топди. Темур буйруғи билан тикланган саройларнинг деворларида тўйлар, машшоқлар, амирнинг ўз расми, малика ва уларнинг қариндош - уруғлари, уруш ва шаҳар муҳофабаси, ҳукмдорлар, аъёнлар ва олимларни қабул қилиш маросимлари тасвирланди. Ўрта аср муаллифларининг шоҳидлик беришларича, Улуғбек расадхонасида ҳам тасвирий манзаралар бўлиб, уларда тўққиз қават осмону етти қават ер, собиту сайёралар, тоғлар, денгизлар, саҳролар ва ҳоказолар акс эттирилган.

Бу давр тасвирий санъатининг асосий вазифаси ҳукмдорнинг куч-қудратини, ҳарбий шавкатини улуғлашдан иборат бўлган.

Афсуски, вайронагарчилик келтирувчи урушлар ва вақт тақозоси билан қасрлар ҳамда бошқа жамоат биноларидаги расмлар йўқ бўлиб кетган. Бу даврга оид бўлган табиат манзараси акс эттирилган расмларнинг айрим қисмлари Самарқанддаги (Ширинбека оқа, Туман оқа, Бибихоним) ва

²³ Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York. - 2003. – P.63

Шахрисабздаги (Гумбази Саййидон) ёдгорлик биноларининг ички қисмида сақланиб қолган. Кўк бўёқ билан оппоқ ганч устига дарахтлар, бутоклар, кушларнинг шакллари ҳал бериб ниҳоятда нафис ифода этилган. Шу даврда ишланган миниатюраларни кўздан кечирар эканмиз, тураржой биноларининг ички қисмларига ишланган расмлар ҳам сюжет ва орнаментал нақшлардан мустасно эмаслигининг шоҳиди бўламиз. Деворий нақшлар композицияси билан миниатюралар сюжети бир - биридан деярли фарқ қилмайди. Мусаввирлар нақшлар билан чатиштириб юборилган табиат манзараларини яратар эканлар, уларга табиатнинг илк бунёдга келган чоғидаги осойишталик ғояси сингдирилган, жаннатдаги боғ-ризвон акс эттирилган, бу эса, ўз ўрнида, тасвирий санъатнинг ислом ақидалари билан чамбарчас бўлишини яна бир қарра таъминлаган.

XVI—XVII асрга келиб сюжетли деворий расмлар деярли чизилмай қўйилди, улар ўрнига орнаментал композиция билан кундал усулида ишлов бериш ривожланди (Бухородаги Баланд мачит, Хожа Зайниддин хонақоси (XVI) ва Абдулазизхон мадрасаси (XVII), Самарқанддаги Тиллакори мадрасаси (XVII) ва бошқалар). Ўлкадаги энг яхши ўрта аср бинолари наққошлик ва безак санъати уйғунлигининг, нақшлар биноларнинг меъморий кўринишига

ҳамоҳанглигининг чинакам намунаси бўлиб хизмат қилади. Оддийгина оро берилган пештоқнинг юқорисида гир атрофи чиройли гул шакли билан ўралган турли - туман паннолар савлат тўкиб туради, куббаларда эса девор гумбазига мос равишда юқорига чиққан сари торайиб борувчи орнаментлар ақлни лол қилади. Ҳар бир композиция ҳажм ва шакл эътибори билан ўзи мустақил бир тугал асар.

Монуменгал-декоратив тасвирининг машҳур усталари сирасида Чингиз Аҳмаровни айтмай ўтиб бўлмайди. У Шарқ миниатюрасининг энг яхши намуналаридан ҳамда Ўрта Осиё халқларининг бадиий меросидан илҳомланиб,

қатор ажойиб асарлар яратди (Самарқанддаги Улуғбек музейида, Алишер Навоий номидаги опера ва балет театрида, Шарқшунослик институтида, Тошкентдаги Навоий номидаги метро станциясида, Бухородаги маданият саройида ва ҳоказо). Унинг суратлари психологик маънодорликка, ички жўшқинликка, жозиба ва рухий нафосатга бой. Одам қиёфаларининг ҳавода муаллақ акс этиши, чизикларнинг дутор торидек мусиқийлиги, бўёқларнинг шаффоф тиниқлиги бу рассом мўйқаламига хос хусусиятлардир. Чингиз Аҳмаров ўз асарларида ўзбекхалқининг асрий эстетик орзу - умидларини бадиий ифодалайди ва қадимги замон санъати анъаналарига ҳозирги замон учун хос бўлган шиддаткорлик ва қатъият ғояларини сингдириб юборади.

60-70 йилларда Ўзбекистонда бир гуруҳ ёш монументалчи рассомлар кекса наққошлар билан ҳамкорлик қилдилар. Булар ичида Б. Жалолов, А. ва

В.Ган, Ю.Чернишев, С.Роҳмонов, Э.Назаров, Ф.Сулаймонов, Р.Худайбергенов, А.Алиқуловлар бор. Улар ўз ижодларида табиат гўзалликларини, долзарб меҳнатни тараннум этадилар, ўзларининг она-Ватанга муҳаббатларини намоён қилиб, инсон туйғусини камол топтиришга самарали таъсир кўрсатадилар. Ёш ижодкорлар бунёд этган асарлардан Тошкентдаги тингловчилар Саройи, Урганчдаги театр, Чимёндаги дам олиш уйи, Ўзбекистон Давлат тирих музейи, Консерватория, Сенат саройи, “Туркистон” саройи ва бошқалардаги маҳобатли рангасвир безаклар ўзларининг оригиналлиги билан диққатни жалб этади.

Беҳисоб ва ранг - баранг деворий асарларни кўздан кечирар экансан, рассомлар хаёл дунёсининг нақадар кенглигига тасанно айтмай туролмайсан,

киши. Чинакам санъат устаси бўлган одамгина мана шундай асарлар яратиши ва шундай асарларгина янги - янги санъат усталарини тарбиялаши мумкин. Ўзбек халқи икки минг йил давомида монументал - декоратив ва амалий санъатнинг шундай ажойиб намуналарини яратди ва яратмоқдаки, улар ўзларининг юксак бадиий маҳорат ва назокат ила ижро этилишлари билан бугунги кунда ҳам кишиларни ҳайратга солмоқда. Кўп йиллик тажрибалар, олмос истеъдод ва халқ тафаккури билан йўғрилган ҳар бир чинакам санъат асари ранглар сеҳр - жодуси билан қалбимизга илҳом

бағишлаб, маънавий дунёмизни янада бойитади.

Маҳобатли рангасвир турларидан икки **рангли мозаика** ва ўймакорликнинг бошқа намуналари ҳам қўлланилган бўлиб, **сграффито** усулидаги икки қатламли нафис ўймакорлик шулар жумласидандир. Кейинчалик **қўйма ганч** ҳам таомилга кириб келган.

Ҳайкалторошлик. Қурилиш индустрияси усули ва замонавий архитектура талаблари рассомлар олдида бир қатор муаммолар қўйди. Қурилиш амалиётига янги ашёлар кириб келди. Поллар, шиплар, хона деворлари, томлар булар ҳаммаси иқтисод, қурилиш усуллари замон талабига жавоб берадиган бўла бошлади. Бинолар барпо қилиш жараёнида монументалист рассомлар рангасвирга асос бўладиган ашёларни билиши мажбурдир. Ашёнинг физик, химик таркиби рангасвир сифат даражасини белгилайди. Фактура, девор ранги, ҳар хил пардоз ашёлари маҳобатли рангасвир билан ўзаро боғлиқдир.

Бадиий аҳамиятли вазифалар ечимини хал қилишда монументалист рассом олдида бир қатор: 1). Ашёнинг пластик хусусияти ва 2) унинг технологиясини билиши лозим бўлади. Баъзи рассомлар технологияга берилиб қолинса асарнинг бадиийлигига путур етказиши мумкин деб қарайдилар. Фақат технологияга катта эътибор берилса хунармандга айланиб қолиши мумкин. Аммо технологияни етарли билмаслик ҳам асарга муддатидан олдин нобуд бўлишига олиб келади. Ашёларни ва технологияни

тўғри ишлата билиш асар яратишда ўзига бўлган ишончни, ўз ғоясини тўғри амалга оширишни таъминлайди. Рассом олдида бадий безакни ишлаш ҳар хил бўлиб, у етарли даражада техника ва технологияни қўллаш усулларини билишни тақозо қилади. Аммо у усул ҳам бир неча хил имкониятларга ва турларга эга бўлиб, турли усулларда амалга оширилиши мумкин. Рассом ўз олдида қўйган баъдий вазифа ва унинг тасвирланишига боғлиқ. Архитектурада маҳобатли рангасвир асари узоқ муддатга мўлжалланган бўлиб, унинг иқлими, технологиясини рассом пухта ўйлаб бажариши лозим бўлади. Бу жараёнга жиддий эътибор бериш зарур. Акс ҳолда асар тез нобуд бўлиши мумкин. Маҳобатли рангасвир асарини узоқ сақланишига рассом ҳам, архитектор ҳам, курувчи ҳам бирдай жавобгардир. Шунинг учун ашёда ҳар доим синовлар ўтказишда илмий текшириш институтларини жалб қилиниши мумкин. Ҳар доим янги - янги ашёлар дунёга келмоқда. Ашённинг физик, химик хоссаларини олимлар етарли даражада аниқлаган бўлсалар, рассомлар эса унинг эстетик томонини бадий асар яратишда синаб кўради ва аниқлайди. Ҳар бир ашё ишлов берилишига қараб унинг юзасининг текислиги, ранги, оғирлиги, қаттиқлиги, ёпишқоқлиги, эгилувчанлиги ва бошқа хусусиятларига эга. Маҳобатли рангасвир асар яратишда рассом учун ашённинг таркиби, ранги, юзасининг фактураси муҳим ҳисобланади²⁴. Ашёлар ўз табиий хусусиятига эга бўлиб, унинг имкониятини тўғри ишлатабилиш лозим. Аммо иммитация қилиб бачканаликка олиб келадиган даражада фойдаланмаслик керак. Табиийлик даражаси ҳам бадий имконият яратиши мумкин. Янги ашё - инсон меҳнатининг ҳосили бўлиб, табиий ашёдан фарқ қилиши мумкин. Аммо бадий имкониятини тўғри англаб олинса яхши эстетик муносабат ҳосил қилади. Бу ҳолатда ашённинг шаклга мутаносиблиги катта рол ўйнайди. Рангасвирда яхши ёки ёмон ранг йўқ бўлгандай, ашёда ҳам бадий жиҳатдан ёмони бўлмайди. Фақат ашённинг нотўғри мутаносиблик, тушунмаслик, имконияти очилмаслиги мумкин. ***Ашёни бадий асарда ишлатишда*** у ўз ўрнини топган бўлса, асар ечими ва ғояни амалга оширишда ҳамоҳанг бўлган бўлса, у тўғри жойлашган ҳисобланади. Архитектурада маҳобатли рангасвир асар яратишда ашённинг имкониятига қараб, роспись, сграфитто, мозайка ёки витраж каби турларда бажарилиши мумкин. Масалан, рангли ойна шишанинг ёруғлик ўтказиши ва унинг ёруғлик таъсирида кун давомида турланиши кабиларни инобатга олиш зарур. Смальта тошларини эса ранг ва фактурасидан фойдаланиб бино деворини аниқлаш лозим. Шунингдек, бошқа ашёлар хусусиятига қараб танланса бадий асар мукамаллигини таъминлаши мумкин. Рассомнинг хаёлидаги ғоясини эскизда бажарилиши ва ***композиция*** фрагментини ашёда бажарилгани билан ижодий изланиш жараёни тугади дегани эмас. Якуний босқич яъни деворда тўла амалга оширилиш даврида ҳам давом этади ва яқунланади. Рассом янги бадий ғояни амалга оширишида кўп турли хил ашёлардан фойдаланиши мумкин. Аммо ғояга мос ашёни топганидан кейин ғоя ва ашё уйғунлиги амалга оширилади. Буни биз ижодий синов жараёни деймиз.

---

²⁴ Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York. - 2003. – P.81

Маҳобатли рангтасвир технологиясини ўрганишда босқичма - босқич мақсадли методологик асосда бажарилади.

Назорат саволлари:

1. Рангтасвир нима?
2. Тасвирий ва амалий санъат турлари қандай?
3. Рангтасвир жанрлари қандай?
4. Тасвирий ва амалий санъатнинг қандай босқичлари мавжуд?
5. Тасвирий ва амалий санъат қандай ашёларда бажарилади?
6. Чизматасвир нима?
7. Чизматасвир турлари қандай?
8. Чизматасвир қандайнинг қандай босқичлари мавжуд?
9. Тасвирий ва амалий санъат қандай ашёларда бажарилади?
10. Тасвирий ва амалий санъат турлари ва тусларнинг роли

Фойдаланилган адабиётлар:

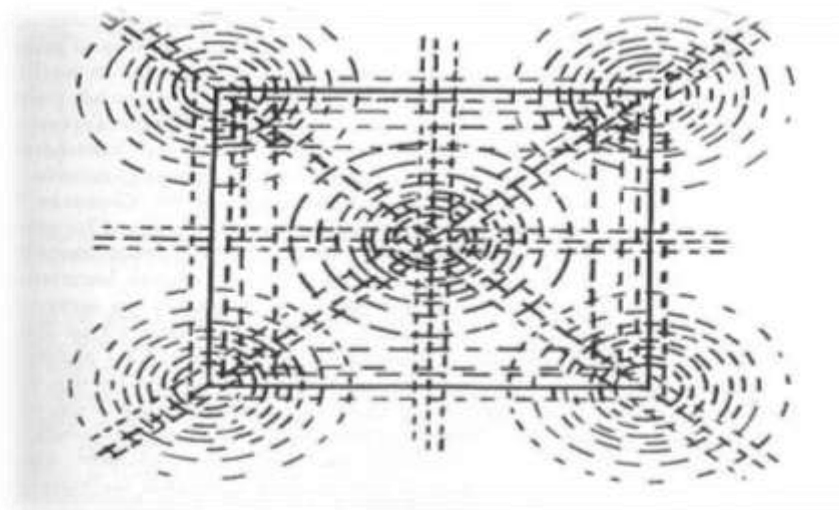
1. Худайберганов Р.А. “Рангшунослик асослари”. - Т.: Ф.Фулом, 2006 й.
2. Худайберганов Р.А. “Композиция”. -Т.: Шарқ, 2007 й.
3. Paintings: that Changed the World. -Munich. Berlin, London, New York. - 2003.
4. Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception:A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of Californiya Press, USA 2004

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот: Тасвирий санъатда композиция фанини шаклланиш асослари. Ритм, статика, динамика, силуэт, контраст, мувозанат, марказ ва масштаб, ранг тушунчаларининг ўрни, мақсадли қўллаш (2 соат).

Ишдан мақсад: Ижодкорнинг тасаввур оламини кенгайтириш. Ижодкорнинг тасаввури ва кўриш хотираси хусусиятларини аниқлаш. Ижодкорнинг тасаввурни акс еттиришида индивидуаллик. Махсус хона, рангтасвир ашёлари, мальберт, ҳар хил шакллар ва қиёфалар.

3-расм

25

Марказ шундай қилиб, бу тўрт асосий таркибий чизикларнинг кесишиш нуқтаси ҳисобланади. Бу чизиклар бошқа балл кучли ва марказида кам иқтидорга ега, лекин улар таъсир бор.

Диск жойлашган жойда барча яширин таркибий омиллар томонидан кучлари таъсири. Нисбий кучи ва бу омиллар масофа кучлари умумий конфигурациясига уларнинг комбинацияланган таъсир аниқлаш.

Мақсаднинг қўйилиши: Барча кучлари марказида мувозанат бор, ва шунинг учун энг тинч марказий жойга ҳиссасини қўшади. Бошқа нисбатан тинч давлат диагональ бўйлаб диск ҳаракат, масалан, топиш мумкин. Ташқи кўринишига кўра, мувозанат, балки унинг марказига яқин кўра, қаердадир бир майдонда бир бурчагига яқин ётади. Бу дегани, деб марказий бурчак нуқтаси яна, бу афзаллиги турли куч магнит каби, катта масофа офсет қарамасдан. Умуман олганда, "тузилмавий режаси" хусусиятларидан бири тўғри ҳарқандай

²⁵ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- University of California Press, USA 2004.-P.-13.

шартнома (қаранг. Фиг. 3) табиий баъзи бошқа омиллар билан бузилган бўлиши мумкин элемент, барқарорлигини қилган бўлар еди.

Маълум бир партия таъсир устун бўлса, бу ўша йўналишда тортинг бўлади. Диск маркази ўртасида ва бурчакда аниқ ярим жойлашган бўлса, томошабинлар аксарияти маркази томон ҳаракат қилиб кўрамиз.

Лекин ҳеч Шунинг учун букучлар "янилсамаларла" қўнғироққилиш. Бу, айниқса, тўлқин узунлиги асосида фақат бир асаб тизими жавобдир – физиологик ранг бўлса-да, улар, табиий томонидан рангли объектлар кўпроқ даражада бўш емас Психологик, биз англаб, ҳис, ёки ўйлаб ҳеч нарса каби ҳақиқий ингл електр. Бор жисмоний дунё орасидаги ва психологическим фарк тўғри (масалан, орзу тушиб ҳақида туюлади вертикал деворга, қўллаб-қувватлаш учун кўзгу ёки истаги киришга) моддий объектлар билан ишлаш учун бизни мажбур қачон муддатли "хаёл" фойдаланиш қулай. Қўшиқчининг, бу хавф санъат тўғри кўрсатилган ва тўғри аслида, деб аслида, чунки, мавжуд емас Рассом кўриш бўёқ фойдаланиш емас фойдаланади. Аксинча, у бўёқ ўзи бир санъат иш ўрнига, тасвир сифатида, бир кўриниб тасвирини яратиш учун ранг фойдаланади. Расм вертикал девор каби кўринади, шунинг учун у, албатта тик ҳолатда бўлса; космик бир кўзгуга илова бўлса ва бадий тасвир, кўзгу ҳовучлаганча юриш йўқ нима юриш учун қулай идрок, масалан, у тез-тез фильмлар бўлади. Шундай қилиб, бизнинг драйверни жалб кучлари фақат қидируви ёрдамида улар билан бошлашга қарор қилди бирига "хаёлий" бўлади. Санъат ва идрок нуқтаи назаридан нуқтаи назаридан, улар жуда реал мавжуд.

Сезгининг тиниқлиги йўл мия фаолияти механизмлари, ҳали маълум емас Биз сезувчанлик ҳусусиятлари жавобан, кўпроқ ёки камроқ аниқ визуал қобиғида рағбат хомашё таркибидаги оддий тузилиши билан мос моделлари бор, деб тахмин қилиш мумкин. Бу тушунча фақат тажриба фактлари асосланган соф назарияси ҳисобланади.

Юқорида билдириб виев тўғри бўлса, биз бу идрок шакллантириш деб айтиш ҳуқуқига ега "сезувчанлик тушунчалар." туйғулар, Ҳис-туйғулар ҳамиша муайян чекланган деб тушунчалар ажралмасликка билан шуғулланиш еса фикрлаш оддий йўл учун, бу термин, ноқулай бўлади. Шу билан бирга, юқорида баён визуал идрок жараёни тушунчаси шакллантириш тақозоси кўринади. Хомашё тажрибалар тегишли модел шакллантириш умумий шакллари билан Висион имкониятини Бу ҳолда, балки бошқа ҳолларда чексиз рақамига нафақат қўлланилади.

Бу интеллектуал амалиёт - ҳеч бир тарзда сўз "тушунчаси" фойдаланиш идрок, деган маънони англатади. Бу жараёнлар ваҳийда органлари жараёнларни сифатида ҳисобга олиниши керак. Бу муддатли ҳиссий идрок ва мантиқий фикрлаш юқори фаолиятининг бошланғич фаолияти ўртасида бир-бирига ўхшайди кўрсатади. Бу ўхшашлик психологлар, чалкаш, тез-тез тушиб, таклиф, шундай қилиб, катта. Ҳиссий идрок ақл яширин қўллаб-қувватлаш олади. Идрок ўзи ташқи дунё таъсири механик ёзилган томонидан фақат чекланган деб ҳар қандай далил ҳолатда ҳолда қабул қилиб, улар, беҳуш

ҳисоблар, хулосалар ёки топилмалар ҳақида суҳбатлашди. Сезувчанлик ва интеллектуал - Шу механизмлари Айни пайтда ҳар икки даражада, деб айтиш мумкин. Шунинг учун, бундай тушунчага, ҳукм, мантиқ, ажралмасликка, хулоса, ҳал ва ҳоказо. Д. Сифатида шартлар, албатта, ҳиссий идрок таҳлили ва таърифи қўлланилиши керак.

Бинобарин, замонавий психология инсон ақли ижодий ишларини кўриб жараёнини кўриб имконини беради. Ҳиссий даражада у идрок "ақл" деб номланувчи ақли соҳада етади. Ҳар бир инсон кўз - бу воситаларини уюшган шаклда ҳаёт тажрибаси баён моделларни яратиш санъаткор ажойиб қобилиятини олдиндан ҳис етади. Инсон кўз - табиат қўйнига тўсатдан тушунча ҳисобланади.

Нима шакли?

Ишни бажаришдан намуна: Белгилаб - бу инсон кўзи ва идрок билан қўлга объект муҳим хусусиятларидан биридир. Бу жойда ва ориентасия ташқари, бир нарсани деярли барча фазовий жиҳатлари учун амал қилади. Пастки юқорига ёки пастга пастки - тесисин ва қандай ҳолатда у қаерда Бошқа сўзлар билан айтганда, шакли бизга емас Нутқ назарда Аввало, биз чегара массаси назарда етилади. Уч ўлчовли жисм, икки ўлчовли юзалар билан чекланган. Чегаралари ўлчовли сирт (масалан, чизиқлар). Объектлар ташқи чегаралари еркин сезги билан ўрганса бўлади. Лекин хонада ёки Ғорнинг оғзини шакли каби бир пиёла, бир шапка ёки қўлқоп, ташқи ва ички чегаралари бирга қоралама ташкил ёки уларнинг ҳуқуқлари бир-бири билан рақобат каби қаттиқ объектлар ва субъектларнинг чегаралари ичида ҳосил бўлади.

Бундан ташқари, объект кўриниши Росид кўз таъсир ягона йўлини белгилаб ҳеч қачон. Тўпни Блинд Сиде, мантиқан унинг думалоқ шакл ва фақат қисман олдида идрок хулоса, аслида, идрок объектининг қисмидир. Биз тўпни ҳеч қисмини ва умуман тўпни қаранг. Тўғридан-тўғри кузатиш: биз таниш нима, у қўшимча бир илм сифатида бажаради. Биз инсон юзига қараш қачон Шунинг учун, бир инсоннинг бошига орқа кўринмас соч, идрок, тасвир бир қисмини ташкил етади. Худди шундай, бир нарсани ички шакли тушунчалар шакллантириш визуал жараёнида кўпинча мавжуд. Бир киши томоша ҳаракатини ўз ичига олган бир ҳолда сифатида соатлар сезмаган мумкин. Орган ёки тана учун турли органлар, мускуллар ва қон томирлар жиҳози кўриб чиқилиши мумкин, деб у инсоннинг кийим-кечак кўринг. Объект кўринган формасини ташкил нима турли тушуниш Идаҳо турли санъат акс еттирилади. Уйғониш томонидан яратилган санъат услуби, стасионар нуқтаи назаридан кўриш мумкин шаклга чекланган. Мисрликлар, Америка хиндулари, санъаткорлар ва субистс бу чеклаш еътиборсизлик. Болалар бушмен бир кенгуру чизиш ички органлар ва ичак ичига олади, онасининг қорнида чақалоқни чизиш ва хайкалтарёош Генри Мур ички томони ташқи сифатида муҳим аҳамиятга ега, бир ичи бўш зарбдан, бир инсон бош шакл беради.

Юқорида айтилган сўзлар ниҳоят, у объект шакли долзарб танасининг ҳақиқий жисмоний чегаралари учун, албатта, бир хил емаслигини куйидагича. Бир киши бу спирал зина каби кўринади, нима деб сўраганида, у юқорига спирал каби бармоғи билан уни тасвирланган. Шундай қилиб, у объект шакли емас қайта такрорланиши, ва асосий ўқи, албатта, объект мавжуд емас Бинобарин, объект ҳақиқий шакли ўзига хос, муҳим фазовий хусусиятларини ҳосил қилади.

Объект кўриниши идрок жараёнида яққол намоён бўлади аслида томонидан нафақат белгиланади. Айни тажрибаси изолносия ҳеч қачон. Бу ҳаёт инсон давомида содир бўлган ҳиссий тажриба чексиз сони орасида енг сўнгги ва сўнгги ҳисобланади. Шунинг учун, янги тасвир ўтмишда идрок қилинган тасвирлар, киши хотирасида қолган излар билан контактда келади. Бу излари, уларнинг ўхшашлиги ва бу таъсир қочиб қутула олмайди, янги тасвир бир-бирига асосланган ҳамкорликни шакллантириш. Аниқ шакллари белгиланган тасвирлар кўпинча хотира излари ҳар қандай муҳим таъсир асосланган қадар кучли. Баъзан тасвирлар муайян таъсири да ўзгартириш, ноаниқ ноаниқ ва тортилади. Фиг. 18, д вертикал чизик ва учбурчак бирикмаси бўлиб, аниқ етарли кўринади. Бироқ Шу модел расмлари бир қатор охирги деб тақдим қилинган пайтда, биз, ехтимол, бир учбурчак, сезмайсиз бўлади, ва майдонда бурчаклар бири сифатида, қолганлари бўлган девор орқасида яширинган.

Назорат саволлари

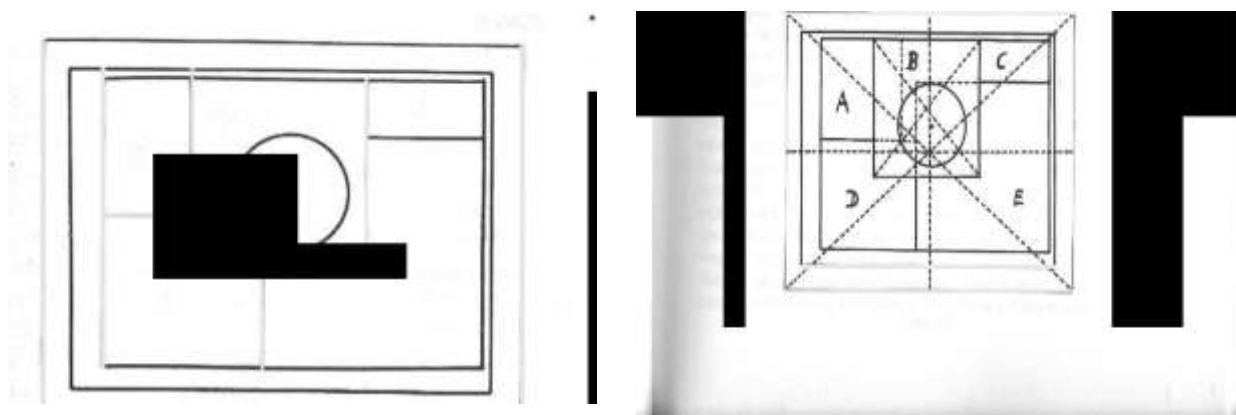
1. *Санъат ва идрок нуқтаи назари деганда нимани ушунасиз?*
  2. *Сезги нима?*
  3. *Идрок тушунчасига изоҳ беринг.*
- Объект кўриниши деганда нимани тушунасиз? У қандай ҳолларда намоён бўлади?*
5. *Аниқ шакл нима?*

Фойдаланилган адабиётлар

1. Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of Californiya Press, USA 2004
2. Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.
3. Andrew Paquette. An Introduction to Compyuter Graphic for Artist.- Springer Publiling Company, Incorporated, USA 2013

2-амалий машғулот: Анъанавий ва замонавий композиция тузиш асослари ҳақидаги назарий билим ва тажрибаларни тингловчига эслатиш, таништириш. Амалий машқлар асосида ижодий композициялар ишлаш усуллари шакллантириш.

Ишдан мақсад: Ижодкорда фикрлаш қобилияти шакллантирилади. Рангтасвирда индивидуал ифодалаш хусусиятлар ўрганилади. Ижодкорнинг бадиий тасавури кенгайтирилади. *Махсус хона, рангтасвир ашёлари, мальберт, ҳар хил шакллар ва қиёфалар.*

Каби тегишли элементлар, шунингдек, бир хил текисликда жойлашган бўлиши мойил. Матиссе каби рассомлар, тез-тез фронтал текисликда расмлари яхлитлигини бузмасдан туриб, олдида жойлашган объект ва бунинг ортида жойлашган бир объект учун, масалан, сариқ каби, бир хил ранг фойдаланиш орқали чуқур унинг таркиби таъсир юмшар.

Ҳисобга мосламаларни ҳаракат бўлса, у куч қўшимча омиллар киради. Шакл кўрсатилган йўналишларда рақс гуруҳи ҳаракат аъзолари бўлса. 40 ўқлари, улар тамойили мувофиқ, бир гуруҳ сифатида қабул қилинади "йўналиши бўйича ўхшашлик". Ўз навбатида, рақослар баъзи секин ҳаракат бўлса, ва бошқа - "тезлик ўхшашлик" тез тамойили бир хил гуруҳ

Масаланинг қўйилиши: Бу фақат нарсалар қилади ўхшашлик катта визуал таъсир беради, деб таъкидлаш лозим "бир-бирига тегишли." Қисмлари шакли ўхшашлик ега ва визуал моделини ташкил қилади. Мисол учун, шакл. Охирида яқинсама учун, баъзан 37 қоронғи доиралари, бир учбурчак ҳосил қилади. Шу оқ доиралар ҳақида айтиш мумкин. Ранг кўрлигини кўринишини синаб кўриш учун ишлатилади моделлари, тўғри геометрик фигуралар рангдаги ўхшашлиги ҳосил бўлади. Оддий модель, бу йўл билан ҳосил бўлади, уни ташкил етувчи қисмлар янада таниқли гуруҳ.²⁶

Ишни бажариш учун намуна: Ушбу босқичда, гуруҳларга таъсир йиғиш қиймати бирликларининг ўхшашлиги билан изоҳлаш мумкин эмас "Остидан" муносабати, бу бирликлар ҳосил умумий моделлари идрок учун жавобгар бўлиши мумкин эмас Умумий нақш идрок бутун тузилиши бошланғич нуқтаси

²⁶ Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. - University of California Press, USA 2004. - P.-37

ҳисобланади, "юқоридан", бир ёндашув талаб қилади. Дивисион ва гуруҳларга ўзаро тушунчалар: биринчи "енг" сўнги бир хил бўлади қилади - "остидан".

Иккита усуллар ўртасидаги муҳим фарқ пастки бошлаб, биз фақат қисмлари ўртасидаги еришилади тасвир учун соддалиги тамойилини қўллаш мумкин, деб аслида ётади. Биз юқори уни қўллашга, кейин бир хил тамойил аллақачон умумий ташкилот тушунтирди. Дона ясар екан, биз билиб, бир нарса бор, лекин бир фил устида қоқилиб кўр, Ҳиндистон масал ортиқ олдинга бориш мумкин емас, мен бир ҳайвон танасининг ўз қўллари турли буюмлар билан тегиб, номаълум объект шакли ўргана бошлади. Биз мавзу ўхшаш ва шакли, ҳажми фарқларни ва хосса кашф барча маълумотларни тўплаш учун, кўрларни тасаввур ва улар ҳис мумкин, ниҳоят, улар орасидаги муносабатлар ҳақида муаян билим. Шу билан бирга, бир фил ингл имаге, у ҳеч қачон бўлади.

Назорат саволлари

1. Шакл психологиясининг концепциясига нималар киради?
2. Шакл психологиясининг естетик жиҳатари қайсилар?
3. Шакл психологиясида таъсирчанлик деганда нимани тушунаси?
4. Тутанхамон мақбараси ҳақида фикрингиз?
5. Дивисион ва гуруҳларга ўзаро тушунчалар?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of Californiya Press, USA 2004
2. Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.
3. Andrew Paquette. An Introduction to Compyuter Graphic for Artist.- Springer Publihing Company, Incorporated, USA 2013

3-амалий машғулот: Талаба ва ўқувчиларни мутахассислиги бўйича аниқ ва тизимли равишда ижодий фаолиятга йўналтириш. Тасвирий санъат тур ва жанрларида композиция хусусиятларини ажрата олиш методлари.

Ишдан мақсад: Ижодкор характерда одатийлик ва индивидуаллиликни кўра билиш. Ижодкорнинг руҳий ҳолатини ҳис қилиш ва уни акс эттириш. Бадиий асарда шакллар руҳий ҳолатини акс эттирилиши. Махсус хона, рангтасвир ашёлари, мальберт, ҳар хил шакллар ва қиёфалар.

Ўхшашлик тамойилини ҳолати учун махсус алоқа ҳисобланади. Буюмлар орасидаги интервалларни мавжуд эмас бўлса, у ихчам ингл идрок объектини чиқади. Метрополитан худуд ёки қисмлари бир Кластер линияси ёки майдон кўриб чиқиш сунъий туюлиши мумкин. Ҳатто бир яшил фонда қизил олча аслида айнан биз билан ҳисобланадиган нима учун тушунтириш учун бир талабни туюлиши мумкин сунъий. Шу билан бирга, у тасвирлар офталмик оптикаси томонидан ҳосил, ва кўп жиҳатдан бир-биридан изолюсия қилинган тўр, жойлашган ретсепторлари миллионлаб томонидан тўпланган, деб қақриб олиниши керак. Бу мия "қизил" кўзғалиши ва бир неча миллион "яшил" бир неча миллионлаб тақдирда, масалан, топган кучлар, бир қатор ҳислар учун якуний жой, деган маънони англатади. Бу зарралар бир ингл идрок объектини гуруҳланган қайси қонунларни шакллантириш учун зарур. Бу нақш бир ўхшашлик қоида бири соддалиги тамойили, турли иловалар мавжуд экан.

Масаланинг қўйилиши: Санъат соҳасидан мисоллар келтирилади. Бир тартиб устида ўхшаш идрок тасвирий санъат бир-бирларига яқинроқ жойлашган бўлади объектлар гуруҳларга хизмат қилмайди. Шубҳасиз, оломон Шу масофада жойлашган бошқа арбоблари ажратилган тўлиқ гуруҳи, деб ҳисобланади. Яқиндан бир-биридан узоқ бўлган объектлар орасидаги мумкин гуруҳларга алоқадор. Бу бошқа ўхшашлик тамойиллари ёрдамида эришилади.

Гуруҳлаш қоидалари фақат таркиби фақат расмий ташкилотнинг мақсадларига хизмат, балки уларнинг рамзий маъно ифода ҳисса эмас Isenheimer Altarpiece учун миҳланиш - Шу маънода, яхши мисол Grunewald иши бўлади. Ёрқин қизил кийимда қурбонгоҳнинг қарама-қарши томондан жойлашган Яҳё ва Юҳанно Хушхабарчи намояндалари. Оқ Муқаддас Китоб, Масиҳнинг Лингала учун Марям, бир кўзи, костюмларига ранг, ва хочдаги ёзув. Бутун панел томонидан тақдим етилади ҳоказо Бокиралик ва ифбат, қурбонлик, ваҳий ва - Шундай қилиб, турли маънавий қадриятлар билан рамзий узатилади. Шундай қилиб, бу маънавий қадриятлар, фақат Мураккаб бирлашган, лекин умумий аҳамиятга эга, деб талқин қилинмайди. Аксинча, белги пушти кўйлақда, мағдалалик Марям тасвирланган гўшти, инсон яланғоч оёқларда билан боғлиқ бир гуноҳ ҳисобланади. Gombic фильмида ҳақиқий бўлмаган бор, лекин рамзий муҳим кўламли, Масиҳнинг катта арбоби билан бошланган ва мағдалалик Марям, кичик ўлчовлар билан тугайдиган, деб таъкидлади.

Ишни бажариш учун намуна: Рангни ўхшаши турли қисмлари Уланиш шакли, ҳажми, ориентасия Аслида туфайли улар кўпроқ ёки камроқ изолятсия қилинган элементлардан иборат, деб "тарқалиб теркиплер", айниқса, муҳим аҳамиятга ега, деган маънони англатади, ритмик, лекин оғриққа паттерн майдони талаб бирлашмаси бўйлаб тарқалган. Бир мисол, масалан, форс миниатюраси, бундай Georges Seurat сифатида рассомлари Pieter Brueghel, Лилл томонидан расмлар ёки ишлари, емас "La Grande Jatte да якшанба." ўтирган ва дарахтлар орасида юрган одамлар катта сонининг бу рассомнинг, чиройли шаҳар аҳолиси ижтимоий ёлғизлик тасвирланган. Шу билан бир вақтда, бир хил еҳтиёжларини қондириш инсон сифатида уларнинг ўхшашлиги, сезувчанлик гуруҳларга турли қоидаларга фойдаланиш акс эди.

4-Амалий машғулот: Рельефли композициянинг алоҳида хусусиятлари ва фарқини таҳлил қила олиш йўллари. Саноат графикаси, плакат ҳамда бадий безак санъати композицияларининг ўзаро уйғунлиги.

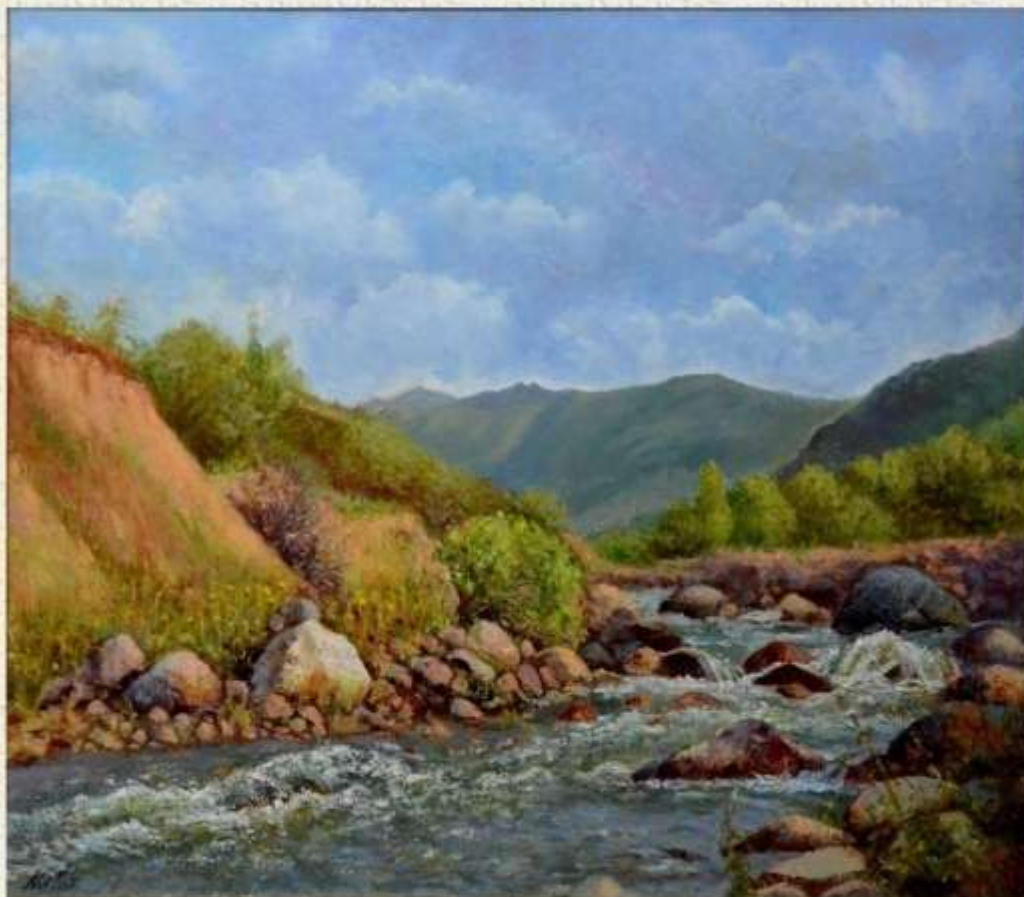
Ишдан мақсад: Мавзу бўйича постановка турларини шакллантириш. Постановкани композиция қурилишини ҳал қилиш. Постановкани чизматасвирини бажариш. Постановкани рангда ишлаш.

Масаланинг қўйилиши — замонавий тасвирий санъат ўқитувчиси орқали ёшларимиздаги қобилият ҳамда имкониятларни аниқлаб, уларни тўғри шакллантириш ва юзага чиқариш, тасвирий санъат педагогикасининг ўзига хос мураккабликларини тушуниб, унинг нозик қирраларини тингловчиларга улашиш маҳоратига эга бўла оладиган устозларни етиштириб чиқаришдир.

Ишни бажариш учун намуна: Табиат ҳар бир ижодкор учун илҳом манбаи. Рассом бир масканда бир неча бора бўлса-да, унинг учун бу маскан ҳар доим ўзининг турли қирралари билан намоён бўлади. Рассом ўзининг янгидан-янги асарларини назаримизда бир нуқтадан яратаётгандек бўлса-да, уларнинг ҳеч қайсиси бир-бирига ўхшамайди. Балки, бу табиатнинг нақадар ўзгарувчанлигининг исботидир. У доимо сукунатга тўла. Лекин, шунга қарамай тоғ ён-бағирлари сувнинг шивирлаши-ю, тоғлардаги акс-садо ўзига хос бир мусиқани яратади. Тоғлар табиати ҳам ўзгарувчан балки, шуниси билан ҳам рассом учун қизиқарлидир. Рангтасвирчи табиат қўйнида бўлганида ҳаёлидан ўтган руҳий ҳолатлар шиддатини ўз манзараларида: тоғлар, дарёлар ва булутлар образлари силсиласида ифодалайди.

Nafis

*Тогда ез. 80x100 см, Матем. мой буч, 2013.
Summer in the mountains. 80x100cm. oil on canvas. 2013.
Лето в горах. 80x100см. Х., м. 2013.*

90

Landscape - Пейзаж

Унатиси ҳотирасига. 63x76 см. Мато, мой бӯёқ. 1999.
Методу Унатиси. 63x76см. Oil on canvas. 1999.
Памяти Унатиси. 63x76см. Х., л. 1999.

Still-life - Намунаи оғури

61

²⁷ Архитектура Қурилиш институти “Рангасвир –каламасвир” кафедраси докторанти Н.Гилмановнинг асарлари.

VI. Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлари

1. Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни (кичик ва индивидуал гуруҳларда аниқлаш)

Кейс. *Картинанинг ишлашда қандай шакл қирралари ифодаланган.*

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил етишда фойдаланиш тавсия етилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф етилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган

қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Ижодкорнинг руҳий ҳолати тушунчасини қандай изоҳлайсиз”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш етилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга куйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия етилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб ешиттиради ёки слайд орқали намоиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Графика	Санаътнинг кенг тарқалган турларидан бири.	Бу санъатга оддий қорақаламда чизилган сурат, мавзули композитсия, Штобга ишланган турли суратлар, безак расмлардир.
Пленер	(франсузча сўздан en plein air- тоза ҳавода) деган маънони англатади	табiiй шароитда, очиқ ҳавода расм ишлаш. Пленер термини одатда пейзажда ишлатилади.
Профиль	(франсузча сўздан profil -ён томондан кўриниши) маъносини беради.	хар қандай жониворнинг ёки буюмнинг ён томонидан кўриниши.
Ранглар гаммаси	ранг тусларининг асосий муносабатлари	картинада ранг ечими. Масалан: Иссиқ ёки совуқ ранг гаммаси.
Реализм	тасвирий санъатда нарсалар ҳаётда қандай кўринса, шундайлигича кўриниши	тасвирий санъатда нарсалар ҳаётда қандай кўринса, шундайлигича кўриниши тасвирланишига асосланган оқим
Сюжет	(франсузча сўздан sujet – тема, предмет) деган маънони беради.	сюжетли картинада: тасвирий санъат асарида аниқ воқеани очиб беради.
Натурализ	тасвирий санъат йўналишларидан бири	тасвирловчи, тасвирланаётган нарсаларнинг биринчи галда ташқи кўриниши, сиртқи суратини тасвирлаш лозимлигини мақсад қилиб қўяди.

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил таълимни ташкил етишнинг шакли ва мазмуни

Мустақил таълим тегишли ўқув модули бўйича ишлаб чиқилган топшириқлар асосида ташкил етилади ва унинг натижасида тингловчилар битирув иши дирасида реферат ёки курс ишини тайёрлайди.

Мустақил иш талаблари ҳар бир тингловчи ўзи танлаган расом ижоди ёки бадиий асар тақдимотини тайёрлайди.

Мустақил иш тақдимоти қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади:

- Сарварақ;
- аннотация;
- мундарижа;
- асосий қисм: назарий таҳлил;
- иллюстарациялар иловаси;
- хулоса;
- госсарий;
- адабиётлар рўйхати.

Кейслар банки;

Бошқа материаллар (фанни ўзлаштиришга ёрдам берувчи қўшимча материаллар: электрон таълим ресурслари, маъруза матни, госсарий, тест, кроссворд ва бошқ.)

Шунингдек, мустақил таълим жараёнида тингловчи касбий фаолияти натижаларини ва талабалар учун яратилган ўқув-методик ресурсларини “Электрон портфолио” тизимига киритиб бориши лозим.

Мустақил иш мавзулари

1. Тасвирий ва амалий санъатнинг тур ва жанрларнинг кўринишлари
2. Ўзбекистонда санъат турлари ва уларнинг ривожланиши
3. Тасвирий образнинг таҳлил қилиш жараёни ва бошқариш услублари
4. Тасвир ечим устида ишлаш (Қаламтасвир услубларини қўллаш мисолида)

5. Тасвир ечим устида ишлаш (Амалий санъат мисолида)
6. Тасвир ечим устида ишлаш (Ранг тасвир услубларини қўллаш мисолида)
7. Тасвирий ва амалий санъат принсплари.
8. Хорижий мамлакатларнинг санъат соҳасидаги таълим-тарбия тизими
9. Тасвирий ва амалий санъат фанларининг ривожланиш жараёнлари ва воситалари.
10. Ижодий изланиш жараёнлари ҳақида (Линагравюра техникаси мисолида)
11. Тасвирий ва амалий санъат фанлари предметида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш.
12. Тасвирий ва амалий санъат фанларини ўқитишда замонавий машқ ва услублардан фойдаланиш
13. Тасвирий ва амалий санъат фанларини ўқитишда инновасион педагогик усулларни қўллаш
14. Тасвирий ва амалий санъат фанларини ўқитишда хорижий мамлакатлар тажрибалари мисолида
15. Наққошлик машғулотларида композиция қонун қоидаларидан фойдаланиш.
16. Бўлажак мусаввирларни тайёрлашда ихтисослик фанларини ўқитишнинг инновасион технологиялари. “Ўзбекистонда санъат турлари ва уларнинг ривожланиши”
17. Бадиий таълимда етук мутахасисларни тайёрлашда “илми қиёфа”ни тутган ўрни
18. “Ўзбекистонда санъат турлари ва уларнинг ривожланиши”
19. Китоб графикасида композиция (Мактаб ёшигача бўлган болалар учун: ертас, масал, китоблари мисолида)
20. Бухоро тасвири (рангтасвир мисолида)
21. Ижодий изланишлар жараёни (Бухоро зардўзлиги мисолида)
22. Тасвирий санъатда натюрморт композициясини бажариш
23. Қишлоқ манзарасини яратишда тасвир ва ранглар ечими устида ишлаш
24. Муаммоли вазият. (Плакат композицияси турлари мисолида)

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Акварель	франсузча <i>aquarelle</i> лотинча <i>aqua</i> - сув) – сувда тез ерийдиган ва ювиладиган майин шаффоф боёқ	French Aquarelle Latin aqua water) soluble in water and detergent, paint a txin transparent
Анималист	(лотинча «ашта» ҳайвон) - ҳайвонларни тасвирловчи рассом.	(Latin Asxton animal) - a depiction of txe artist
Мато	рангтасвир асарини ишлашда фойдаланадиган материал	xe operation of txe painting material
Гармония	(грек. Nazgtюгна –муносиблик мувофиқлик) бадий асар қисмларнинг мутаносиблиги	(Greek. Nazgtюгна compliance -munosiblik) txe proportion of txe work of art
Сюжет	(франс. - предмет, нарса). Тасвирий санъатда – тасвирланган Придмет ёки воқеа тушунилади.	(Band. - Subject). Fine art - Pridmet described or understood txe event
Ритм (вазн)	(грекча <i>rxitxmicoc</i> – бир меътордаги, текис) – асар композиция қурилмасининг муҳим томонларидан бири. Буюм, шакл, ранг ёки нақш элементларининг бир меъёрда такрорланиши.	(Greek rxitxmicos a flat me'tordagi) - One of the most important aspects of the composition of the work device. Object, shape, color or pattern elements of a normal return.
Композиция	(лотинча «сотрозо» тузилиш, қурилиш) –бадий асардаги образлар ва бадий воситаларнинг муайян g'оуавий мақсадга хизмат қиладиган тартибда жойлашиши.	(Latin sotroz design, construction) works - badiiy characters and artistic means, in order to serve the specific purpose of ideological position
Натуризм	жонсиз табиат демақдир	means of inanimate nature
Гризуал	(Франсузча <i>gris</i> – бир хил рангда мойқалам ёрдамида бажарилган тасвирий асар)	(French gris - using the same color brush work fine)
Графика	Санаътнинг кенг тарқалган турларида бири. Бу санъатга оддий қорақаламда чизилган сурат, мавзули композиция, Штобга ишланган турли суратлар, безак расмлардир.	Sana'tning keng tarqalgantu rlaridan biri. This simple drawing qoraqalamda art images, thematic composition, Shtobga made a variety of

		paintings, decorative pictures.
Натурализм	тасвирий санъат йо‘налишларидан бир бо‘либ, тасвирловчи, тасвирланаётган нарсаларнинг биринчи галда ташқи ко‘риниши, сиртқи суратини тасвирлаш лозимлигини мақсад қилиб қо‘уади.	fine art, fine, describe the appearance of things, first of all correspondence should aim to describe the picture
Суужет	(франсузча со‘здан sujet – тема, предмет)- суужетли картинада: тасвирий санъат асарида аниқ воқеани очиб беради.	(The French word subject material may be subject) - the bewitching paintings: fine art clearly reveals the story
Реализм	тасвирий санъатда нарсалар ҳаётда қандай ко‘ринса, шундайлигича тасвирланишига асосланган оқим	will look at the fine things in life, in art, it is not based on the descriptions of the current
Ранглар гаммаси	ранг тусларининг асосий муносабатлари. Картинада ранг ечими. Масалан: Иссиқ ёки совуқ ранг гаммаси.	color shades munosabatlari. Kartinada color solutions. For example: hot or cold colors.
Профиль	(французча со‘здан profil - ён томондан ко‘риниши)- ҳар қандай жониворнинг ёки бууимнинг ён томонидан ко‘риниши.	(The French word profile - yon side view) - the appearance of any animal or by the side of the unit.
Пленер	(франсузча со‘здан en plein air- тоза ҳавода) – табиий шароитда, очиқ ҳавода расм ишлаш. Пленер термини одатда пейзажда ишлатилади.	(French en plein air clean air- word) - the natural environment, outdoors image processing. Plena is a term often used in the landscape.
Пропорсиуа	(мутаносиблик) – (лотинча со‘здан proportio- соразмерность) – қисм о‘лчови, о‘лчамларнинг бир-бирига ва бутун шаклга бо‘лган нисбати.	(Balance) - (Latin so‘zdan- proportio- sorazmernost) - a measure of the portion-size ratio to one another, and the whole shape.
Портрет	(франсузча со‘здан portrait- тасвир) – тасвирий санъат жанри, маълум бир шахс (одам) нинг ёки бир неча кишининг (икки, гуруҳ ва бошқалар)га бағ‘ишланган асар.	(The French word image portrait-) - visual arts genre, a person (man) or more (two, groups, etc.) work.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаёвон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-3920-сон Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 декабрдаги “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш тўғрисидаги ПҚ-4068-сон Қарори.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февральдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4584-сон Қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли [Фармони](#).

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли [Фармони](#).

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли [Фармони](#).

19. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

21. Асекретов О.К., Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

22. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.
23. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.
24. Жалилова Ф. "Грим". Ўқув.қўлланма. - Т. “Турон”, 2015. 215 б.
25. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е.Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.
26. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.
27. Муслимов Н.Ава бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.
28. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
29. Олийтаълим тизimini рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг қўмағида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
30. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
31. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
32. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
33. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
34. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
35. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
36. Blain Brown. Cinematography Theory and Practice. 2012 ELSEVIER INC. All rights reserved.
37. А.Ж.Каланов. “Графика композицияси 1к” Info Capital Group. Тошкент. 2018. 168 б.
38. А.Ж.Каланов. “Графика композицияси 3к.” Info Capital Group. Тошкент. 2018. 172 б.
39. A.J. Kalanov. “The Graphics composition”, Info Capital Group. Tashkent. 2018. 176 p.
40. А.Каланов. А.Умаров. Ж.Рашидов. “Макетлаштириш” Чўлпон НМИУ. Тошкент 2019. 152б.
41. Andrew Paquette. An Introduction to Computer Graphics for Artists.- Springer Publishing Company, Incorporated, USA 2013.
42. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
43. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
44. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
45. Mitchell. H.Q. , Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.

46. Mitchell. H.Q. “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
47. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

IV. Интернет сайтлар

48. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
49. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси
50. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази.
51. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet.
52. <http://www.dsmi.uz>.
53. <http://www.kino-teatr.ru> – Все материалы по кино и театра.
54. <http://www.artsait.ru> – Энциклопедия русской живописи.
55. <http://artyx.ru/> – Всеобщая история искусств.